पतंजलि विश्वविद्यालय, (हरिद्वार)

पाठ्यक्रम - बी.ए. संस्कृत साहित्यम्

(According to NEP)

2026-27

B.A. SANSKRIT SAHITYAM (ACCORDING TO NEP)							
SEMESTER -I							
S.No.	**Course Type**	**Course Code**	**Course Title**	**Credit**			
				L	**T**	**P**	**Total Credits**
1	Discipline Specific Major	BSSAMJ-101	रघुवंशम् (सर्गः 1-2), काव्यदीपिका (शिखा 1-4)	3	1	0	4
2	Discipline Specific Major	BSSAMJ-102	श्रीमद्भगवद्गीताबोधः स्मरणञ्च (अध्यायः 1-9)	1	0	6	4
3	Discipline Specific Minor	BSSAMN-103	शिक्षासन्धिकारकप्रत्ययवाच्यपरिवर्तनरचनानुवादकौमुद्यः	3	1	0	4
4	Inter Disciplinary	BSSA ID-104 (1)	Human Biology	2	1	2	4
		BSSA ID-104 (2)	कथकनृत्यम्	1	0	6	
5	Ability Enhancement	BSSAAE-105(1)	प्रायोगिकसंस्कृतम्	1	0	2	2
		BSSAAE-105(2)	Russian				
6	Skill Enhancement	BSSASE-106 (1)	योगचिकित्साविज्ञानम्-I	2	0	2	3
		BSSASE-106 (2)	Basic Knowledge of Music (Vocal & Instrumental)	0	0	6	
		BSSASE-106 (3)	Sanskrit With Technology	1	0	4	
7	Value Added	BSSAVA-107 (1)	सनातनसंस्कृतिबोधः -I	2	1	0	3
		BSSAVA-107 (2)	पर्यावरणविज्ञानम्				
8	Yoga Practical (Non Credit)	BSSAVA-108	प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम् - I	0	0	12	0
						Total Credits	**24**
SEMESTER -II							
S.No.	**Course Type**	**Course Code**	**Course Title**	**Credit**			
				L	**T**	**P**	**Total Credits**
1	Discipline Specific Major	BSSAMJ-201	पञ्चरात्रम् , काव्यदीपिका (शिखा 5-8)	3	1	0	4
2	Discipline Specific Major	BSSAMJ-202	श्रीमद्भगवद्गीताबोधः स्मरणञ्च (अध्यायः 10-18)	1	0	6	4
3	Discipline Specific Minor	BSSAMN-203	शब्दरूपधातुरूपलिङ्गानुशासनम्	3	1	0	4
4	Inter Disciplinary	BSSAID-204 (1)	भरतनाट्यम्	1	0	6	4
		BSSAID-204 (2)	भारतीयदर्शनम् -I (योगसांख्यवेदान्तदर्शनम्)	3	1	0	
5	Ability Enhancement	BSSAAE-205(1)	Communicative English	1	0	2	2
		BSSAAE-205(2)	Japanese	1	0	2	
6	Skill Enhancement	BSSASE-206 (1)	योगचिकित्साविज्ञानम्-II	2	0	2	3
		BSSASE-206 (2)	Intermediate Knowledge of Music (Vocal & Instrumental)	1	0	4	
		BSSASE-206 (3)	कृषिविज्ञानम्	2	0	2	
7	Value Added	BSSAVA-207	सनातनसंस्कृतिबोधः -II	2	1	0	3
8	Yoga Practical (Non Credit)	BSSAVA -208	प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम् -II	0	0	12	0
						Total Credits	**24**
			For those students who want to carry the course for Second year				**48**
			For those students who want to exit in 1st year they need to complete summer training of credit				**4**
						Grand Total	**52**

***4 credit over and above of 48 credit to be awarded to those students who want to exit to the course after completing summer training.**

SEMESTER -III

S.No.	Course Type	Course Code	Course Title	Credit L	Credit T	Credit P	Total Credits
1	Discipline Specific Major-1	BSSAMJ-301	किरातार्जुनीयम् (सर्गः 1), मध्यमव्यायोगः, विश्रुतचरितम्	3	1	0	4
2	Discipline Specific Major-2	BSSAMJ-302	बालचरितम् (अङ्कः 1-3), प्रतिमानाटकम् (अङ्कः 1-3)	4	1	0	5
3	Discipline Specific Major-3	BSSAMJ-303	उपनिषत्स्मरणम् (ईशकेनकठमुण्डकमाण्डूक्याः)	1	0	6	4
4	Discipline Specific Minor	BSSAMN-304	कृत्प्रत्ययसमासौ	3	1	0	4
5	Inter Disciplinary	BSSAID-305 (1)	Introduction to Journalism & Mass Communication	1	1	0	2
		BSSAID-305 (2)	भारतीयदर्शनम् -II (न्यायमीमांसावैशेषिकदर्शनम्)				
6	Ability Enhancement	BSSAAE-306 (1)	Advance Communicative English	1	0	2	2
		BSSAAE-306 (2)	French				
7	Skill Enhancement	BSSASE-307 (1)	सस्वरवेदपाठः	0	0	6	3
		BSSASE-307 (2)	Advance Knowledge of Music (Vocal & Instrumental)	0	0	6	
		BSSASE-307 (3)	Computer Applications	1	0	4	
		BSSASE-307 (4)	काव्यरचनाकौशलम्	0	1	4	
8	Yoga Practical (Non Credit)	BSSAVA-308	प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम् - III	0	0	12	0
						Total Credits	**24**

SEMESTER -IV

S.No.	Course Type	Course Code	Course Title	Credit L	Credit T	Credit P	Total Credits
1	Discipline Specific Major-1	BSSAMJ-401	शिवराजविजयम् (निःश्वासः 1-2) नैषधीयचरितम् (सर्गः -1)	3	1	0	4
2	Discipline Specific Major-2	BSSAMJ-402	मुद्राराक्षसम् (अङ्कः 1-3), शुकनासोपदेशः	3	1	0	4
3	Discipline Specific Major-3	BSSAMJ-403	शिशुपालवधम् (सर्गः -1), महावीरचरितम् (अङ्कः -1), अभिज्ञानशाकुन्तलम् (अङ्कः -4)	5	1	0	6
4	Discipline Specific Major-4	BSSAMJ-404	उपनिषत्स्मरणम् (प्रश्नैतरेयतैत्तिरीयाः)	1	0	6	4
5	Discipline Specific Minor-1	BSSAMN-405	स्त्रीप्रत्ययतद्धितप्रत्ययप्रकरणप्रौढरचनानुवादकौमुद्यः	3	1	0	4
6	Ability Enhancement	BSSAAE-406	Spanish	0	1	2	2
7	Yoga Practical (Non Credit)	BSSAVA-407	प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम् - IV	0	0	12	0
						Total Credits	**24**
						For those students who want to carry the course for Third year	**96**
						For those students who want to exit in 2nd year they need to complete summer training of credit	**4**
						Grand Total	**100**

***4 credit over and above of 96 credit to be awarded to those students who want to exit to the course after completing summer training.**

SEMESTER -V							
S.No.	**Course Type**	**Course Code**	**Course Title**	**Credit**			
				L	**T**	**P**	**Total Credits**
1	Discipline Specific Major-1	BSSAMJ-501	छन्दः, कविपरिचयः, औचित्याविचारचर्चा	3	1	0	4
2	Discipline Specific Major-2	BSSAMJ-502	योगर्षिगौरवम्, नाट्यशास्त्रम् (2,6)	3	1	0	4
3	Discipline Specific Major-3	BSSAMJ-503	दूतवाक्यम्, उरुभङ्गम्, सौन्दरानन्दम् (सर्गः -13,14)	3	1	0	4
4	Discipline Specific Major-4	BSSAMJ-504	वेदवेदाङ्गनीतिग्रन्थपरिचयः (ऋग्वेदभाष्यभूमिका अध्याय 1-4) वेदाङ्गपरिचयः , विदुरनीतिः 1-3)	3	1	0	4
5	Discipline Specific Minor	BSSAMN-505	सन्नन्तयङन्तयङ्लुगन्तणिजन्तधातुरूपप्रयोगः	3	1	0	4
6	Internship	BSSASE-506	समन्वितचिकित्सापद्धतिः	0	0	8	4
7	Yoga Practical (Non Credit)	BSSAVA-507	प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम् - V	0	0	12	0
						Total Credits	**24**

SEMESTER -VI							
S.No.	**Course Type**	**Course Code**	**Course Title**	**Credit**			
				L	**T**	**P**	**Total Credits**
1	Discipline Specific Major-1	BSSAMJ-601	उत्तररामचरितम् (अङ्कः 1), बुद्धचरितम् (सर्गः 1-2)	3	1	0	4
2	Discipline Specific Major-2	BSSAMJ-602	कौटिल्यार्थशास्त्रम् , रामचरितामृतम् (पृष्ट 1-82)	3	1	0	4
3	Discipline Specific Major-3	BSSAMJ-603	वैद्यर्षिगौरवम्, चरकसंहिता (सूत्रस्थानम्-अध्यायः -11)	3	1	0	4
4	Discipline Specific Major-4	BSSAMJ-604	ऋक्सूक्तसंग्रहः (अग्नि, इन्द्र, पुरुष, सूर्य, वाक्, नासदीय), निरुक्तञ्च (अध्यायः 1,2,7)	2	0	4	4
5	Discipline Specific Minor	BSSAMN-605	ज्योतिषशास्त्रम्, पारिभाषिकश्च	3	1	0	4
6	Research Related Courses/Activities	BSSARE-606	लघुशोधप्रबन्धः	1	0	6	4
7	Yoga Practical (Non Credit)	BSSAVA-607	प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम् - VI	0	0	12	0
						Total Credits	**24**
						For those students who want to carry the course for UG Forth year or PG First year	**144**

विषय विशेषज्ञ

प्रो. ब्रजभूषण ओझा जी
विभागाध्यक्ष, संस्कृत विभाग,
बनारस हिन्दू विश्वविद्यालय,
नई दिल्ली

विषय विशेषज्ञा

प्रो. शिवानी वी.
डीन-शास्त्रसंकाय कर्नाटक संस्कृत
विश्वविद्यालय, बैंगलुरू

संकायाध्यक्षा

प्रो. साध्वी देवप्रिया
डीन-मानविकी एवं प्राच्यविद्यासंकाय,
पतंजलि विश्वविद्यालय, हरिद्वार

विभागाध्यक्ष

प्रो. मनोहर लाल आर्य
विभागाध्यक्ष, संस्कृत विभाग,
पतंजलि विश्वविद्यालय, हरिद्वार

बी. ए. संस्कृतम् प्रथमसत्रम्

प्रथमपत्रम्- रघुवंशम् काव्यदीपिका च

Code-BSSAMJ-101 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- महाकवि-कालिदासप्रणीतरघुवंशमहाकाव्यस्य साहाय्येन नृपशिरोमणेः दिलीपस्य चरितचित्रणम्, तद्युगीनवर्णव्यवस्था, महर्षिवशिष्ठस्याश्रमं प्रति गमनं तथा च नन्दिनीपरिचर्याविषयकं शास्त्रीयं ज्ञानसंप्रदानम्।
- रघुवंशस्य अनुशीलनेन आदर्शक्षत्रियपरम्परायाः, शरणागतवत्सलतायाः तथा च उदात्तमानवीयमूल्यानां हृदयङ्गमीकरणम्।
- काव्यदीपिकायाः (शिखा १-४) माध्यमेन काव्यलक्षणानां, काव्यप्रयोजनानां, शब्दशक्तीनां (अभिधालक्षणाव्यञ्जनानाम्) तथा च काव्यभेदानां शास्त्रीयविवेचनं प्रदाय छात्रेषु साहित्यालोचनदृष्टेः समुन्मेषः।

परिणामाः

- रघुवंशमहाकाव्यस्य परिशीलनेन छात्राः राज्ञः दिलीपस्य त्यागतपस्याकर्तव्यनिष्ठादिगुणान् स्वकीये प्रतिष्ठितं कर्तुं प्रेरिताः भविष्यन्ति।
- काव्यदीपिकायाः प्रथमचतुःशिखाणां सम्यग्बोधेन छात्राः शब्दार्थानां गाम्भीर्यं तथा च काव्यकोटिनिर्धारणे(उत्तममध्यम-अधमकाव्यभेदेषु) नैपुण्यं प्राप्स्यन्ति, येन तेषु सत्साहित्यस्य परिचयनसामर्थ्यं विकसितं भविष्यति।

इकाई-1 पद्यकाव्यम्- महाकाव्यम् (रघुवंशम् प्रथमसर्गः) **क्रेडिट-1**

मङ्गलाचरणम्, रघुकुलनृपाणां वर्णनं, राज्ञः दिलीपस्य चरित्र-चित्रणम् ।
सन्तानप्राप्त्यर्थं राज्ञः दिलीपस्य राज्ञ्याः सुदक्षिणायाः च गुरुवशिष्ठस्य आश्रमं प्रति यात्रा।
(क) श्लोक-व्याख्या, (ख) व्याकरण-टिप्पणी, (ग) रघुवंशीयानां विशेषाः।

इकाई-2 रघुवंशम् (द्वितीयसर्गः) **क्रेडिट-1**

नन्दिनीधेनोः सेवा, सिंहदिलीपसंवादः, राज्ञः आत्मसमर्पणम् ।
राज्ञा दिलीपेन सिंहस्य आहारार्थं स्वशरीर-अर्पणं वरदानप्राप्तिः च ।
(क) सूक्तिविवेचनम् (ख) चरित्रचित्रणम् (ग) उपमालङ्कारवैशिष्ट्यम्।

इकाई-3 काव्यशास्त्रम् (काव्यदीपिका शिखा १-२) **क्रेडिट-1**

काव्यस्य सामान्यपरिचयः, काव्यलक्षणं प्रयोजनं च।
शब्दशक्तिपरिचयः - अभिधालक्षणयोः स्वरूपं तयोः भेदाः च।
(क) काव्यस्य परिभाषा (ख) लक्षणायाः प्रकाराः।

इकाई ४- काव्यशास्त्रम् (काव्यदीपिका शिखा ३-४) **क्रेडिट-1**

व्यञ्जनाशक्तिः काव्यस्य भेदाः च।
व्यञ्जनायाः स्वरूपं, ध्वनिकाव्यम् (उत्तमम्), गुणीभूतव्यङ्ग्यम् (मध्यमम्) चित्रकाव्यम् (अधमम्) च इति विवेचनम्।
(क) व्यञ्जनायाः महत्त्वम् (ख) काव्य-श्रेणीनां तुलनात्मकमध्ययनम।

पाठ्यपुस्तकम्

1. **रघुवंशम्**- महाकविकालिदासविरचितम्, प्रकाशकः- चौखम्भा ओरियन्टालिया, देहली
2. **काव्यदीपिका**- विद्यारत्नकान्तिचन्द्रभट्टाचार्येण संगृहीता, प्रकाशकः- मोतीलाल बनारसीदास पब्लिशर्स प्रा. लि. देहली ।

प्रथमसत्रम्

द्वितीयपत्रम्- श्रीमद्भगवद्गीताबोधः स्मरणञ्च (अध्यायः 1-9)

Code- BSSAMJ-102 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- अर्जुनस्य मानसिकद्वन्द्वविवेचनमाध्यमेन छात्रेषु जीवनस्य विषमासु परिस्थितिषु धैर्यविवेकयोः अक्षुण्णतायाः बोधनम्।
- निष्कामकर्मयोगस्य तथा च ज्ञानविज्ञानयोगस्य सिद्धान्तैः फलासक्तिरहितं स्वकर्तव्यपालनस्य शिक्षणम्।
- अनन्यभक्तेः ईश्वरस्य सर्वव्यापकतायाश्च ज्ञानं प्रदाय छात्रस्य अन्तःकरणे आध्यात्मिकचेतनायाः आन्तरिकशान्तेश्च प्रज्वालनम्।

परिणामाः

- गीतायाः उपदेशान् आत्मसात्कृत्य छात्राः विषाद-अनिर्णयग्रन्थिभ्यः विमुक्ताः सन्तः आत्मविश्वासपूर्वकं सक्षमाः भविष्यन्ति।
- निष्कामकर्मसिद्धान्तस्य अवबोधनेन छात्राः स्वार्थपरिमितचिन्तनात् उच्चैः उत्थाय समाजकल्याणस्य कार्येषु प्रवृत्ताः भविष्यन्ति।
- स्थितप्रज्ञस्य लक्षणानां परिशीलनेन छात्राणाम् आचरणे सात्त्विकतायाः, विनयस्य, अनुशासनस्य च स्वतः समावेशः भविष्यति

इकाई-1 (श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय १-५) **क्रेडिट-1**

अर्जुनस्य विषादः, आत्मनः अमरता (सांख्ययोगः), निष्कामकर्मसिद्धान्तः, ज्ञानसंन्यासयोः समन्वयः च।
स्थितप्रज्ञस्य लक्षणानि, स्वधर्मस्य महत्त्वम, यज्ञचक्रं च।
(क) दार्शनिकपृष्ठभूमिः (ख) विषयगतविवेचनम्।

इकाई-2 : (श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय ६-९) **क्रेडिट-1**

आत्मसंयमः (ध्यानयोगः), ईश्वरस्य परा-अपरा प्रकृतिः, अक्षरब्रह्मणः ज्ञानं परमगोपनीया राजविद्या च।
मनसः निग्रहः, चतुर्विधाः भक्ताः, योगक्षेमं वहाम्यहम् इति भावः शरणागतिश्च।
(क) साधनापद्धतिः (ख) भक्तिज्ञानयोः समन्वयः।

इकाई-3 (श्रीमद्भगवद्गीता कण्ठस्थीकरणम् अध्याय १-५) **क्रेडिट-1**

प्रथमाध्यायात् चतुर्थाध्यायपर्यन्तं श्लोकानां शुद्धोच्चारणं कण्ठस्थीकरणं च।

इकाई-4 (श्रीमद्भगवद्गीता कण्ठस्थीकरणम् अध्याय ६-९) **क्रेडिट-1**

पञ्चमाध्यायात् नवमाध्यायपर्यन्तं श्लोकानां शुद्धोच्चारणं कण्ठस्थीकरणं च।

पाठ्यपुस्तकम् -

1. **श्रीमद्भगवद्गीता** - स्वामीरामदेवः दिव्यप्रकाशन हरिद्वार।

प्रथमसत्रम्

द्वितीयपत्रम्- शिक्षासन्धिकारकप्रत्ययवाच्यपरिवर्तनरचनानुवादकौमुद्यः

Code- BSSAMN-103 Credit-4

पूर्णाङ्का:-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्का:-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्का:-25
समय:-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- सन्धिप्रकरणस्य सम्यग्बोधनं तथा च कारकप्रकरणस्य विस्तृतशास्त्रीयज्ञानप्रदानम्।
- पाणिनीयशिक्षामर्यादया वर्णानाम् उच्चारणस्थानानां तथा च आभ्यन्तर-बाह्य-प्रयत्नानां वैज्ञानिकं ज्ञानं करणीयम्।
- पाणिनीय-अष्टाध्याय्यां वर्णितानां प्रमुखाणां पारिभाषिकसंज्ञानां (यथा- इत् गुण, वृद्धि, संयोगानां) सूक्ष्मबोधः।
- रचनानुवादकौमुद्याः आधारेण शब्दरूपाणां कण्ठस्थीकरणं तथा च दशलकाराणां क्रियापदानां च परिचयप्रदानम्।

परिणामाः

- सन्धि-कारकयोः गभीरज्ञानेन छात्रेषु संस्कृतभाषायाः शुद्धलेखने भाषणे च नैपुण्यं (दक्षता) भविष्यति।
- उपर्युक्तव्याकरणविषयकबोधेन छात्रेभ्यः अन्यासां शास्त्रविद्यानां (साहित्यदर्शनवेदादीनाम्) प्रवेशे सुगमता भविष्यति।
- छात्राः दैनन्दिनव्यवहारे संस्कृतसम्भाषणे आत्मविश्वासेन सह समर्थाः भविष्यन्ति।
- नूतनशब्दरूपाणां धातुरूपाणां च प्रयोगाभ्यासेन छात्रेषु शब्दकोशस्य समृद्धता भविष्यति।

इकाई-1 वर्णोच्चारणशिक्षा - अक्षर वर्ण परिभाषा स्वर लक्षण व्यंजन लक्षण इत्यादि । **क्रेडिट-1**

संज्ञासूत्राणि (गुणः, वृद्धिः, प्रातिपदिकम्, नदी, घि, उपधा, टि, सर्वनामस्थानम्)

इकाई-2 सन्धिः **क्रेडिट-1**

अच् सन्धिः - इको यणचि, एचोऽयवायावः, आदगुणः वृद्धिरेचि इत्यादयः ।

हल् सन्धिः - स्तोः श्चुना श्चुः, ष्टुना ष्टुः, झलां जशोऽन्ते, तोर्लि इत्यादयः।

विसर्ग सन्धिः - ससजुषो रुः, विसर्जनीयस्य सः, वा शरि इत्यादयः।

इकाई-3 कारकप्रकरणम् प्रत्ययप्रकरणञ्च (व्याकरण प्रवेश) **क्रेडिट-1**

ध्रुवमपायेऽपादानम्, कर्मणायमभिप्रैति स सम्प्रदानम्, साधकतमं करणम् ,
आधारोऽधिकरणम्, क्त, क्तवतु, शतृ, शानच् इत्यादयः।

इकाई-4 वाच्यपरिवर्तनम्, प्रारम्भिक रचनानुवादकौमुदी (अभ्यास 1-30) **क्रेडिट-1**

कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य, भाववाच्य।

संस्कृतभाषायामनुवादः राम, हरि, गुरु, मति, नदी, धेनु, इत्यादीनि सर्वनामनामानि च शब्दरूपाणि ।

लकाराणां परिचयः । अस्, भू, कृ, दा, श्रु, इत्यादीनि धातुरुपाणि (पञ्चलाकारेषु)

क्त, क्तवतु, शतृ, इत्यादयः प्रत्ययाः।

पाठ्यपुस्तकम्-

1. **व्याकरण चन्द्रोदय-1** डॉ साध्वी देवप्रिया
   प्रकाशकः- दिव्य प्रकाशन पतंजलि योगपीठ हरिद्वार
2. **वर्णोच्चारण-शिक्षा-** श्रीमत्स्वामिदयानन्दसरस्वती, प्रकाशकः-रामलाल कपूर ट्रस्ट।
3. **लघु सिद्धान्तकौमुदी- वरदराजाचार्यप्रणीता**
   प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
4. **बृहद् अनुवाद चन्द्रिका**- चक्रधर नौटियाल 'हंस' शास्त्री
   प्रकाशकः-मोतीलाल बनारसीदास
5. **व्याकरण प्रवेश (दिव्य प्रकाशन)**

प्रथमसत्रम्

चतुर्थपत्रम्- Human Biology

Code- BSSAID-104 (1) Credit - 4

पूर्णाङ्काः–100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः–75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः–25
समयः–होरात्रयम्

Objective:-

Anatomical and physiology terms: 1. An introduction to anatomical terms and planes
2. Body systems: A brief outline of the body's different systems

Unit 1: Cell and Skeletal System (12 hours)

- Cell: Definition, Prokaryotic vs Eukaryotic, Structure & Organelles.
- Cell membrane physiology with transportation of various substance across cell membrane.
- Types of bones, features, functions, and anatomical terms.
- Bone cells: Types & Functions
- Joints: Synovial Joints Types, Structures, Movements
- Spine and Vertebral Column
- Yogic Perspective: Effect of yoga asanas on skeletal alignment and bone health.

Unit 2: Muscular System (12 hours)

- Types of muscles: Skeletal, Cardiac, Smooth
- Muscle Anatomy & Physiology
- Neuromuscular junction, Muscle fatigue.
- Physiology of muscles contraction.
- Yogic Perspective: Effects of yoga postures on muscle tone, flexibility, and endurance

Unit 3: Respiratory System (12 hours)

- Gross Anatomy of Respiratory Tract.
- Function of respiratory system.
- Mechanics of Breathing,
- Exchanges and transport Gases.
- Control of Respiration.
- Lung volume and capacities.
- Yogic Perspective: Pranayama and its effect on lung capacity, oxygen utilization

Unit 4: Cardiovascular System (12 hours)

- Structure and functional anatomy of cardio vascular system, Heart, Blood vessels, Valves, types of circulation.
- Blood Composition, Function of blood, ABO blood group system.
- Structure, Types & Function of Hemoglobin.
- Cardiac cycle and heart sound.
- Systemic arterial blood pressure and its control.
- Stroke volume, cardiac output and venous return.
- Yogic Perspective: Role of yoga in circulation, heart rate, and cardiac health

Unit 5: Lymphatic and Immune System (12 hours)

- Lymphoid Organs: Thymus, Spleen, Bone Marrow
- Lymph Composition and Flow
- Innate vs Acquired Immunity
- Antigen, Antibody, Autoimmunity
- Yogic Perspective: Yoga’s role in immune modulation and detoxification

Practical Syllabus

Unit 1: Osteology & Myology Demonstration

- Identification of bones and muscles using charts, models, and cadaver images
- Palpation and surface anatomy demonstration

Unit 2: Cardiopulmonary Organs & Viscera Demonstration

- Charts, plastinated models, and organ specimens.
- Determination of ABO blood group and Rh.
- Recording of blood pressure in human beings and study of effects of exercise on blood pressure.
- Demonstration of Electro cardiograph (ECG)
- Demonstration of Spirometry.
- Functional correlation with yogic breathing and heart health

Unit 3: Bones and Joints Demonstration

- Movements of joints (flexion, extension, rotation)
- Types of joints with yoga-based movement analysis

Unit 4: Human Skeleton Demonstration

- Full skeletal articulation
- Postural analysis in relation to yoga poses

Books and References

- Tortora, G.J. & Derrickson, B.N. (2009). Principles of Anatomy and Physiology (14th ed.). Wiley.
- Guyton, A.C. & Hall, J.E. (2006). Textbook of Medical Physiology (11th ed.). Elsevier.
- Ross & Wilson. (2010). Anatomy and Physiology in Health and Illness (11th ed.). Elsevier.
- Pandya, K.K. (1998). Human Anatomy. Varanasi: Krishnadas Academy.
- Frawley, D., & Kozak, S.S. (2006). Yoga for Your Type. New Age Books.
- Kaminoff, L. (2007). Yoga Anatomy. Human Kinetics.
- Udupa, K.N. (2007). Stress and Its Management by Yoga. Motilal Banarasidas.
- Robin, Mel. (2002). A Physiological Handbook for Teachers of Yogasana. Fenestra.
- Ramdev, S. (2006). Yoga Sadhana & Yoga Chikitsa Rahasya. Divya Prakashan.
- McCall, T. (2007). Yoga as Medicine. Bantam Dell.
- Khalsa, S., Cohen, L., Call, T. & Telles, S. (2016). The Principles and Practice of Yoga in Health Care. Handspring Publishing.
- Balkrishna, A. (2007). Yoga in Synergy with Medical Science. Divya Prakashan.

प्रथमसत्रम्

चतुर्थपत्रम् – कथकनृत्यम्

Code- BSSAID-104 (2) Credit-4

पूर्णाङ्काः–100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः–75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः–25
समयः–होरात्रयम्

Learning Objective

The Introductory level course aims to:

1. Provide foundational knowledge of Kathak technique, history and aesthetics.
2. Develop basic body alignment, posture, hand movements and footwork.
3. Introduce the student to taal structure, layakari and Kathak repertoire.
4. Build confidence in stage performance, expression and classroom discipline.
5. Nurture sensitivity towards Indian cultural values and the guru–shishya learning tradition.

Learning Outcomes

By the end of the course, the learner will be able to:

- Demonstrate basic tatkaar and bhramari with correct posture and rhythm.
- Present elementary nritta sequences with understanding of taal and laya.
- Identify Gharanas, repertoire parts and basic terminologies of Kathak.
- Perform a short Vandana / Thumri / Gat-Bhava with introductory Abhinaya.
- Integrate theoretical learning into practical performance and classroom discipline.

Course Structure

Unit	Content Focus
Unit 1 (Theory)	Introduction to Indian Classical Dance system; origin and development of Kathak; contribution of temple & court tradition to the evolution of Kathak.
Unit 2 (Theory)	Basic Kathak terminology – Nritta, Nritya, Natya, Taal, Laya, Matra, Theka; Introduction to Gharanas – Lucknow, Jaipur & Banaras (distinctive features); Repertoire components – Thaat, Aamad, Tatkaar, Tihai, Chakri, Gat.
Unit 3 (Practical)	Body conditioning, posture, torso & hand movement alignment; Eye & neck exercises; Basic Tatkaar (single, dugun, chaugun); Teentaal padhant and theka recitation; Thaat + Aamad + simple Toda–Tukda + Tihai.
Unit 4 (Practical)	Chakkars (slow and madhya laya), Vandana / Krishna / Shiva / Devi presentation OR basic Gat–Bhava; Stage discipline, padhant, salutation, basic costume and stage presence.

Assessment Pattern

Component	Weightage
Theory (Written / Viva)	30%
Practical Internal	20%
Final Practical Performance	50%

Detailed Study Material (Reference Books)

Title	Author	Publisher	Place	Year
Kathak Darpan	Pt. Birju Maharaj	Arya Book Depot	New Delhi	1994
Natyashastra (Selected Chapters)	Bharat Muni	Munshiram Manoharlal Publishers	New Delhi	2018 (Reprint)
Kathak Nritya Ka Itihas	Dr. Puru Dadheech	Lokbharti Prakashan	Allahabad	2001
Nritya Sarvasva	Pt. Rohini Bhate	Sharada Prakashan	Pune	1998
Abhinaya Darpan	Nandikeshwar	Khemraj Shrikrishnadas Publishing	Mumbai	2010 (Reprint)
Indian Classical Dance: Tradition in Transition	Kapila Vatsyayan	Abhinav Publications	New Delhi	1977

प्रथमसत्रम्

पञ्चममपत्रम् - प्रायोगिकसंस्कृतम्

Code- BSSAAE-105 (1) Credit-2

पूर्णाङ्काः-50
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-37
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-13
समयः-होराद्वयम्

Course Objective:
The course will be able to,
Equip learners with the ability to engage in basic conversations in Sanskrit on everyday topics, such as greetings, introductions, and common social interactions.
Improve learners' ability to understand spoken Sanskrit in various conversational contexts.
Improve learners' ability to read, write and understand the basic Sanskrit writings.

इकाई प्रथम- भाषा परिचयः (10 घण्टे)

संस्कृतभाषापचियः, स्वपरिचय, संख्या शब्दरूपाणि - राम, हरि, गुरु, सीता, पुस्तक जगत्, भगवत्, राजन्, तद् (त्रिलिंगेषु), किम् (त्रिलिंगेषु)। धातुरूपाणि - भू, पठ्, लिख्, गम्, कृ, वह, हस्, सेव्, (लट्, लृट, लोट्, लङ्., विधिलिङ्. मात्रम्) सन्धि परिचय - विसर्गसन्धिः, अचसन्धिः, हल्-सन्धिः।

इकाई द्वितीय- वाक्यरचना (11 घण्टे)

वर्तमानकालः (प्रथमपुरुष, एकवचनम्, बहुवचनम्, उत्तमपुरुष) संख्या, भविष्यत्कालः, भूतकालः,कालपरिवर्तनम्, समयः, देहाङ्गानि लिङ्गभेदः, विभक्तिभेदः, विशेषणम्, अव्ययम्, बन्धुवाचकाः।

इकाई तृतीय- प्रसङ्गवाचनम् (10 घण्टे)

अभिवादनम्, नैतिक-मूल्यानि, विद्यालयस्य कक्षाणाञ्च नियमाः कक्षानिर्देशाः (चयनितवाक्यानि), कक्षासम्भाषणम् (चयनितवाक्यानि), दैनिकचर्या।

इकाई चतुर्थ- संस्कृतलेखनम् १ (7 घण्टे)

वेदवेदाङ्गानां महत्वम्, मुखं व्याकरणं स्मृतम्, उपनिषदां महत्वम्, संस्कृतभाषायाः महत्वम्, संस्कृतस्य रक्षार्थ प्रसारार्थ चोपायाः

इकाई पञ्चम- संस्कृतलेखनम् २ (7 घण्टे)

भारतीयदर्शनानां महत्वं वैशिष्ट्यं च, नास्ति सांख्यसमं ज्ञानम्, एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति, नास्ति योगसमं बलम्, पुराण लक्षणम् तेषां महत्वं च।

निर्धारितग्रन्थाः

1. संस्कृतस्वाध्यायः-वेम्पटि कुटुम्बशास्त्री, राष्ट्रिसंस्कृतसंस्थानम्, नई दिल्ली।
2. अध्यापकैः छात्रैः च प्रयुज्यमानानि हिन्दी-आङग्ल-संस्कृतभाषाणां सामान्यवाक्यानि।, बाबा-भूमनशाह-विद्यामन्दिरम् साधना-केन्द्र-आश्रमः, देहरादूनम्।

सन्दर्भग्रन्थाः

1. वाक्यव्यवहारावलिः-श्रीमद्दयानन्दकन्यागुरुकुलम्, चोटीपुर
2. संस्कृतनिबन्धशतकम्, लेखक- डॉ0 कपिल द्विवेदी, प्रकाशन-विश्वविद्यालय प्रकाशन वाराणसी

Course Outcomes:
After completing the course, students will be able to,
Hold simple dialogues, ask and answer questions, and respond appropriately in social settings using basic Sanskrit vocabulary and sentence structures.
Comprehend and interpret short spoken passages, identify key information, and follow along with basic conversations in Sanskrit. Write on various topics in simple Sanskrit.

प्रथमसत्रम्

पञ्चमपत्रम् - Russian

BVSAAE-105 (2) Credit-2 Hours : 30

पूर्णाङ्काः-50
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-37
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-13
समयः-होराद्वयम्

RUSSIAN LANGUAGE (CERTIFICATE COURSE)	
Course Objectives: * Provide students with foundational knowledge of elementary Russian grammar. * Develop essential conversational skills in the Russian language. * Build proficiency in reading and comprehension of Russian texts. * Enable students to perform basic translations between Russian and English. * Establish correct pronunciation using the Russian stress system and intonation patterns.	
Unit 1: Russian I – Phonetics and Basic Sentences	
Topics	**Prescribed Texts**
Introduction of alphabets (Vowels/Consonants) and sounds	Russian for Beginners by Y.G. Ovsienko
Pronunciation Rules: Stress system and reduction of vowels	Russian in Exercises by S.A. Khavronina
Voiced/Voiceless consonants and Intonation constructions (IC)	Russian by V.N. Wagner and Y.G. Ovsienko
Simple sentence formation	Russian in Exercises by S.A. Khavronina and Russian by V.N. Wagner and Y.G. Ovsienko
Unit 2: Russian I (Cont.) – Grammar Fundamentals	
Topics	**Prescribed Texts**
Gender of Nouns and Personal/Possessive pronouns	Russian for Beginners by Y.G. Ovsienko
Interrogative words ("кто", "что", "где")	Essential Russian by Abhai Maurya
Declension of nouns and adjectives (Nominative, Prepositional, Accusative)	Road to Russia (Elementary Level 1.1)
Vocabulary: About me, My house, Family, Food, and Shopping	Russian for Beginners by Y.G. Ovsienko
Unit 3: Russian II – Intermediate Grammar and Tenses	
Topics	**Prescribed Texts**
Declension in Dative, Genitive, and Instrumental cases (Singular)	Russian in Exercises by S.A. Khavronina
Use of Numerals and Ordinal numbers	28 Russian Lessons for Beginners by Miller & Politova
Simple Future and Past Tense usage	Russian for Beginners by Y.G. Ovsienko
Modal verbs (должен, мочь)	Russian for Beginners by Y.G. Ovsienko
Unit 4: Russian III – Advanced Communication	
Topics	**Prescribed Texts**
Direct/Indirect speech and Complex sentences	Russian by V.N. Wagner and Y.G. Ovsienko

Aspects of verbs and Verbs of Motion	Russian by V.N. Wagner and Y.G. Ovsienko
Translation (Russian to English and vice versa)	Essential Russian by Abhai Maurya
Topics: My University, Traveling, and Telling Time Self-introduction	Russian by V.N. Wagner and Y.G. Ovsienko
Unit 5: Russian IV – Advanced Communication	
Topics	**Prescribed Texts**
Verb of motion (one-direction and multi-direction), Future tense	Russian by V.N. Wagner and Y.G. Ovsienko
Vocabularies	Russian by V.N. Wagner and Y.G. Ovsienko
Translation and grammar practice	Russian in Exercises by S.A. Khavronina

Russian Language: Course Outcomes

By the end of this course, students will have developed a foundational proficiency in the Russian language, enabling them to navigate both academic and real-world scenarios. Specifically, students will be able to:

* Phonetic Mastery: Accurately identify and pronounce all characters of the Cyrillic alphabet, demonstrating a command of Russian phonetic sounds and intonation patterns.
* Functional Communication: Engage effectively in essential interpersonal exchanges, including sharing personal information, conducting transactions while shopping, and discussing daily routines.
* Grammatical Precision: Apply the correct grammatical declensions for nouns, adjectives, and pronouns across the Russian case system to ensure structural accuracy in speech and writing.
* Literacy and Translation: Read, comprehend, and translate foundational Russian texts, identifying key themes and vocabulary in context.
* Social Navigation: Confidently manage practical social interactions, such as ordering at restaurants, requesting directions, and providing detailed descriptions of people and environments.

Method of Teaching & Assessment

* Digital Integration: Curated internet resources and interactive platforms are used to reinforce grammar and vocabulary through real-time application.
* Multimedia Engagement: Specialized YouTube channels and audiovisual content are integrated to expose students to native speakers, diverse accents, and contemporary cultural contexts.
* Continuous Assessment: Student progress is monitored through a combination of written exercises, oral examinations, and listening comprehension tasks to ensure all learning outcomes are met.

प्रथमसत्रम्

षष्ठपत्रम्- योगचिकित्साविज्ञानम्-I

Code- BSSASE-106 (1) Credit-3

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्य :

- भारतीय पुरातन चिकित्सा पद्धति के समन्वित् स्वरूप का बोध कराना ।
- समन्वित चिकित्सा पद्धति के व्यावहारिक एवं प्रयोगात्मक अभ्यास द्वारा साध्य एवं असाध्य रोगो का निदान।
- योग, आयुर्वेद, पञ्चकर्म, षट्कर्म, नेचुरोपैथी, आहार चिकित्सा, यज्ञचिकित्सा, एक्यूपंचर, एक्यूप्रेशर एवं फिजियो थैरेपी जैसे समन्वित् भारतीय पुरातन चिकित्सा पद्धतियों के सैद्धान्तिक एवं प्रयोगात्मक बोध द्वारा योग्य एवं प्रशिक्षित व्यक्तित्व का निर्माण करना।

परिणाम :

- समन्वित चिकित्सा पद्धति में प्रशिक्षित विद्यार्थी समाज में साध्य-असाध्य रोगों से पीडित रोगियों को उपचार देकर उन्हें सम्पूर्ण आरोग्य का लाभ प्रदान करता है एवं भारतीय पुरातन चिकित्सा व्यवस्था के प्रचार प्रसार में अपना महत्वपूर्ण योगदान देता है ।
- सेवानिष्ठ आजीविका का आलम्बन लेकर स्वयं आत्मनिर्भर होता हुआ अन्यों को भी रोजगार परक सेवा क्षेत्र में नियोजित करता है, उपकार परख उपचार की एक स्वस्थ परम्परा का संवाहक बनकर समाज को शारीरिक, मानसिक एवं आध्यात्मिक स्वास्थ्य के मार्ग पर अग्रसर करता है ।

इकाई 1- योग एवं स्वास्थय, आयुर्वेद एवं स्वास्थ्य

इकाई 2- आहार चिकित्सा

इकाई 3- व्याधियों के अनुसार पथ्यापथ्य

इकाई 4- प्राथमिक चिकित्सालय अथवा रसोई घर

पाठ्यपुस्तकम्-

उपचार पद्धति, प्रकाशन- द्विव्य प्रकाशन, द्विव्य योग मन्दिर ट्रस्ट, हरिद्वार।

षष्ठपत्रम्- Basics Knowledge of Music (Vocal & Instrumental)

Code- BSSASE-106 (2) Credit-3

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

Objective-

1. Understand the fundamental concepts of music, including its origins, methods, types, and forms
2. Explore the nature of sound, its origin, and the elements of music such as notes, pitches, and rhythm. Learn about concepts like Shruti, Swar, Andolan, Laya, and Taal, including their types and characteristics. Gain knowledge of basic musical notes, scales, and octaves.Practice to Sing five Bhajans.
3. Understand the concept of Raag, its rules, classifications, and basic characteristics. Identify the ten Thaats and learn about their significance in Raag classification. Recognize three Raags belonging to each of the ten Thaats.
4. Study the lives and contributions of prominent musicians.

UNIT- I Basic Knowledge & Definition of Music, Its Origin, Its Methods, Brief about Uttar bhartiya & Carnatic Music , Margi /Desi Sangeet. **12 Hours**

UNIT- II Sound, Origin of Sound, Nada, Types of Nada (Aahat/Anahat), Shruti, Swar, Types of Swar, Andolan, Knowledge of 7 Basic Notes & 5 vikrit Notes, Saptak,Types of Saptak.
Bhatkhande Swarlipi padhhati, **Definitions**: Alankar, Matra, Sama, Laya, sthai, Antra, **Kulgeet of UOP**, 5 Alankars (According to Bhatkhande kramik Pustak Malika-1),
Relation between Music & Yog, Basic Knowledge of Music Therapy & Its Benefits. Basic Music Related Five shlokas from the Book Raag & Taal Parichay Bhaag –All Parts, Basic Introduction of **"TeenTal",** Labeled Diagram of Harmonium, Labeled Diagram of Tabla, An Elementry introduction of types of instruments- Tatta , Sushir, Avanaddha, Ghana. **12 Hours**

UNIT- III Practice of "AUM" in Kharaj, Breathing Exercise to improve Voice Range and Vocal exercise of 5 Alankars (According to Bhatkhande kramik Pustak Malika-1), Practice of Twelve Swars in Saptak,Practice of Two Bhajan,One Patriotic Song,Kulgeet, Five Swastivachan Mantra, Practice of Musical Meditation in Primary stage for Concentration. **12 Hours**

UNIT- Iv **Harmonium:-** Playing Skills of Yagya Prarthna, One Bhajan.
Tabla:- Elementry Practice of Some Tabla Bols(Na Ti Teen, Dha Dhi Dheen), Musical Chart Paper/Model. **9 Hours**

Outcomes:-

1. Students will know what music is, where it comes from, and the different types it can have.
2. Students will understand how sound works and learn about notes, pitches, and how they change in music.They will learn about concepts like Shruti, Swar, Andolan, Laya, and Taal, including their types and characteristics.Students will acquire knowledge of basic musical notes, scales, and octaves, and practice singing five Bhajans.
3. Students will learn about Raag, its rules, and different types, helping them appreciate Indian classical music better.

Students will discover the lives of famous musician and understand their importance in music history.

Reference Books - 1. Sangeet Rachna Ratnakar Part -1 - Rajkishor Prasad Sinha(Author)
2. Raag Parichaya Part -1 to 4 – Harishchandra Srivastava(Author)
3. Sangeet Prasnottar Part-1
4. Taal Parichaya –All Parts - Acharya Girish Chandra Shrivastava (Author)
5. Adarsh Tabla Prashnotari Part-1- Dr. Rubi Shrivastava
6. Sangeet Praveshika- Acharya Girish Chandra Shrivastava (Author)
7. Kramik Pushtak Mallika Part –All Parts – V. N. bhatkhande
8. Bhartiya Sangeet Itihas – Umesh & Jaydev Joshi
9. Sangeet Vadya -Ragmani

पूर्णाङ्काः–100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः–75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः–25
समयः–होरात्रयम्

षष्ठपत्रम्–

Sanskrit with Technology

Code- BSSASE-106 (3) Credit-3

Objectives:

- Introduce students to the basic concepts of computers and the fundamental tasks of the computers.
- Provide students with knowledge of computer networks, the internet, and how to use web browsers and electronic mail effectively for academic and personal purposes.
- Enable students to use word processing, spreadsheet, and presentation software effectively.
- Introduce students to online tools for Sanskrit learning and practice, including typing, transliteration, and other Sanskrit-specific applications.

Unit 1 Computer Fundamentals (8 hours)

What is Computer, Basic Applications of Computer; Components of Computer System, Computer Memory, Concepts of Hardware and Software; What is an Operating System; Basics of Popular Operating Systems; The User Interface, Folders and Directories, Creating and Renaming of files and folders, Opening and closing of different Windows.

Unit 2 Introduction to Internet, WWW and Web Browsers (7 hours)

Basic of Computer networks; LAN, WAN; Concept of Internet; Applications of Internet; connecting to internet; World Wide Web; Web Browsing software, Basics of electronic mail

Unit 3 Understanding Word Processing/MS Office (12 hours)

Word Processing Basics; Opening and Closing of documents; Formatting of text; Table handling; Spell check,
Using Spread Sheet: Basics of Spreadsheet; Manipulation of cells; Formulas and Functions; Editing of Spread Sheet,
Making Small Presentation: Basics of presentation software; Creating Presentation; separation and Presentation of Slides; Slide Show; Taking printouts of presentation / handouts.

Unit 4 Online Sanskrit Tools (6 hours)

Samsâdhanî, Sambhâcâ, Sanskrit Heritage, Tools by IIT Kharagpur

Unit 5 Practical Sanskrit (12 hours)

Sanskrit Typing and Transliteration (Roman Diacritics)

Outcomes:

- After successfully completing the course, Students will be able to
- 1.Identify the components of a computer system and effectively manage files and folders within an operating system.
- 2.Demonstrate the ability to connect to the internet, browse the World Wide Web using web browsers, and use email systems efficiently for communication and information gathering.
- 3.Create and format the documents in Word, work with spreadsheets in Excel, and prepare presentations using PowerPoint, including the use of basic functions and formulas.
- 4.Develop proficiency in typing Sanskrit, using Roman Diacritics for transliteration, and applying online Sanskrit tools for enhanced language learning and practice.

References:

· Fundamentals of Computers by Rajaraman V
· Computer Fundamentals by P K Sinha

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

प्रथमसत्रम्

सनातनसंस्कृतिबोध-I

Code- BSSAVA-107 (1) Credit-3

उद्देश्य

- ऋग्वेद एवं यजुर्वेद के चयनित सूक्त एवं मन्त्रों से अवगत कराना।
- वैदिक षड्दर्शनों का सामान्य परिचयात्मक ज्ञान कराना।
- गीता एवं उपनिषद् के प्रसिद्ध प्रसंगों का बोध कराना।
- भारतीय नीति ग्रन्थों एवं षोडश संस्कारों से अवगत कराना।

परिणाम : -

- वेद के कतिपय प्रसिद्ध सूक्त एवं मन्त्रों का शुद्धतापूर्वक वाचन एवं व्याख्यान करने में विद्यार्थी समर्थ हो जाता है।
- वैदिक षड्दर्शनों के सिद्धान्तों के तुलनात्मक विश्लेषण में दक्ष हो जाता है।
- गीता एवं उपनिषद् के उपर्युक्त चयनित प्रसंगों का अधिगम होगा।
  नीति-शास्त्रों एवं षोडश संस्कारों का विशद् ज्ञान अर्जित होगा।

इकाई १- ऋग्वेद एवं यजुर्वेद के चयनित मंत्र, **१६** संस्कारों का विस्तृत वर्णन।

इकाई २ - योग, सांख्य, वैशेषिक, न्याय, वेदान्त, मीमांसा दर्शनों का सामान्य परिचय

इकाई ३ - श्रीमद्भगवद्गीता एवं उपनिषद् (ईश, केन, कठ, मुण्डक, माण्डूक्य, प्रश्न) के चयनित प्रसंग

इकाई ४ - नीति ग्रन्थों का परिचय (चाणक्यनीति, विदुरनीति, भर्तृहरि)

निर्धारित ग्रन्थ- भारतीय संस्कृति बोध, प्रो0 साध्वी देवप्रिया, दिव्यप्रकाशन

प्रथमसत्रम्

पर्यावरणविज्ञानम्

Code- BSSAVA-107 (2) Credit-3

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

THE OBJECTIVES OF ENVIRONMENTAL SCIENCE ARE:

(a) Creating the awareness about Environmental Problems among the students.
(b) Imparting basic knowledge about the Environment and its allied problems and solutions.
(c) Developing an attitude of concern for the environment.
(d) Motivating public to participate in environment protection and environment improvement.
(e) Acquiring skills to help the concerned individuals in identifying and solving environmental problems.
(f) Striving to attain harmony with Nature.

COURSE SPECIFIC OUTCOMES

The course will empower the undergraduate students by helping them to:

- Gain in-depth knowledge on natural processes and resources that sustain life and govern economy.
- Understand the consequences of human actions on the web of life, global economy, and quality of human life.
- Develop critical thinking for shaping strategies (scientific, social, economic, administrative, and legal) for environmental protection, conservation of biodiversity, environmental equity, and sustainable development.
- Acquire values and attitudes towards understanding complex environmental economic- social challenges, and active participation in solving current environmental problems and preventing the future ones.
- Adopt sustainability as a practice in life, society, and industry.

Unit 1: Multidisciplinary nature of Environmental Science and Classification of Natural Resources (6 lectures)

Definition, scope and importance, Need for public awareness
Renewable and non-renewable resources:
Natural resources and associated problems
a) Forest resources: Use and over-exploitation, deforestation, case studies. Timber extraction, mining, dams and their effects on forest and tribal people
b) Water resources: Use and over-utilization of surface and ground water, floods, drought, conflicts over water, dams-benefits and problems
c) Mineral resources: Use and exploitation, environmental effects of extracting and using mineral resources, case studies
e) Energy resources: Growing energy needs, renewable and non-renewable energy sources, use of alternate energy sources. Case studies
f) Land resources: Land as a resource, land degradation, man induced landslides, soil erosion and desertification

- Role of an individual in conservation of natural resources
- Equitable use of resources for sustainable lifestyles

Unit 2: Ecosystemsand Functions: (8 lectures)

- Biosphere and its formation
- Concept of an ecosystem
- Structure and function of an ecosystem
- Producers, consumers and decomposers
- Energy flow in the ecosystem

• Ecological succession
• Food chains, food webs and ecological pyramids
• Introduction, types, characteristic features, structure and function of the following ecosystem :-
Forest ecosystem, Grassland ecosystem, Desert ecosystem, Aquatic ecosystems (ponds, streams, lakes, rivers, oceans, estuaries)

Unit 3: Biodiversity and Conservation **(8 Lectures)**
• Introduction – Definition: genetic, species and ecosystem diversity.
• Value of biodiversity: consumptive use, productive use, social, ethical, aesthetic and option values
• Biodiversity threats
• Hot-sports of biodiversity
• Threats to biodiversity: habitat loss, poaching of wildlife, man-wildlife conflicts.
• Endangered and endemic species of India
• Conservation of biodiversity: In-situ and Ex-situ conservation of biodiversity.

Unit 4: Environmental Pollution **(6 lectures)**
Definition
• Cause, effects and control measures of:-
a. Air pollution b. Water pollution
c. Soil pollution e. Noise pollution
g. Nuclear hazards
• Solid waste Management: Causes, effects and control measures of urban and Industrial wastes
• Role of an individual in prevention of pollution
• Disastermanagement: floods, earthquake, cyclone and landslides,
- Water conservation, rain water harvesting, watershed management
- Climate change, global warming, acid rain, ozone layer depletion. Case Studies.
- Environmental Acts and Policies (water, wildlife, biodiversity, air etc.)

Field Visits to Protected Areas, Visit to Research Organisation and Industries including Bird Watching Program/Biodiversity Observations
Recommended Books:

- Essential Environmental Studies by S P Misra & S. N Pandey (Anr Books Pvt. Ltd.)
- Environmental Studies by J P Sharma, Laxmi Publications,
- Paryavaran Addhayan (Hindi version) by Anubha Kaushik & C P Kaushik, New Age Publications
- Ecology & Environmental Biology by Ramdeo Misra, English Book Depot
- Environment and Ecology by R.Rajagopalan, OAK BRIDGE
- Ecology by Dr. Kailash Chaudhary & Dr. Ram Prakash Saran, IFAS Publications
- Fundamentals of Ecology by Eugene Pleasants Odum, CENGAGE Learning

प्रथमसत्रम्

प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम्- I

(Yoga Practical (Non Credit)

Code- BSSAVA-108

Objectives: Following the completion of the course, students shall be able to:

- Understand the benefits, contraindications and procedure of all practices.
- Demonstrate each practice with confidence and skill.
- Explain the procedure and subtle points involved.
- Teach the yoga practices to any given group.

Unit-1: Basic Preparatory Asanas

Sukshma yogic vyayam, Yogic jogging, Dand Baithak, Surya Namaskar

Unit-2: Asanas (20)

Sidhdasana, Mandukasana, Shashakasana, Vakrasana, Gomukhasana, Pashchimotanasana, Markatasana, Pawanamuktasana, Ardhahalasana, Padvrittasana, Dvichakrikasana, Uttanapadasana, Makarasana, Bhujangasana, Tadasana, Konasana, Padhastasana, Dhruvasana, Shirshasana, Shavasana.

Unit-3: Advance Yogasanas (10)

Sheershasan, Vrishchikasan, Bhunamanasan, Hanumanasan, Sarvangasan, Matsyasan, Halasan, Purna Dhanurasan, Purna Chakrasan, Purna Natarajasan, Mayurasan

Unit-4: Shatkarma (Shuddhi Kriya)

Jal Neti, Rubber Neti, Kapalbhati

Unit-5: Pranayam & Mudra

Kapalbhati & Nadi Shodhan Pranayam

Unit-6: Meditation

Pranav Meditation

Text Book: -

- Ramdev, S., (2022), Yoga Sadhna Evam Yoga Chikitsa Rahasya. Divya Prakashan.
- Balkrishna A., (Under Publication), Yoga Vishwakosh. Divya Prakashan
- Ramdev S., (2009), Pranayam Rahasya. Divya Prakashan.

Reference Book: -

1) Balkrishna A., (2017), Yoga Vijnanam: Yoga ke goorh rahasyo ka darshanik v vaijnanik vivechan (first edition). Divya Prakashan.
2) Balkrishna A., (2007), Vijnan ki Kasauti Par Yoga (first edition). Divya Prakashan.

Research Publication by Patanjali Research Foundation, Divya Prakashan.

बी. ए. संस्कृतम् द्वितीयसत्रम्

पञ्चरात्रम् , काव्यदीपिका (शिखा 5-8)

Code- BSSAMJ-201 Credit-4

पूर्णाङ्का:-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्का:-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्का:-25
समय:-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- महाकविभासस्य मौलिकनाट्यकलाया: वैशिष्ट्यं तथा च पञ्चरात्रम् इति रूपकमाध्यमेन महाभारतकथाया: सकारात्मकरूपान्तरणस्य बोधनम्।
- काव्यदीपिकाया: (शिखा ५-८) आधारेण रसानां, दोषाणां, गुणानां तथा च अलङ्काराणां स्वरूपस्य सूक्ष्मशास्त्रीयम् विवेचनम्।
- साहित्यस्य आन्तरिकसौन्दर्यस्य (रसस्य) तथा च बाह्यविन्यासस्य (अलङ्कारगुणादीनां) मध्ये समन्वयस्थापनस्य क्षमताया: समुन्मेष:।

परिणामा:

- छात्रा: भासस्य विशिष्टां नाट्यशैलीं तथा च पात्राणां मनोवैज्ञानिकपक्षं (यथा- दुर्योधनस्य उदात्तचित्रणम्) अवगन्तुं समर्था: भविष्यन्ति।
- काव्यगतदोषाणां गुणानां च परिचयेन छात्रा: साहित्यस्य गुणवत्ताया: शास्त्रीयमानदण्डै: परीक्षणं कर्तुं निपुणा: भविष्यन्ति।
- अलङ्काराणां रसानां च क्रियात्मकज्ञानेन छात्रस्य स्वरचनाकौशलं तथा च भाव-अभिव्यक्ति: प्रभावशालिनी भविष्यति।

इकाई-1 पञ्चरात्रम् (प्रथमोऽङ्क:) **क्रेडिट-1**

भासस्य व्यक्तित्वं कृतित्वं च, नाटकस्य भूमिका, दुर्योधनस्य यज्ञवर्णनं च।
द्रोणाचार्यस्य गुरुदक्षिणा, पाण्डवेभ्य: अर्धराज्यप्रदानस्य समय: , नाटकस्य कथावस्तुप्रारम्भ: च।
(क) कविपरिचय: नाट्यवैशिष्ट्यानि च (ख) प्रथमाङ्कस्य सार:।

इकाई-2 पञ्चरात्रम् (द्वितीयतृतीयाङ्कौ) **क्रेडिट-1**

विराटनगरे गोग्रहणम् (गवां हरणम), भीम-अभिमन्यु-संवाद: नाटकस्य सुखान्त-समापनं च।
पात्राणां चरित्र-चित्रणम् (विशेषत: दुर्योधन-द्रोणयो:), पञ्चरात्रस्य अवधौ पाण्डवानां शोध: (अन्वेषणम)।
(क) चरित्र-चित्रणम् (ख) सूक्तय: नाटकीय-कौशलं च।

इकाई-3 काव्यशास्त्रम् (काव्यदीपिका - शिखा - ५-६) **क्रेडिट-1**

काव्यस्य आत्मरूपेण रसस्य स्वरूपं काव्यदोषाणां च शास्त्रीयनिरूपणम्।
रसानां प्रकारा: (शृङ्गारवीरादय:), स्थायिभावा:, काव्यस्य आनन्दे बाधका: तत्त्वा: (दोषा:) च।
(क) रसात्मिकानुभूति: (ख) मुख्यकाव्यदोषाणां परिचय:।

इकाई-4 काव्यशास्त्रम् (काव्यदीपिका - शिखा - ७-८) **क्रेडिट-1**

काव्यस्य उत्कर्षकतत्त्वानि (गुणा:) शब्दार्थयो: शोभावर्धका: तत्त्वा: (अलङ्कारा:) च।
माधुर्य-ओजप्रसादगुणानां स्वरूपम्, शब्दालङ्काराणाम् (अनुप्रासयमकयो:) अर्थालङ्काराणां (उपमारूपक-उत्प्रेक्षादीनां) च लक्षणसमन्वय:।
(क) रीतिगुणसम्बन्ध: (ख) अलङ्कारवैशिष्ट्यम्।

पाठ्यपुस्तकम्-

पञ्चरात्रम् - C-R Devadhur मोतीलाल बनारसीदास दिल्ली
काव्यदीपिका- विद्यारत्नकान्तिचन्द्रभट्टाचार्येण संगृहीता, प्रकाशक:- मोतीलाल बनारसीदास पब्लिशर्स प्रा. लि. देहली ।

द्वितीयसत्रम्

श्रीमद्भगवद्गीताबोधः स्मरणञ्च (अध्यायः 10-18)

Code- BSSAMJ-202 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- ईश्वरस्य दिव्यविभूतीनां तस्य विराट्स्वरूपस्य च दर्शनेन छात्रेषु चराचरजगत्सु ईश्वरीयसत्तायाः सर्वव्यापकतायाः बोधनम्।
- जडप्रकृतेः चेतनआत्मनश्च विवेकं स्पष्टीकृत्य मानवीयप्रवृत्तीनां (सत्त्वरजस्तमोगुणानाम्) शास्त्रीयविश्लेषणम्।
- गीतायाः अन्तिम-उपदेशानाम (मोक्षसंन्यासयोगस्य) माध्यमेन जीवनस्य परमलक्ष्यस्य तथा च अनन्यशरणागतेः महत्त्वस्य प्रतिपादनम्।

परिणामाः

- ईश्वरीयसत्तायाः कणे-कणे दर्शनदृष्टेः विकासेन छात्रेषु प्राणिमात्रं प्रति दयासमत्वभावानां समुन्मेषः भविष्यति।
- त्रिविधगुणानां प्रभावं ज्ञात्वा छात्राः स्वकीयं आहारं, व्यवहारं, विचारं च सात्त्विकं कर्तुं सफलाः भविष्यन्ति।
- संन्यासत्यागयोः वास्तविकं रहस्यं ज्ञात्वा छात्राः फलचिन्तां विहाय कर्तव्यपथे सुदृढाः भवितुं प्रेरिताः भविष्यन्ति।

इकाई-1 श्रीमद्भगवद्गीताबोधः (अध्याय १०-१४) **क्रेडिट-1**

विभूतीनां विस्तारः, विश्वरूपदर्शनम्, क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागः, गुणत्रयविभागश्च।
ईश्वरस्य दिव्याः अनुभूतयः, भक्तियोगस्य स्वरूपम्, प्रकृतेः त्रयः गुणाः (सत्त्वरजतमांसि) तेभ्यः मुक्तेः उपायाश्च।
(क) दार्शनिकव्याख्या (ख) विषयगतविश्लेषणम्।

इकाई-2 श्रीमद्भगवद्गीताबोधः (अध्याय १५-१८) **क्रेडिट-1**

संसारवृक्षस्य स्वरूपं, दैवासुरसम्पद्विभागः, श्रद्धात्रयविभागाः गीतायाः उपसंहारश्च।
पुरुषोत्तमस्य रहस्यं, नरकस्य त्रीणि द्वाराणि, त्यागसंन्यासयोः भेदः भगवतः अन्तिमा शरणागतिश्च।
(क) आध्यात्मिक-निष्कर्षः (ख) नैतिका व्यावहारिकी च शिक्षा।

इकाई-3 कण्ठस्थीकरणम् (अध्याय १०-१४) **क्रेडिट-1**

श्रीमद्भगवद्गीतायाः १०-१४ अध्यायानां श्लोकानां शुद्धोच्चारणं कण्ठस्थीकरणं च।

इकाई-4 कण्ठस्थीकरणम् (अध्याय १५-१८) **क्रेडिट-1**

श्रीमद्भगवद्गीतायाः अन्तिमभागस्य १५-१८ अध्यायानां श्लोकानां शुद्धोच्चारणं कण्ठस्थीकरणं च।

पाठ्यपुस्तकम् : -

1. **श्रीमद्भगवद्गीता** - स्वामीरामदेवः दिव्यप्रकाशन हरिद्वार।

द्वितीयसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

शब्दरूपधातुरूपलिङ्गानुशासनम्

Code- BSSAMJ-203 Credit-4

उद्देश्यानि

- श्रीमद्वरदराजाचार्यप्रणीतलघुसिद्धान्तकौमुद्याः साहाय्येन अजन्तहलन्तशब्दानां रूपसिद्धिप्रक्रियायाः शास्त्रीयबोधनम्।
- प्रौढरचनानुवादकौमुद्याः अनुशीलनेन शब्दरूपाणां धातुरूपाणां च स्मरणं प्रयोगकौशलं च।
- लिङ्गानुशासनमाध्यमेन संस्कृतशब्दानां लिङ्गनिर्धारणस्य नियमानां सूक्ष्मज्ञानप्रदानम्।

परिणामाः

- रामादिविविधशब्दरूपाणां कण्ठस्थीकरणेन छात्रेषु संस्कृतसम्भाषणस्य सरलता सुगमता च भविष्यति।
- धातुरूपाणाम् अध्ययनेन धातुप्रयोगे तथा च विभिन्नकालेषु दशलकाराणां प्रयोगे दक्षता प्राप्स्यते, येन संस्कृतशब्दकोशस्य महती अभिवृद्धिः भविष्यति।
- लिङ्गानुशासनस्य परिशीलनेन छात्राः शब्दानां यथार्थलिङ्गं ज्ञात्वा वाक्येषु तेषां कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

इकाई-1 सुबन्तप्रकरणम्-अजन्त पुल्लिङ्ग, स्त्रीलिङ्ग नपुंलिङ्ग (रूपसिद्धिः) **क्रेडिट-1**

राम, सर्व, हरि, गुरु, पति, सखि, पितृ, कर्तृ, नौ, गो, लता, मति, धेनु, स्त्री, नदी, ज्ञानम्, मधु

हलन्त् (रुपसिद्धि)

राजन्, मघवन्, पथिन्, विद्वस्, अस्मद्, युस्मद्, चतुर् (त्रिषुलिङ्गेषु), इदम् (लिङ्गत्रये), अदस् (लिङ्गत्रये), किम् (लिङ्गत्रये)

इकाई-2 शब्दरूपस्मरणम् **क्रेडिट-1**

पाद, गोपा, भूपति, सुधी, गुरु, स्वम्भू, नृ, प्राञ्च्, वणिज्, भूभृत्, भगवत्, धीमत्, महत्, लता, मति, स्त्री, नदी, ज्ञानम्, वारि, मधु, राजन्, मघवन्, पथिन्, विद्वस्, अस्मद्, युष्मद् लिह्, चतुर् (त्रिषु लिङ्गेषु), इदम् (लिङ्गत्रये) किम् (लिङ्गत्रये) ।

इकाई-3 धातुरूपस्मरणम् (दशसु लकारेषु) **क्रेडिट-1**

भू, हस्, गम्, दृश्, पा, स्था, सेव्, लभ्, वृध्, नी, हृ, याच्, अद्, अस्, इण्, या, पा (रक्षणे), आस्, शी, हु, भी, हा, ह्री, मा, दा, दिव्, नश्, पद्, युध्, आप्, शक्, चि, अश्, लिख्, कॄ, मृ, रुध्, तन्, बन्ध्, चुर् ।

इकाई-4 लिङ्गानुशासनम् (क) कण्ठस्थीकरणम् (ख) अर्थोदाहरणज्ञापनम् **क्रेडिट-1**

पाठ्यपुस्तकम्

1. **लघु सिद्धान्तकौमुदी**-श्रीमद्वरदराजाचार्यप्रणीतः, प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन- वाराणसी।
2. **प्रौढ रचनानुवादकौमुदी** -डॉ. कपिलदेव द्विवेदी, प्रकाशकः-विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी ।
3. **लिङ्गानुशासनम्** -पं. सूर्यदर्शनदेवाचार्यः, प्रकाशकः-हरयाणा साहित्य संस्थान, गुरुकुलम् झज्जर, हरियाणा।

सहायकग्रन्थः- बृहद् अनुवाद चन्द्रिका-चक्रधर नौटियाल 'हंस' शास्त्री
प्रकाशकः-मोतीलाल बनारसीदास ।

द्वितीयसत्रम्

चतुर्थपत्रम्- भरतनाट्यम् (Basics of Bharatanatyam)

Code- BSSAID-204 (1) Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

Course Objectives

- To give basic knowledge of Bharatanatyam
- To help students understand Indian culture through dance
- To develop body coordination and expression
- To encourage appreciation of performing arts

Course Outcomes

After completing the course, students will be able to:
1. Identify Bharatanatyam as a classical Indian dance form
2. Perform basic steps and movements
3. Show simple expressions and hand gestures
4. Understand dance as art, culture, and communication

Course Syllabus

UNIT I – Introduction to Bharatanatyam (Theory – 15 hrs)

- Meaning of Bharatanatyam
- Origin and history (very basic)
- Bharatanatyam as a temple and stage art
- Costumes, ornaments, and makeup

UNIT II – Basic Dance Concepts (Theory – 15 hrs)

- Natya, Nritta, and Nritya (simple explanation)
- Rasa and Bhava (basic emotions)
- Hand gestures (few common hastas)
- Role of music and rhythm

UNIT III – Basic Steps & Movements (Practical – 15 hrs)

- Basic posture (Araimandi)
- Eye, neck, and hand movements
- Simple **Adavus** (Tatta& Natta only)
- Rhythm practice with counting

UNIT IV – Simple Expression & Dance (Practical – 15 hrs)

- Facial expressions for emotions
- Simple storytelling through gestures
- Short dance sequence
- Group practice or presentation

द्वितीयसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

चतुर्थपत्रम्- भारतीयदर्शनम् -I (योगसांख्यवेदान्तदर्शनम्)

Code- BSSAID-204 (2) Credit-4

उद्देश्य :

- योगदर्शन के मूलभूत सिद्धांतों; चित्तवृत्ति निरोध, अष्टांगयोग एवं कैवल्यप्राप्ति के मार्ग का सैद्धांतिक ज्ञान प्रदान करना।
- सांख्य दर्शन के प्रकृति एवं पुरुष सिद्धांत, सृष्टि की उत्पत्ति, सत्कार्यवाद तथा त्रिविध दुःखों से मुक्ति के ज्ञानमार्ग आदि से अवगत कराना।
- वेदान्त दर्शन के अनुसार ब्रह्म को जगत का निमित्त एवं उपादान कारण तथा सर्वोपास्य स्वरूप आदि विचारों से अवगत कराना ।
- वेदान्त के अनुसार मुमुक्षु के लिए आवश्यक साधन, मोक्षमार्ग (देवयान) तथा मोक्ष की प्राप्ति आदि विषयों बोध कराना।

परिणाम :-

छात्र इस पाठ्यक्रम के अध्ययन से,

- योगदर्शन में वर्णित चित्त के स्वरूप, अष्टांगयोग के क्रमिक अभ्यास द्वारा चित्तशुद्धि एवं समाधि द्वारा कैवल्यप्राप्ति के सिद्धांत की समझ एवं व्याख्या कर सकेंगे।
- प्रकृति-पुरुष के वास्तविक स्वरूप, उनके संयोग से उत्पन्न दुःख तथा विवेकज्ञान द्वारा मोक्षप्राप्ति के सांख्य सिद्धांत की समझ एवं व्याख्या कर सकेंगे।
- जगत की उत्पत्ति में ब्रह्म की कारणता, उसकी उपास्यता तथा वेदाध्ययन एवं ध्यान द्वारा हृदय में ब्रह्म की उपलब्धि के सिद्धांत को समझ कर व्याख्या कर सकेंगे।
- मोक्षप्राप्ति के लिए शम-दमादि साधन, सूक्ष्मशरीर की यात्रा तथा देवयान मार्ग से ब्रह्मलोक गमन एवं मुक्ति की अवस्था का वर्णन कर सकेंगे।

इकाई (१) योगदर्शन (१८ होराः)

महर्षि पतंजलि एवं योगदर्शन का सामान्य परिचय, योग शब्द का परिचय, चित्तभूमि, चित्तवृत्ति, अभ्यास एवं वैराग्य, सम्प्रज्ञात समाधि, ईश्वरप्रणिधान, अन्तराय, चित्तप्रसन्नता के साधन, अध्यात्म प्रसाद, अविद्या का स्वरूप, दृष्टा-दृश्य की परिभाषा, हेय, हेयहेतु हान एवं हानोपाय का ज्ञान, अष्टांगयोग एवं उनका फल, धारणा, ध्यान, समाधि और संयम का परिचय, इन्द्रियजय सिद्धि, पाँचसिद्धियां, तीन प्रकार के कर्म, आत्मभाव भावना, धर्ममेध समाधि, कैवल्य का स्वरूप।

इकाई (२) सांख्यदर्शन (१८ होराः)

त्रिविध दुःख, मुक्ति उपाय, बन्धान की अस्वभाविकता, पुरुष का स्वरूप, प्रकृति विकृति स्वरूप, जगत् का उपादान प्रकृति, प्रकृति पुरुष बाह्यार्थ प्रमाण दर्शन, पुरुष बहुत्व, विरक्त के मोक्षार्थ अविरक्त के भोगार्थ प्रकृति, पुरुषविशेष ईश्वर सृष्टि का कर्त्ता कारण शरीर के घटक, अन्तःकरण में बुद्धि की प्रधानता, स्थूल शरीर की पाँचभौतिकता, जीवन मुक्ति का वर्णन, अहिंसा आदि व्रतों का श्रेयःफल, वेदों का अपौरुषेयत्व, सत्कार्यवाद, समाधि सुषुप्ति मोक्ष में दुःख निवृत्ति के अनन्तर सुख की प्राप्ति, मुक्ति प्राप्ति के लिए श्रवण चतुष्टय साधन, अज्ञान के नाश से मोक्ष की प्राप्ति।

इकाई (३) वेदान्तदर्शन (१२ होराः)

जगत् की उत्पत्ति में ब्रह्म का निमित्तकारणत्व, ब्रह्म की उपास्यता, ध्यान के द्वारा ब्रह्म के हृदय में उपलब्ध होना, ब्रह्म के साक्षात्कार में मनुष्य मात्र का अधिकार, वेद का नित्यत्व, वेद के पढ़ने में मनुष्य मात्र का अधिकार, साकार ईश्वरवाद का खण्डन, जीवात्मा का नियत्व अल्पज्ञत्व अणुत्व, पुनः मनुष्यजन्मार्थ विराट् यात्रा, जीवात्मा की चार अवस्थायें, ब्रह्म ही एक सर्वोपास्य है, ब्रह्मवेत्ता विद्वानों का देवयान मार्ग से मोक्ष प्राप्त करना,

इकाई (४) वेदान्तदर्शन (१२ होराः)

चतुर्थाश्रम का उद्देश्य ब्रह्मप्राप्ति, मुमुक्षु के लिए शमदमादि साधन अनिवार्य, आश्रम कर्म एवं आश्रमान्तर सहाकारि कर्म का सेवन अनिवार्य है, ऊर्ध्वरेतः संन्यासी का पनः अवलहन न होना, मोक्ष प्राप्ति में अनेक जन्मों का प्रतिबन्ध नहीं है, प्रतीकों पासना का निषेध, ध्यान के द्वारा पुण्यपाप कर्मों से भोग की निवृत्ति, सूक्ष्म शरीर का मोक्ष पर्यन्त आत्मा के साथ रहना, हृदय से मूर्धा को प्राप्त हुई नाड़ी के माध्यम से ब्रह्मलोक गमन, दवयान मार्ग का स्वरूप, मुक्तात्मा की ब्रह्म के साथ आनन्द की अनुभूति।

निर्धारितग्रन्थाः

सन्दर्भग्रन्थाः 1. दर्शन प्रवेश - डा० साध्वी देवप्रिया, दिव्य प्रकाशन, हरिद्वार

द्वितीयसत्रम्

पूर्णाङ्काः-50
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-37
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-13
समयः-होरात्रयम्

Communicative English

Code-BSSAAE-205(1) Credit-2

Course Objectives:

- Develop proficiency in speaking, listening, reading, and writing in English for effective communication.
- Build confidence in students to use English in various social and professional contexts.
- Help students speak fluently and coherently in both formal and informal settings.
- Strengthen vocabulary, grammar, and pronunciation to enable students to express themselves accurately and appropriately.
- Develop active listening skills for better comprehension in conversations, lectures, and presentations.
- Improve students' ability to understand, analyze, and interpret written texts, enhancing critical thinking.

Unit 1: Fundamentals of English Grammar and Vocabulary Building	**6 Hours**
Topics	**Prescribed Texts**
• Sentence Formation • Parts of Speech • Articles • Modals • Direct and Indirect speech	English Grammar in Use by Raymond Murphy, 4th Edition, Cambridge
• Synonyms, Antonyms, Homophones and Homonyms	Word Power Made Easy by Norman Lewis

Unit-2: Reading and Listening Skills	**6 Hours**
Topics	**Prescribed Texts**
• Reading Comprehension (Skimming and Scanning) • Reading Academic Texts • Identifying the main idea of the text • Types of listening, Listening vs Hearing • Listening for details and main ideas • Note- taking skills	Short Story: Munshi Premchand, 'The Holy Panchayat'/'The Voice of God' Swami Vivekananda's Speech Of 1893, Chicago

Unit-3: Speaking Skills	**6 Hours**
Topics	**Prescribed Texts**
• Pronunciation (Stress, intonation, rhythm)	*Fundamentals of linguistics* by Raj Kumar Sharma, Atlantic Publishers, 2024.pp. 80-82
• Conversation and dialogue practice • Extempore • Public speaking and presentation skills • Debate and Group discussion	

Unit-4: Writing Skills	**6 Hours**
Topics	Prescribed Texts
• Sentence formation and paragraph writing • Structuring Essays • Writing formal and informal letters • Article writing • Email writing	*Language and Communication Skills*, Cambridge University Press, 2019

Suggested

Course Specific Outcomes

By the end of the course, students should be able to:

- Confidently engage in various conversations in English, demonstrating clarity and fluency.
- Effectively listen to and understand spoken English in different accents and contexts.
- Write clearly and correctly in English for various purposes such as emails, letters and essays.
- Understand and critically analyze different types of written texts (articles, essays, literature, etc.).
- Contribute thoughtfully in group discussions, presentations, and debates.
- Deliver effective oral presentations with confidence, clarity, and the appropriate use of language.

Method of Teaching & Assessment- Videos, Audio clippings, discussion, written and oral exercises

Readings:

- Adair, John. *Effective communication*. 4th Edition, Pan Mac Millan, 2009.
- Dawes, L. *The Essential Speaking and Listening*. Routledge, 2008.
- McCarthy, Micheal, Felicity O'Dell. *Basic Vocabulary in Use.* Cambridge. 2nd Edition, 2010.
- Singh, R.P. *An Anthology of English Essays*. Oxford, 2000.
- Seely, John. *The Oxford Guide to Writing and Speaking*. Oxford University Press, 1998.

Sharma, Raj Kumar, Bhushan Singh. A Comprehensive English Grammar. Atlantic Publishers, 2019.

द्वितीयसत्रम्

Japanese

Code-BSSAAE-205(2) Credit-2

पूर्णाङ्काः-50
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-37
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-13
समयः-होरात्रयम्

Objectives for Learning Japanese Language

- To develop basic Proficiency in reading, writing, speaking and listening to Japanese.
- To get prepare for Japanese Language Proficiency Test (JLPT).
- To get a good job in Japan / Japanese company.

Unit – I

- Greetings
- Class instructions.
- Numbers(1-1000)
- Hiragana
- Kanji of Numbers (1-1000).
- Introduce basic sentences structure.
- Asking and answering questions.
- Explain the objects and their location and Possession.
- Visit shop and ask about price and purchase-something.
- Time
- Days name
- Verb forms and their uses in sentences.

Unit – II

- Numbers(1000-100000)
- Hiragana
- Colours Name
- Months Name
- How to use public Transport
- Asking and answering about Time and Date.
- Invite someone to do something
- Uses of Transitive verb.
- Family Members
- Vegetables Name
- Uses of different particles (が、お、で、へ ....)
- Uses of Adjectives

Unit – III

- Katakana.
- Describe about like & dislike.
- Explain about Degree / Ability/ Quantity.
- Existence or presence of a thing and person.
- Name of objective inside your house.
- Counter suffix and their uses.
- Comparison between items / People / Places.
- Explain the people /objects/ places.
- Basic Kanji .

COURSE OUTCOMES

By the end of the course, students should be able to :

• Confidently engage in various conversations in Japanese, demonstrating clarity and fluency.
• Effectively listen to and understand spoken Japa in different accents and contexts.
• Write clearly and correctly in Japanese for various purposes such as emails, letters and essays.
• Understand and critically analyze different types of written texts (articles, essays, literature, etc.).
• Contribute thoughtfully in group discussions, presentations, and debates.
• Deliver effective oral presentations with confidence, clarity, and the appropriate use of language.

Method of Teaching & Assessment- Videos, Audio clippings, discussion, written and oral exercise

TEXT BOOK

- Minna No Nihongo (N5)

REFRENCE BOOKS

- Tsumatome
- Shikanzen Master
- Genki

द्वितीयसत्रम्

षष्ठपत्रम्-योगचिकित्साविज्ञानम्-II

Code- BSSASE-206 (1) Credit-3

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्य :

- भारतीय पुरातन चिकित्सा पद्धति के समन्वित स्वरूप का बोध कराना ।
- समन्वित चिकित्सा पद्धति के व्यावहारिक एवं प्रयोगात्मक अभ्यास द्वारा साध्य एवं असाध्य रोगो का निदान।
- योग, आयुर्वेद, पञ्चकर्म, षट्कर्म, नेचुरोपैथी, आहार चिकित्सा, यज्ञचिकित्सा, एक्यूपंचर, एक्यूप्रेशर एवं फिजियो थैरेपी जैसे समन्वित भारतीय पुरातन चिकित्सा पद्धतियों के सैद्धान्तिक एवं प्रयोगात्मक बोध द्वारा योग्य एवं प्रशिक्षित व्यक्तित्व का निर्माण करना।

परिणाम :

- समन्वित चिकित्सा पद्धति में प्रशिक्षित विद्यार्थी समाज में साध्य-असाध्य रोगों से पीडित रोगियों को उपचार देकर उन्हें सम्पूर्ण आरोग्य का लाभ प्रदान करता है एवं भारतीय पुरातन चिकित्सा व्यवस्था के प्रचार प्रसार में अपना महत्वपूर्ण योगदान देता है ।
- सेवा निष्ठ आजीविका का आलम्बन लेकर स्वयं आत्मनिर्भर होता हुआ अन्यों को भी रोजगार परख सेवा क्षेत्र में नियोजित करता है, उपकार परख उपचार की एक स्वस्थ परम्परा का संवाहक बनकर समाज को शारीरिक, मानसिक एवं आध्यात्मिक स्वास्थ्य के मार्ग पर अग्रसर करता है ।

इकाई 1-मिट्टी चिकित्सा, सूर्य चिकित्सा, जल चिकित्सा (हाइड्रोथैरेपी)

इकाई 2-मसाज के विविध प्रकार एवं प्रयोग

इकाई 3-प्राकृतिक चिकित्सा (नैचुरोपैथी)

इकाई 4-वैकल्पिक चिकित्सा एवं षट्कर्म

पाठ्यपुस्तकम्-

समग्र उपचार, प्रकाशन- द्विव्य प्रकाशन, द्विव्य योग मन्दिर ट्रस्ट, हरिद्वार।

अथवा

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

षष्ठपत्रम्-Intermediate Knowledge of Music (Vocal & Instrumental)

Code- BSSASE-206 (2) Credit-3

UNIT- I Merits & Demerits of Vocalist, Margi /Desi Sangeet , Brief Definition about Raag, five important Rules of Raag , Jaati of Raag & Knowledge of 10 Thaat its Basic Speciality, Brief intro of Mel raag.

12 Hours

UNIT- II Biography of Musicians- Bhimsen Joshi, Pandit Vishnu Narayan Bhatkhande, Effect of Sound in our practical life, **Definitions:-** Gamaks-(Meed, kan,Khatka,Murki), Alankar no 5 to 10 (According to Bhatkhande Kramik pustak malika-1), AROH-AVROH-PAKAD-VADI-SAMVADI of Raag Yaman. Merits & Demerits of Musicians, Definition of following terms: Sum, Tali, Khali &Vibhag, Tuning of Tabla.

12 Hours

UNIT- III Practice of Previous Ten Alankar, Practice of Aroh , Avroh ,Pakad in Raag Yaman & Lakshan Geet, Practice of two Bhajan/Geet/ghazal Based on Raag (Yaman/Bhairavi/Darbari-kanhda)

12 Hours

UNIT- IV Tabla– Playing Skill of Basic Bol (NA, TI Teen, Dha Dhi, Dheen) One Kayda In Teentaal.

Harmonium- Playing Skills of One (Bhajan, Patriotic Song) **9 Hours**

Reference Book-

1. Sangeet Rachna Ratnakar Part -1 - Rajkishor Prasad Sinha(Author)
2. Raag Parichaya Part -1 to 4 – Harishchandra Srivastava(Author)
3. Sangeet Prasnottar Part-1
4. Taal Parichaya –All Parts - Acharya Girish Chandra Shrivastava (Author)
5. Adarsh Tabla Prashnotari Part-1- Dr. Rubi Shrivastava
6. Sangeet Praveshika- Acharya Girish Chandra Shrivastava (Author)
7. Kramik Pushtak Mallika Part –All Parts – V. N. bhatkhande
8. Bhartiya Sangeet Itihas – Umesh & Jaydev Joshi
9. Sangeet Vadya -Ragmani

अथवा	पूर्णाङ्काः–100
षष्ठपत्रम्- कृषिविज्ञानम्	बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः–75
	आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः–25
Code- BSSASE-206 (3) Credit-3	समयः–होरात्रयम्

Objective

To acquaint the students with the basic principles of farm management dealing with the analysis of farm resources having alternatives within the framework of resource restrictions.
Contents .

Outcomes
Student would be able understand the basic knowledge of agriculture and related tools as well as farming management in various perspectives as theory and practicals.

UNIT - I Introduction of Farm Management
Nature, scope, characteristics and role of farm business management; farm management decisions; farm management problems.

UNIT - II Law & Principles of Farm Management
Principles of farm management decisions – principle of variable proportion, cost principle, principle of factor substitution, law of equi-marginal returns, opportunity cost principle, etc.

UNIT - III Tools & Techniques of Farm Management
Tools of farm management and farm business analysis - farm planning and budgeting; Farm records and accounts, types and problems in farm records and accounts, net worth statement, farm efficiency measures.

UNIT - IV Resourcess of Farm Management
Management of farm resources – Land, Labour, Farm machinery, Farm building, etc.

UNIT - V Challenges of Farm Management
Risk and uncertainty in farming -sources of uncertainty in farming, management strategy to counteract uncertainty and decision making process in farm business management under risks and uncertainty.

Reference Books-

1. Heady EO & Jensen H. 1960. Farm Management Economics. Prentice Hall.
2. Johl SS & Kapoor TR. 1973. Fundamentals of Farm Business Management. Kalyani Publ.
3. Kahlon AS & Singh K. 1992. Economics of Farm Management in India. Allied Publ.
4. Panda SC. 2007. Farm Management & Agricultural Marketing. Kalyani Publ.

द्वितीयसत्रम्

सनातनसंस्कृतिबोध-II

Code- BSSAVA-207 (Credit-3)

पूर्णाङ्का:-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्का:-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्का:-25
समय:-होरात्रयम्

उद्‌देश्य

- सामवेद एवं अथर्ववेद के चयनित प्रसिद्ध मंत्रों का वाचन एवं परिचयात्मक ज्ञान कराना।
- तैतिरीय, ऐतरेय, छान्दोग्य, बृहदारण्यक व श्वेताश्वतर के चयनित प्रसंगों से अवगत कराना।
- देवयज्ञ, ब्रह्मयज्ञ, प्रात: जागरण मंत्र, शयन मंत्रो को आत्मसाध कराना।
- वर्णाश्रम व्यवस्था, पञ्चमहाव्रत, पञ्चमहाभूत, पञ्चप्राण से अवगत कराना।

परिणाम

- उपर्युक्त चयनित मंत्रों को शुद्धतापूर्वक वाचन एवं व्याख्यान में कुशल होना।
- उपरोक्त उपनिषद् के प्रसिद्ध प्रसंगों का विस्तृत ज्ञान अर्जित होना।
- पञ्चमहायज्ञों को अपने जीवन में विनियोग करने में समर्थ होना।

इकाई 1- सामवेद एवं अर्थववेद के चयनित मंत्र।

इकाई 2- उपनिषद् (तैत्तरीय, ऐतरेय, छान्दोग्य, बृहदारण्यक, श्ेवताश्वतर) के चयनित प्रंसग।

इकाई 3- रामायण एवं महाभारत के चयनित प्रसंग एवं नवधा भक्ति का सामान्य परिचय। दैनिक दिनचर्या के विशेष मन्त्र, देवयज्ञ, जीवन दर्शन, पंचमहायज्ञ।

इकाई 4- महाभूत, पंचप्राण, वर्ण व्यवस्था, पंचकोश, पञ्च महाव्रत, अष्टाङ्गहृदय।

निर्धारित पाठ्यपुस्तक:- भारतीय संस्कृति बोध, प्रो0 साध्वी देवप्रिया, दिव्यप्रकाशन

द्वितीयसत्रम्

प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम्- II

Code- BSSAVA-208

Objectives: Following the completion of the course, students shall be able to:

- Understand the benefits, contraindications and procedure of all practices.
- Demonstrate each practice with confidence and skill.
- Explain the procedure and subtle points involved.
- Teach the yoga practices to any given group.

Basic Preparatory Asanas as per previous semester

(Sukshma asana, Yogic jogging, Dand Baithak, Surya Namaskar)

Unit-1: Asanas (As per Hatha Pradipika) (15)

Swastikasana, Gomukhasana, Veerasana, Kurmasana,Kukkutasana, Uttanakurmasana, Dhanurasana, Matsyendrasana, Paschimottanasana, Mayurasana, Shavasana, Sidhhasana, Padmasana, Simhasana, Bhadrasana **& Previous semester asanas.**

Unit-2: Advance Yogasanas (8)

Adhomukha Tittibhasan, karna peedasan, Dimbasan, ChankraBandhasan, Kesarisutasan, Mahendrasan, Skandha pad Natarajasan, Dandayaman Janu shirasan, & Previous semester asanas

Unit-3: Shatkarma (Shuddhi Kriya)

Sutra Neti, Vaman Dhauti (Kunjal Kriya), Dand Dhauti & previous semester practices

Unit-4: Pranayam, Mudra & Bandh

Suryabhedan Pranayam, Ujjayi Pranayam, Bhastrika Pranayam, Bhramari Pranayam, Sheetali & Sitkari Pranayam & previous semester practices

Mahamudra, Mahabandh, Mahavedha, Uddiyan Bandh, Jalandhar Bandh, Moola bandh, Viparitkarni Mudra

Text Book: -

- Ramdev, S., (2022), Yoga Sadhna Evam Yoga Chikitsa Rahasya. Divya Prakashan.
- Balkrishna A., (Under Publication), Yoga Vishwakosh. Divya Prakashan
- Ramdev S., (2009), Pranayam Rahasya. Divya Prakashan.

बी. ए. संस्कृतम् तृतीयसत्रम्

किरातार्जुनीयम् (सर्गः 1), मध्यमव्यायोगः, विश्रुतचरितम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

Code- BSSAMJ-301 Credit-4

उद्देश्यानि

- महाकविभारवेः किरातार्जुनीयमहाकाव्यस्य साहाय्येन राजनीतिगुप्तचरव्यवस्थानीतिपरकसिद्धान्तानां (अर्थगौरवस्य च) सूक्ष्मशास्त्रीयबोधनम्।
- भासविरचितमध्यमव्यायोगरूपकस्य माध्यमेन वीररसस्य, रूपकस्य व्यायोग इति भेदस्य तथा च पारिवारिकसंवेदनानां गम्भीरं ज्ञानम्।
- आचार्यदण्डिनः विश्रुतचरितम् इति गद्यकाव्यस्य आधारेण अलङ्कृतगद्यशैल्याः, तत्कालीनसामाजिकव्यवस्थायाः तथा च कथाप्रवाहस्य सूक्ष्मावलोकनम्।

परिणामाः

- छात्राः राजनीतौ स्पष्टवादितायाः नीतिपूर्णव्यवहारस्य च महत्त्वं ज्ञात्वा व्यावहारिकजीवने विवेकपूर्णनिर्णयग्रहणे सक्षमाः भविष्यन्ति।
- भासस्य मौलिकनाट्यशैल्याः ज्ञानेन छात्राः प्राचीनकथानां नवीनरूपान्तरणे शौर्यपूर्णसंवादानां विश्लेषणे च निपुणाः भविष्यन्ति।
- गद्यपद्ययोः भिन्नशैल्याः (पदलालित्य-अर्थगौरवयोः) भेदं विविच्य छात्राः साहित्यस्य तुलनात्मक-अध्ययनक्षमतां विकसितां करिष्यन्ति।

इकाई-1 किरातार्जुनीयम् (प्रथमसर्गः) **क्रेडिट-1**

वनेचरस्य आगमनं, दुर्योधनस्य प्रजापालनपद्धतिः गुप्तचरव्यवस्थायाः स्वरूपं च।
युधिष्ठिरं प्रति वनेचरस्य स्पष्टवादिता दुर्योधनस्य राजनीतिकसफलतायाः कारणानि च।
(क) भारवेः अर्थगौरवम् (ख) वनेचरयुधिष्ठिरसंवादः।

इकाई-2 किरातार्जुनीयम् (प्रथमसर्गः) **क्रेडिट-1**

वनेचरस्य वचनं श्रुत्वा द्रौपद्याः प्रतिक्रिया, युधिष्ठिरं युद्धाय प्रेरणं च।
द्रौपद्याः ओजस्विनः विचाराः, क्षत्रियधर्मस्य विवेचनं, शहितं मनोहारि च दुर्लभं वचः इति नीतिवाक्यानां सन्दर्भश्च।
(क) द्रौपद्याः चरित्र-चित्रणम् (ख) सूक्ति-विवेचनम्।

इकाई-3 मध्यमव्यायोगः **क्रेडिट-1**

व्यायोगस्य स्वरूपं, ब्राह्मणपरिवारस्य रक्षणार्थं भीमस्य आगमनम्।
भीमघटोत्कचयोः (पितृपुत्रयोः) मध्ये सङ्घर्षः, पितृपुत्रसम्बन्धः भासस्य नाट्यकला च।
(क) मध्यमस्य (भीमस्य) चरित्रं (ख) वीरकरुणरसयोः समन्वयः।

इकाई-4 विश्रुतचरितम् **क्रेडिट-1**

राजकुमारविश्रुतस्य चरित्रं, मगधस्य राजनीतिः दण्डिनः अलङ्कृता गद्यशैली च।
दण्डिनः पदलालित्यं, समाजस्य यथार्थवादी चित्रणं कथायां रोमाञ्चकावस्थाः (परिवर्तनानि) च।
(क) गद्यकाव्यस्य वैशिष्ट्यानि (ख) कथानकस्य शैल्याः च विश्लेषणम्।

पाठ्यपुस्तकम् : - 1. किरातार्जुनीयम् - प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
2. मध्यमव्यायोगः - C-R Devadhur मोतीलाल बनारसीदास दिल्ली
3. विश्रुतचरितम् - डॉ. शशिशेखर चतुर्वेदी मोतीलाल बनारसीदास दिल्ली

तृतीयसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

द्वितीयपत्रम्- बालचरितम् (अङ्कः 1-3), प्रतिमानाटकम् (अङ्कः 1-3)

Code- BSSAMJ-302 Credit-4

उद्देश्यानि

- बालचरितम् इति नाटकस्य माध्यमेन भगवान् श्रीकृष्णस्य जन्मनः तस्य बाल्यकालस्य शौर्यपूर्णकृत्यानां च नाटकीयपरिप्रेक्ष्ये परिचयप्रदानम्।
- प्रतिमानाटकस्य अनुशीलनेन भासेन रामायणकथायां कृतानां मौलिकपरिवर्तनानां, पारिवारिकमूल्यानां तथा च मानवीयसंवेदनानां गम्भीरं बोधनम्।
- छात्रेषु एतादृश्याः दृष्टेः विकासः येन ते अवगच्छेयुः यत् कथं नाम एकः नाटककारः प्राचीनमहाकाव्यानां कथावस्तुनि स्वकीयप्रतिभया नूतनताम् आकर्षणं च सञ्चारयति।

परिणामाः

- छात्राः श्रीकृष्णरामचन्द्रयोः जीवनस्य प्रारम्भिकसङ्घर्षाणां तयोः आदर्शचरित्रस्य च वैशिष्ट्यैः परिचिताः भविष्यन्ति।
- प्रतिमानाटके भरतकैकेयीप्रसङ्गानां गभीरविश्लेषणेन छात्राः कर्तव्यन्यायक्षमादिगुणान् स्वकीये जीवने आत्मसात्कर्तुं क्षमाः भविष्यन्ति।
- रूपककलायाः ज्ञानेन छात्राः काव्यशास्त्रमर्यादासु नाटककारस्य कल्पनाचातुर्यं कथाप्रवाहस्य च नूतनरूपान्तरणं विविचितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

इकाई-1 बालचरितम् (प्रथमः अङ्कः) - **क्रेडिट-1**

श्रीकृष्णस्य जन्मवृत्तान्तः, वसुदेवस्य शौर्यं, रात्रौ यमुनातरणस्य दृश्यं च।
नन्दगोकुलं प्रति प्रस्थानं, योगमायायाः आविर्भावः, कंसस्य दुःस्वप्नभयदर्शनं च।
(क) भासस्य शैलीगतं वैशिष्ट्यम् (ख) प्रथम अङ्कस्य कथासारः।

इकाई-2 बालचरितम् (द्वितीय-तृतीय-अङ्कौ) - **क्रेडिट-1**

कंसस्य चिन्ता पूतनावधः, शकटासुरभञ्जनं च।
दामोदरस्य (कृष्णस्य) बाललीला, गोपानां हर्षः, हल्लीसकनृत्यस्य वर्णनं च।
(क) बालकृष्णस्य चरित्रचित्रणम् (ख) भासस्य नाटकेषु वीरवात्सल्यरसयोः प्रयोगः।

इकाई-3 प्रतिमानाटकम् (अङ्काः १-२) **क्रेडिट-1**

रामस्य राज्याभिषेकस्य सज्जा, मन्थराकैकेय्योः हस्तक्षेपः, रामस्य वनगमनं च।
सीतालक्ष्मणयोः रामेण सह गमनं, राजादशरथस्य पुत्रवियोगे विलापः देहत्यागश्च।
(क) कैकेय्याः चरित्रस्य नवीनविश्लेषणम् (ख) करुणरसस्य प्राधान्यम्।

इकाई-4 प्रतिमानाटकम् (अङ्काः ३) **क्रेडिट-1**

भरतस्य प्रत्यागमनम्, अयोध्यामार्गे प्रतिमागृहे (मूर्तिकक्षे) प्रवेशः।
स्वपूर्वजानां प्रतिमाणां मध्ये पितुः दशरथस्य नूतनप्रतिमां दृष्ट्वा भरतस्य आघातः सत्यस्य ज्ञानं च।
(क) भासस्य मौलिका कल्पना: प्रतिमागृहम् (ख) भरतस्य भ्रातृप्रेमो ग्लानिश्च।

पाठ्यपुस्तकम् : -

1. बालचरितम् - श्री पं. रामजीमिश्र, चौखम्बा विद्याभवन वाराणसी।
2. प्रतिमानाटकम् - आ. जगदीशचन्द्र मिश्र, चौखम्बा सुरभारती वाराणसी।

तृतीयसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

तृतीयपत्रम्- उपनिषत्स्मरणम् (ईशकेनकठमुण्डकमाण्डूक्याः)

Code- BSSAMJ-303 Credit-4

उद्देश्यानि

- प्रमुखोपनिषदां परिशीलनेन छात्रेभ्यः जगतः मूलकारणस्य ब्रह्मणः तथा च आत्मनः स्वरूपस्य तात्त्विकविवेचनम् ।
- श्रेयप्रेयमार्गयोः सूक्ष्ममन्तरं स्पष्टीकृत्य छात्रान् शाश्वतसुखं प्रति अभिप्रेरणम्।
- ओङ्कारस्य महिम्नः तथा च चेतनायाः विविधावस्थानां (जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुरीयाणाम्) परिचयेन एकाग्रतायाः आत्मसाक्षात्कारस्य च मार्गप्रशस्तकरणम्।

परिणामाः

- छात्राः नश्वरजगतः अविनाशि-आत्मनश्च भेदं ज्ञात्वा विषमासु परिस्थितिष्वपि प्रज्ञास्थैर्यं प्राप्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
- तेन त्यक्तेन भुञ्जीथाः इति उपनिषद्सूत्राणां प्रभावेन छात्रेषु अपरिग्रहत्यागसामाजिकसौहार्दभावाः विकसिताः भविष्यन्ति।
- ओङ्कारसाधनायाः चेतनायाश्च वैज्ञानिकविश्लेषणेन छात्राणां बुद्धिः सूक्ष्मा, विवेकवती, निर्णयेसक्षमा च भविष्यति।

इकाई-1 ईशकेनकठोपनिषदः **क्रेडिट-1**

ईशोपनिषदि कर्मज्ञानयोः समन्वयः, केनोपनिषदि ब्रह्मणः सर्वशक्तिमत्ता (यक्षप्रसङ्गः), कठोपनिषदि च नचिकेतायमसंवादः।

विद्याविद्ययोः विवेचनम, श्रेयप्रेयसोः मार्गः, आत्मनः स्वरूपं च।

(क) दार्शनिक-व्याख्या (ख) प्रमुखाख्यानानि।

इकाई-2 मुण्डकमाण्डूक्योपनिषदः **क्रेडिट-1**

मुण्डकोपनिषदि परा-अपराविद्ययोः विवेचनं, माण्डूक्योपनिषदि ओङ्कारस्य (ॐ) विश्लेषणं चेतनायाः चतस्रः अवस्थाः (तुरीयसहिताः)।

सत्यमेव जयते इति उद्घोषः, पक्षद्वयस्य रूपकम् (जीवात्मा-परमात्मा), आत्मज्ञानस्य महिमा च।

(क) ब्रह्मविद्यायाः स्वरूपं (ख) ओङ्कारसाधनापद्धतिः।

इकाई-3 कण्ठस्थीकरणम् - (ईशकेनकठोपनिषदः) **क्रेडिट-1**

एतासाम् उपनिषदाम् मन्त्राणां शुद्धस्वरेण कण्ठस्थीकरणं च।

।इकाई-4 कण्ठस्थीकरणम् - मुण्डकमाण्डूक्योपनिषदः) **क्रेडिट-1**

एतयोः उपनिषदोः मन्त्राणां शुद्धस्वरेण सस्वरपाठः कण्ठस्थीकरणं च

पाठ्यपुस्तकम् : -

1- ईशादि नौ उपनिषदः हरिकृष्णदास गोयन्दका, गीताप्रेस गौरखपुर वाराणसी।

तृतीयसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

कृत्प्रत्ययसमासौ

Code- BSSAMN-304 Credit-4

उद्देश्यानि

- व्याकरणचन्द्रोदय ग्रन्थे उल्लिखितानां कृत्यकृत्प्रत्ययानां सूत्रात्मकव्याख्यानं तथा च तेषां रूपसिद्धिप्रक्रियायाः सोदाहरणं बोधनम्।
- पाणिनीय-अष्टाध्याय्याः नियमानुसारं अव्ययीभावतत्पुरुषसमासयोः सोदाहरणं विस्तृतं च शास्त्रीयविवेचनम्।
- बहुव्रीहिद्वन्द्वसमाससम्बद्धानां सूत्राणां व्याख्यानं, तेषां विग्रहवाक्यानां तथा च समस्तपदानां रूपसिद्धिज्ञानम्।

परिणामाः

- संस्कृतभाषायां प्रयुक्तानां कृदन्तशब्दानां सम्यगवबोधेन छात्रेषु संस्कृतसम्भाषणे विशिष्टा निपुणता (चातुर्यम्) आगच्छति।
- समेषां समासान्तपदानां ज्ञानेन छात्राः संस्कृतसाहित्यस्य गम्भीरार्थान्वेषणे तस्य भावबोधने च समर्थाः भविष्यन्ति।
- भाषायां प्रयुक्तानां जटिलसमासपदानां विग्रहावबोधेन अर्थनिर्धारणे महती सरलता सुगमता च जायते।
- अन्येषु शास्त्रीयग्रन्थेषु प्रयुक्तान् क्लिष्टशब्दान् दृष्ट्वा तेषां समासनिर्धारणे पदेविच्छेदे च छात्राः कुशलाः भविष्यन्ति।

सूत्रव्याख्या एवं रूपसिद्धि

इकाई-1 कृत्यप्रत्ययः- तव्यत्, तव्य, अनीयर्, यत्, ण्यत् क्यप् । **क्रेडिट-1**
पूर्वकृदन्तः- ण्वुल्, तृच्, कः, ष्वुन्, शः, ण्युटादयः ।
उत्तरकृदन्तः - खमुञ्, णमुल्, तुमुन्, खल्, ल्युडादयः ।

इकाई-2 अव्ययीभावसमास : **क्रेडिट-1**
अव्ययं विभक्ति...., यथा सादृश्ये, अनुर्यत्समया, यस्यचायामः इत्यादयः ।

इकाई-3 तत्पुरुषसमास : **क्रेडिट-1**
द्विगुश्च, सामि, तत्र, वर्णो वर्णेन, कर्मणि च इत्यादयः ।

इकाई-4 बहुव्रीहिसमास :- **क्रेडिट-1**
शेषो बहुव्रीहिः, दिङ्नामान्यन्तराले, तेन सहेति तुल्ययोगे इत्यादयः।
द्वन्द्वः - चार्थे द्वन्द्वः।

पाठ्यपुस्तकम्

1. **व्याकरण चन्द्रोदय**- डॉ साध्वी देवप्रिया
 प्रकाशकः- दिव्य प्रकाशन पतंजलि योगपीठ हरिद्वार
2. **लघु सिद्धान्तकौमुदी**-वरदराजाचार्यप्रणीता
 प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी।

सहायकग्रन्थः-

1. बृहद् अनुवाद चन्द्रिका- चक्रधर नौटियाल 'हंस' शास्त्री
 प्रकाशकः-मोतीलाल बनारसीदास ।

तृतीयसत्रम्

पंचमपत्रम् - Introduction to Journalism & Mass Communication

Code- BSSAID-305 (1) Credit-2

पूर्णाङ्काः-50
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-37
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-13
समयः-होरात्रयम्

Objectives

Course Objectives

- To introduce students to the concepts, processes, and importance of journalism and mass communication.
- To explore the historical evolution and functions of media in society.
- To familiarize students with communication models and theories.
- To develop an understanding of media ethics and laws.
- To provide practical insights into basic content creation for media platforms.

Course Outcomes (COs)

By the end of this course, students will be able to:

- CO1: Describe the basic concepts and processes of communication.
- CO2: Identify the historical development and role of journalism in society.
- CO3: Analyse various models and theories of communication.
- CO4: Examine the ethical and legal frameworks of media practices.
- CO5: Demonstrate basic skills in content creation and media platform usage.

Unit	Course Outline	CO Mapping	Bloom's Taxonomy Level
1	**Basics of Communication (6 Hours)** : Definition, Elements, and Process of Communication; Ancient Indian concept of communication –oral tradition, use of cave art, bhoja-patras, rock edicts and pillars for communication, samvad, story-telling, folk, drama, art of communication in Natyashastra, sadharanikaran. Types of Communication: Intrapersonal, Interpersonal, Group, Mass Communication; Functions of Communication: Informing, Persuading, Entertaining; Barriers to Communication	**CO1,CO3**	**K1, K4**
2	**Introduction to Journalism (6 Hours):** Definition, Scope, and Importance of Journalism; Historical Overview of Journalism in India; Principles of Journalism: Accuracy, Objectivity, Fairness; Role of Journalism in Democracy	**CO2**	**K2**
3	**Mass Communication (6 Hours):** Definition and Characteristics of Mass Media; Types of Mass Media: Print, Broadcast, Digital; Media Convergence and New Media Technologies; Social, Cultural, and Political Impact of Media	**CO2,CO3**	**K2, K4**
4	**Media Ethics and Laws (6 Hours):** Introduction to Media Laws: Defamation, Copyright, Contempt of Court; Ethical Challenges in Journalism and Media; Freedom of Press in India; Media Literacy and Responsible Journalism	**CO4**	**K3, K5**

5	**Hands-on Learning Insights (6 Hours):** Basics of News Writing: 5Ws and 1H; Crafting Headlines and Leads; Introduction to Digital Media Platforms: Blogging, Podcasting, Social Media; Group Discussions on Emerging Media Trends	**CO5**	**K3, K6**
Bloom's Taxonomy Level: K1-Remember, K2- Understand, K3- Applying, K4- Analyze, K5- Evaluate, K6-Create			

Assignments:

Assignment 1: Write a report on the role of journalism in democracy, with examples from Indian and global media practices. (500 words)

Assignment 2: Create a blog post on an emerging trend in digital media, such as podcasting or citizen journalism. (500 words)

Suggestive Readings:

- Baran, S. J. (2020). Introduction to Mass Communication: Media Literacy and Culture (10th ed.). McGraw-Hill Education.
- Dominick, J. R. (2012). The Dynamics of Mass Communication: Media in the Digital Age (12th ed.). McGraw-Hill.
- Kumar, K. J. (2020). Mass Communication in India (5th ed.). Jaico Publishing House.
- McQuail, D. (2010). McQuail's Mass Communication Theory (6th ed.). Sage Publications.
- Natarajan, J. (1955). History of Indian Journalism. Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, India.
- Ravindran, R. K. (1999). Handbook of Radio, Television, and Broadcast Journalism. Anmol Publications.
- पांडे, स. के. (2018). जनसंचार और पत्रकारिता का परिचय. वाराणसी: भारतीय विद्या भवन पब्लिकेशन।
- गुप्ता, एस. (2020). जनसंचार माध्यम और सिद्धांत. दिल्ली: समीर प्रकाशन।
- शर्मा, विकास. (2019). पत्रकारिता के सिद्धांत और व्यवहार. दिल्ली: राजकमल प्रकाशन।
- त्रिपाठी, राकेश कुमार. (2016). समाचार लेखन और संपादन. दिल्ली: विश्वविद्यालय प्रकाशन।
- प्रसाद, महेंद्र (2015). भारतीय पत्रकारिता का इतिहास. पटना: प्राची प्रकाशन।
- मिश्रा, उमेश. (2021). जनसंचार माध्यमों की भूमिका. भोपाल: साहित्य प्रकाशन।
- द्विवेदी, रामेश्वर. (2017). पत्रकारिता और लोकतंत्र. लखनऊ: लोकोदय प्रकाशन।

पूर्णाङ्काः-50
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-37
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-13
समयः-होरात्रयम्

तृतीयसत्रम्

पंचमपत्रम् - भारतीयदर्शनम् -II (न्यायमीमांसावैशेषिकदर्शनम्)

Code:BSSAID-305 (2) Credit-2

उद्देश्य (Objective):

- विद्यार्थियों को न्यायदर्शन की प्रमाण-मीमांसा और तर्कशास्त्र के आधारभूत विचारों से परिचित कराना।
- आत्मा की नित्यता, मन की सूक्ष्मता और तत्त्वज्ञान के व्यावहारिक पक्ष को स्पष्ट करना।
- सृष्टि के मूल तत्वों (द्रव्य, गुण, कर्म) और परमाणुवाद के सिद्धांत का गहन विश्लेषण करने के साथ प्रत्यक्ष, अनुमान जैसे ज्ञान एवं उनके साधनों की परीक्षा करना।
- धर्म की जिज्ञासा से लेकर वेदों की अपौरुषेयता और शब्द की नित्यता तक के सिद्धांतों का प्रतिपादन करना। मीमांसा के विभिन्न अधिकरणों के माध्यम से वैदिक वाक्यों की प्रामाणिकता को सिद्ध करना।

परिणाम (Outcome):

- विषयों के तार्किक विश्लेषण, प्रमाणों के वर्गीकरण और शास्त्रार्थ की पद्धति को समझने में सक्षम होंगे।
- देह और आत्मा के अंतर को दार्शनिक दृष्टिकोण से समझ पाएंगे।
- सृष्टि की संरचना के भौतिक और वैचारिक आधार को समझ सकेंगे।
- धर्म के वास्तविक लक्षण और वेदों की महत्ता को तार्किक रूप से समझ के साथ भारतीय परंपरा में 'धर्म' के प्रमाणिक स्वरूप की व्याख्या करने में निपुण होंगे।

इकाई (१) न्यायदर्शन १ **(७ होराः)**

16 पदार्थों का उद्देश्य, प्रमाण भेद, इन्द्रियों का भौतिकत्व, दुःख का लक्षण, अपवर्ग का लक्षण, सिद्धान्त के प्रकार, पञ्चावय विभाग, वाद, जल्प, वितण्डा का स्वरूप निरूपण, हेत्वाभास विभाग, छल, जाति, निगहस्थान परिचय, तत्त्वज्ञान परिपालनार्थ जल्प वितण्डा की अपेक्षा, संशय का परिचय।

इकाई (२) न्यायदर्शन २ **(७ होराः)**

देहादि व्यतिरिक्त आत्मा, आत्मा का नित्यत्व, इन्द्रियनानात्व, शरीर की पाँचभौतिकता कर्मफल व्यवस्था, बुद्धि की अनित्यता, स्मृति के निमित्त, मन के अणुत्व का निरूपण, शरीरोत्पत्ति में अदृष्ट की कारणता, दोष परीक्षण, तत्त्वज्ञान विषय निरूपण, तत्त्वज्ञान फल निरूपण, अपवर्ग की प्राप्ति के लिए यम-नियमादि का अनुष्ठान।

इकाई (३)वैशेषिकदर्शन **(८ होराः)**

धर्म लक्षण, द्रव्य-गुण-कर्म का लक्षण एवं विभाग, पंचमहाभूतों की परीक्षा, काल एवं दिक् की परीक्षा, शब्द नित्यत्व प्रकरण, हेतु एवं हेत्वाभास लक्षण, मन एवं आत्मा की परीक्षा, परमाणुकारणातावाद, कार्यकारण सिद्धान्त, प्रत्यक्षज्ञानपरीक्षा, अनुमानज्ञानपरीक्षा, अभावपरीक्षा, सुख एवं दुख की परीक्षा।

इकाई (४)मीमांसा दर्शन **(८ होराः)**

धर्मजिज्ञासाधिकरणम्, धर्मलक्षणाधिकरणम्, धर्मे प्रामाण्यपरीक्षाधिकरणम्, धर्मस्य प्रत्यक्षाद्यगम्यत्वाधिकरणम्, धर्मे चोदनाप्रामाण्याधिकरणम्, शब्दनित्यत्वाधिकरणम्, पदार्थमूलतया वाक्यार्थप्रामाण्याधिकारणम्, वेदाऽपौरुषेयत्वाधिकरणम्

<u>निर्धारितग्रन्थाः</u>

1. भारतीयदर्शनम् – II, दिव्यप्रकाशन, हरिद्वार

<u>सन्दर्भग्रन्थाः</u>

1. दर्शन प्रवेश, डा० साध्वी देवप्रिया, दिव्यप्रकाशन, हरिद्वार
2. भारतीय दर्शनों का इतिहास एवं मीमांसा डा० साध्वी देवप्रिया, दिव्यप्रकाशन, हरिद्वार

तृतीयसत्रम्

पूर्णाङ्काः-50
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-37
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-13
समयः-होरात्रयम्

षष्ठपत्रम् - Advance Communicative English

Code- BSSAAE-306 (1) Credit-2

Course Objectives:

- To develop advanced speaking, listening, reading, and writing skills in English.
- To enhance the ability to communicate effectively in professional, academic, and social settings.
- To improve pronunciation, fluency, and vocabulary.
- To provide exposure to various forms of written communication, including reports, essays, and research papers.

Unit 1: Vocabulary Expansion — **6 Hours**

Topics	Prescribed Text
• Using phrasal verbs, idioms, and collocations appropriately. • Learning words in context (academic, professional, and social contexts).	*Advanced English Vocabulary in Use* by Micheal McCarthy and Felicity O'Dell. Cambridge

Unit-2: Reading Comprehension and Analysis — **8 Hours**

Topics	Prescribed Texts
• Strategies for reading academic texts, articles, and books. • Analysing arguments, structure, and evidence in texts.	The Efficient Reading Skills by Iyabode Omolara Akewo Daniel in *Communication and Language Skills*. Cambridge University Press.
Critical Analysis of a literary text	*The Mahabharata*: A Shortened Modern Prose Version of the Indian Epic by R.K. Narayan

Unit-3: Advanced Speaking Skills — **8 Hours**

Topics	Prescribed Texts
Public Speaking • Preparing speeches and presentation • Techniques for effective public speaking (Body language, eye contact and voice modulation) **Debates and Group Discussions** • Strategies for formal debates • Critical Thinking and Analytical Skills • Leadership and Teamwork in Discussions **Interview Skills** • Different types of interviews • Identifying your strengths, weaknesses, skills, and achievements • Prepare answers to typical interview questions. • Understanding body language and other non-verbal cues.	*Communication Skills* by Leena Sen, 2nd Edition, PHI Learning.

Unit 4: Academic and Professional Writing	**8 Hours**
Topics	Prescribed Texts
Essay Writing • Structure of Academic Essays • Developing arguments Academic Writing • Conventions of Academic Writing • Summarizing and Paraphrasing Business Writing • Writing formal emails, memos, and reports. • Creating professional documents (e.g., CVs, cover letters). • Writing persuasive proposals and business letters.	Academic Writing and Composition" by Sharmila Majumdar in Introduction to Undergraduate English, Book 2 by Parthapratim Bandyopadhyay et al. Cambridge University Press, 2018. pp.105-137. *Communication Skills* by Leena Sen, 2nd Edition, PHI Learning.

Course Specific Outcomes

By the end of the course, students should be able to:

- Ability to speak English confidently and fluidly in diverse social, academic, and professional contexts.
- Advanced skills in reading and understanding complex texts, including academic articles, reports, and literary works.
- Ability to deliver clear, confident, and structured presentations in both professional and academic environments.
- Ability to perform well in interviews, networking events, and other job-related communication tasks.

Method of Teaching & Assessment- Videos, Audio clippings, discussion, written and oral exercises

Suggested Readings:

- Adair, John. *Effective communication*. 4th Edition, Pan Mac Millan, 2009.
- Dawes, L. *The Essential Speaking and Listening*. Routledge, 2008.
- Lewis, Norman. *Word Power Made Easy.*
- Singh, R.P. *An Anthology of English Essays*. Oxford, 2000.
- Seely, John. *The Oxford Guide to Writing and Speaking*. Oxford University Press, 1998.

तृतीयसत्रम्

षष्ठपत्रम् – French

Code- BSSAAE-306 (2) Credit-2

पूर्णाङ्काः–50
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः–37
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः–13
समयः–होरात्रयम्

<table>
<tr><td colspan="2"><u>Objectives for Learning french Language</u>
To develop basic Proficiency in reading, writing, speaking and listening to French language..
To get prepare for DELF.
To get a good job in France/ French company.
To spread the Indiana culture in France and all the french speaking country.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Theory : 3 Period per week</td></tr>
<tr><td>Unit-1</td><td>Alphabets Vowel and consonants,
Genders, Numbers
Article (indefinite)
Pronunciation: orthographic rules concerning written account marks.
Sentence structure, punctuation rules.
Noun ; (Singular and plural)
Pronouns
Article : (definite)
Adjective : (colours and shapes)
Preposition</td></tr>
<tr><td>Unit-2</td><td>Les personnes :(the persons)
Les choses : (the things)
Les matières : (the materials)
Basics verbs : (être, avoir, aller, faire)
Ordinal numbers
Possessive adjectives
Le corps : (The body)</td></tr>
<tr><td>Unit-3</td><td>Verb : 1st group (present indefinite)
Articlescontracté
L'heure (the time)</td></tr>
<tr><td>Unit-4</td><td>Verbs 2nd group
Les jours – the days
Les mois – the months
L'année – the year
Les saisons – the seasons
Demonstrative adjectives
Les measures – the measurement
La maison – the house
La famille- the family</td></tr>
<tr><td>Unit-5</td><td>Verbs 3rd group
Tense passé composé (past tense)
Partitive articles
Les repas – the meals
Tense Futur simple (future tense)</td></tr>
</table>

तृतीयसत्रम्

सस्वरः वेदपाठः

Code-BSSASE-307 (1) Credit-3

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्य-

- वेदों की रक्षा करना।
- वेद, वेदो का विषय और वेदों के ऋषियों से लाभान्वित् होगें।
- वेद पाठ के हर प्रकार के पाठों से अवगत कराना।
- अक्षरों (वर्णो) उच्चारण का सम्यक बोध कराना।

परिणाम-

- वेद पाठ के प्रकारों (पाठों) का बोध होगा।
- अग्नि,वायु, सस्वर, पाठ एवं अर्थ बोध।
- वैदिक वाङ्मय के विषय मे ज्ञान प्राप्त करेंगे।
- एकाग्रता बढ़ती है, सात्विक हारमोन्स पैदा होने से अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञान का एवं आनन्दमय अस्तित्व पुष्ट एवं प्रसन्न होता है।

ईकाई-१

१. वैदिक वाङ्मय परिचय
२. वेदो के ऋषियों, छन्द एवं देवताओं के स्वरूप का परिचय।
३. वेदों के मुख्य विषयों का परिचय।
४. वेद पाठ के आठ प्रकार के पाठों (जटा, माला, शिखा, रेखा, ध्वजा, दण्ड, रथ, घन)से अवगत कराना।
५. मुख्य सूक्तों का परिचय (अग्नि सूक्त, वायु सूक्त, वागाम्भृणी, बृहस्पति, स्वस्तिवाचन, पुरुषसूक्त, नासदीयसूक्त, शान्तिकरण, श्रद्धा, संगठन एवं दिनचर्या मन्त्रों का सस्वर उच्चारण)

ईकाई-२

१. ऋग्वेदीय अग्नि सूक्त, वायु सूक्त, वागाम्भृणी सूक्त कण्ठपाठ अभ्यास एवं अर्थ सहित व्याख्या।
२. पुराने पाठ की आवृत्ति।

ईकाई-३

१. पुरुष सूक्त नासदीय सूक्त, बृहस्पति सूक्त कण्ठपाठ अभ्यास एवं अर्थ सहित व्याख्या।
२. पुराने पाठ की आवृत्ति।

ईकाई-४

१. कृष्ण युजर्वेदीय तैत्तीरीय आरण्यक मंत्रपुष्पम् का परिचय।
२. पुराने पाठ की आवृत्ति।
३. मन्त्रपुष्पम् का पाठ एवं कण्ठस्थ अर्थ सहित व्याख्या।
४. स्वस्तिवाचन शांतिकरण एवं दिनचर्यामंत्रो का सस्वर उच्चारण।
५. संगठन सूक्त के प्रतिदिन एक-एक मंत्र का अर्थ बोध।

निर्धारित पाठ्यपुस्तक-वैदिक सूक्त मञ्जरी, मुद्रक-ऋषि ऑफसैट प्रिन्टर्स, ज्वालापुर हरिद्वार।

तृतीयसत्रम्

पूर्णाङ्काः–100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः–75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः–25
समयः–होरात्रयम्

Advance Knowledge of Music (Vocal & Instrumental)
Code: BSSASE-307 (2) Credit-3

Objective-

- Understand the fundamental concepts of music, including its origins, methods, types, and forms
- Explore the nature of sound, its origin, and the elements of music such as notes, pitches, and rhythm.Learn about concepts like Shruti, Swar, Andolan, Laya, and Taal, including their types and characteristics.Gain knowledge of basic musical notes, scales, and octaves.Practice to Sing five Bhajans.
- Understand the concept of Raag, its rules, classifications, and basic characteristics.Identify the ten Thaats and learn about their significance in Raag classification.Recognize three Raags belonging to each of the ten Thaats.
- Study the lives and contributions of prominent musicians.

Unit I- Basic Theory of Primary Raag (Yaman and Bhairav), Writing Skills of Chota khayal in Teentaal in Raag Yaman, Importance of Taal in Music, Labeled Diagram of Tabla, Biography & Role in Tabla – Pt.Kishan Maharaj, Labeled Diagram of Tanpura, its role & Significance in music. **(15 Hours)**

Unit II- Writing skill of one kaydas & One paltas each in Thah Laya in teentaal, Two Yog Geet .
(10 Hours)

Unit III- Practice of one Chota Khayal (Bandish) in Teentaal madhya laya with two Taan, Stage /Class Performance of One(Bhajan,Patriotic Song & Ghajal).
(10 Hours)

Unit IV- **Tabla**:- Bhajan Playing pattern on Tabla, One Palta in Teentaal. Ability to play Teentaal on Lehra .
(10 Hours)

Harmonium : Playing Skill of **Aroh Avroh Pakad** in Following Raag (Bhopali, Malkaush,Bhairavi), Practice of One (bhajan, Motivational Song), playing skill of Alankar 1 to 10 (According to kramik pustak malika-1)

Outcomes-

4. Students will know what music is, where it comes from, and the different types it can have.
5. Students will understand how sound works and learn about notes, pitches, and how they change in music.They will learn about concepts like Shruti, Swar, Andolan, Laya, and Taal, including their types and characteristics.Students will acquire knowledge of basic musical notes, scales, and octaves, and practice singing five Bhajans.
6. Students will learn about Raag, its rules, and different types, helping them appreciate Indian classical music better.
7. Students will discover the lives of famous musician and understand their importance in music history.

Recommended Books:-

1. Sangeet Rachna Ratnakar Part – 1- Rajkishor Prasad Sinha (Author)
2. Raag parichaya Part – 1 to 4 – Harishchandra Srivastava (Author)
3. Sangeet Prasnottar Part – 1
4. Taal Parichaya – All parts – Acharya Girish Chandra Shrivastava (Author)
5. Adarsh Table Prashnotari Part – 1 – Dr. Rubi Shrivastava
6. Sangeet Praveshika – Acharya Girish Chandra Shrivastava (Author)
7. Kramik Pushtak Mallika Part – All Parts – V.N. Bhatkhande
8. Bhartiya Sangeet Itihas – Umesh & Jaydev Joshi
9. Sangeet Vadya – Ragmani

तृतीयसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

Computer Applicatins

Code- BSSASE-307 (3) Credit-3

Course Objectives:

After the completion of the course, students shall be able to:

1) Understand the basic mechanism and functionality of computer
2) To use computer efficiently for their educational & other purposes & needs

Total no. of hours : 30	Theory	Tutorial	Pracical
Hrs/Week	3	0	0
Scheme of Examination			
Total Marks : 50			
Theory : 50		Practical: 0	
Final Exam	Internal Assessment	Final Exam	Internal Assessment
		35	15

UNIT -I: Computer Fundamentals **15 Hours**

Block Diagram of a Computer Functions of the Different Units (Input unit, Output unit, CPU (ALU+CU)) , Input & Output Devices , Memories, Memory hierarchy, Registers and Types, Cache Memory , Primary Memory (RAM, DRAM and SRAM, ROM. Software, System Software and Application Software , Computer Languages: Machine language, Assembly language, High level language, Compiler, Assembler Interpreter.

UNIT -II: Number Systems and Boolean Algebra **8 Hours**

Bit, Byte, Nibble, Word, Binary Number, Binary Arithmetic (Addition, Subtraction, Multiplication, Division), Hexadecimal number system, Octal number system, Conversion between number systems,

UNIT III- MS Word, MS Power Point, MS Excel **18 Hours**

MS-Word: Creating a new document, Ribbon and Tabs, Font formatting (Size, style, color), Paragraph formatting(Alignment, indentation spacing), Bullets, page setup(margins, orientation, size), Headers and Footers, page numbering, creating and formatting tables, inserting and deleting rows and columns, Merging and splitting cells, sorting and filtering data in tables, adding images and shapes, mail merge,

MS- Power Point: Creating New Presentations, Saving Presentations, Adding Text to Slides, Working with Slide Layouts, Creating and Modifying Bullet Lists, Adding Background Colors, Using Gradients, Adding Images to Backgrounds, Applying Backgrounds to All Slides, Creating a Presentation ,Choosing a Template/Theme, Changing the Template/Theme ,Adding Slides & Typing in Content, Choosing a Slide Layout ,Changing the Slide Layout, Placing Pictures into Placeholders, Adding Shapes, Styling Shapes, Text Boxes, Creating Tables in PowerPoint ,Typing in Table Data ,Designing Tables

UNIT IV: MS- Excel:

A brief description of the user interface for Microsoft Excel ,Manage elements of worksheets , Cells, Columns, Rows, Cell address, Examines and describes multiple means of entering data, Insert, delete, hide, and group rows and columns, functions: Sum, Average, Max, Min, If, Countif, Sumif, and Count Numbers, Changing a cell reference into a constant, which is necessary for certain calculations, Column Chart, Line Chart, Pie Chart, Freeze Panes

Text Books:

1. Rajaraman, Neeharika Adabala, Fundamentals of Computers 6th Edition , Prentice Hall India Learning Private Limited, 2014.

2. Morris. M. Mano, Digital Logic and Computer design, 3rd Edition, Prentice Hall India

Reference Books:

1. Malvino& Leach, Digital Computer and Applications, 4th Edition, Tata Mc-Graw Hill Company, 2015.
2. Reema Thareja, Fundamentals Of Computers 2nd Edition, Oxford University Press, 2026.

Course Outcomes:

Upon successful completion of this course, students will be able to:

1. Understand the fundamental concepts of computer architecture, memory hierarchy, and input/output devices.
2. Explain the role of system and application software and various programming languages.
3. Perform number system conversions and basic binary arithmetic operations.
4. Create word documents , Presentations and worksheets

तृतीयसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

काव्यरचनाकौशलम्

Code- BSSASE-307 (4) Credit-3

उद्देश्यानि

- छात्रेषु काव्यनिर्माणकौशलस्य मौलिक्याः सर्जनात्मकप्रतिभायाश्च समुन्नयनम्।
- निर्धारितपाठ्यक्रमैः सहैव काव्यरचनायाः सूक्ष्मकलायाः, छन्दोज्ञानस्य, भावविन्यासस्य च प्रायोगिकं शिक्षणम्।
- काव्यमाध्यमेन विविधशास्त्राणां गूढविषयाणां सरलीकृतरूपेण अवबोधनम्।

परिणामाः

- काव्यसृजनप्रक्रियया छात्रेषु आत्मविश्वासस्य महती वृद्धिः भविष्यति।
- नूतनकल्पनानां शब्दगुम्फनानां च अभ्यासेन छात्राणां बौद्धिकक्षमतायाः प्रकर्षः भविष्यति।
- छात्राः पारम्परिकविषयैः सहैव नूतनरचनाकौशलं प्राप्स्यन्ति, येन ते मौलिकसाहित्यनिर्माणे सक्षमाः भवेयुः।
- काव्यरचनाकौशलेन युक्तः छात्रः साहित्यक्षेत्रे प्रतिष्ठां प्राप्य धनोपार्जनेऽपि समर्थः भविष्यति।

इकाई-१ (क) दण्डी-वामन-रुद्रट-आनन्दवर्धन- राजशेखर-कुन्तक-क्षेमेन्द्र-मम्मट-विश्वनाथ-पण्डितराज जगन्नाथ-प्रभृतीनाम् आचार्याणां मतेन

काव्यप्रयोजन-काव्यहेतु-काव्यलक्षणानां सभेदोदाहरणं समीक्षात्मकम् अध्ययनम्।

(ख) ध्वन्यालोकः प्रथम उद्योतः

(ग) सद्योऽनुवादः - अभ्यासः, परीक्षणञ्च

इकाई-२ अमरकोशः स्वर्ग-देव, ब्रह्म, विष्णु, मदन, लक्ष्मी, शम्भु, पार्वती, इन्द्र, अग्नि, यम, राक्षस, वायु, शीघ्र

व्योमवर्ग - व्योम **दिग्वर्ग** - दिक् , मेघ, विधुत्, चन्द्र , बृहस्पति, शुक्र, मगल, बुध, शनि, राहु, सूर्य, किरण, प्रभा

कालवर्ग - फाल, शत्री, पाप, धर्म, आन्नद, कल्पाण, आत्मा, भाग्य

धीवर्ग-बुद्धि - मोक्ष **शब्दादिर्ग** - वाणी, निन्दा, **नाट्यवर्ग** - परिभव, भय, कोप

इकाई-३ (क) काव्यमीमांसा (राजशेखरकृता) 1, 2, 10, 14 अध्यायाः

(ख) वृत्तरत्नाकरम् (केदारभट्टविरचितम्)

प्रथम अध्यायः, अधोलिखितानि छन्दांसि च -

अनुष्टुप्, आर्या, विद्युन्माला, उपेन्द्रवज्रा, इन्द्रवज्रा, उपजातिः, दोधकम्, स्वागता, वंशस्थम्, तोटकम्, द्रुतविलम्बितम्, कुसुमविचित्रा, भुजङ्गप्रयातम्, स्रग्विणी, वसन्ततिलका, मालिनी, पञ्चचामरम्, शिखरिणी, मन्दाक्रान्ता, शार्दूलविक्रीडितम्, स्रग्धरा, पुष्पिताग्रा।

इकाई-४ पद्यरचना, सद्योऽनुवादः, मौखिकी लिखित-परीक्षा च।

पाठ्यपुस्तकानि -

(1) ध्वन्यालोकः (आनन्दवर्धनाचार्यः)
ज्ञानमण्डल लिमिटेड, आज भवन, सन्त कबीर मार्ग वाराणसी-221001

(2) कान्तिचन्द्र भट्टाचार्यः , चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी

(3) काव्यप्रकाशः, मम्मट, मोतीलाल, बनारसी दास दिल्ली, वाराणसी, पटना।

(4) काव्यमीमांसा - राजशेखर, बिहार राष्ट्रभाषा परिषद, पटना-800004।

(5) वृत्तरत्नाकरम् - केदारभट्ट,
मोती लाल बनारसीदास बंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली-7।

तृतीयसत्रम्

प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम्-III

Code-BSSAVA-308

Objectives: Following the completion of the course, students shall be able to:

- Understand the benefits, contraindications and procedure of all practices.
- Demonstrate each practice with confidence and skill.
- Explain the procedure and subtle points involved.
- Teach the yoga practices to any given group.

Basic Preparatory Asanas as per previous semester
(Sukshma asana, Yogic jogging, Dand Baithak, Surya Namaskar)

Unit-1: Asanas (As per Gherand samhita) (32)
Sidhhasana, Padmasana, Bhadrasana, Muktasana,Vajrasana,Swastikasana, Simhasana, Gomukhasana, Veerasana, Dhanurasana, Mritasana, , Guptasana, Matsyasana, Matsyendrasana, Gorakshasana, Paschimottanasana, Utakasana, Sankatasana, Mayurasana, Kukkuttasana, Kurmasana, Uttanakurmasana, Mandukasana, Uttana mandukasana Vrikshasana, Garudasana, Shalbhasana, Makarasana, Ushtrasana, Bhujangasana, Yogasana
& Previous semester asanas.

Unit-2: Advance Yogasanas (8)
Ardha Baddha Padmottanasan, Saral Hasta Pdma Pindasan, Gajananasan, Padma Jhashasan, Trishoolpashasan, Ardha Padma Parivritta Parighasan, Ruchikasan-2, Pinch- Mayurasan & Previous semester asanas

Unit-3: Shatkarma (Shuddhi Kriya)
Sutra Neti, Vaman Dhauti (Kunjal Kriya), Dand Dhauti & previous semester practices

Unit-4: Pranayam, Mudra & Bandh
Sahit Pranayam, Suryabhedan Pranayam, Ujjayi Pranayam, Bhastrika Pranayam, Bhramari Pranayam, Sheetali pranayam & previous semester practices
Mudra: Nabho Mudra, Yoni Mudra, Tadagi Mudra, Shambhavi Mudra, Ashwini Mudra, Pashini Mudra, Kaki Mudra, & Previous Semester Practices

Text Book: -

- Ramdev, S., (2022), Yoga Sadhna Evam Yoga Chikitsa Rahasya. Divya Prakashan.
- Balkrishna A., (Under Publication), Yoga Vishwakosh. Divya Prakashan
- Ramdev S., (2009), Pranayam Rahasya. Divya Prakashan.

Reference Book: -

1) Balkrishna A., (2017), Yoga Vijnanam: Yoga ke goorh rahasyo ka darshanik v vaijnanik vivechan (first edition). Divya Prakashan.
2) Balkrishna A., (2007), Vijnan ki Kasauti Par Yoga (first edition). Divya Prakashan.
3) Research Publication by Patanjali Research Foundation, Divya Prakashan.
4) Sahay G.S., (), Hatha Pradipika of Swatmaram. Chaukhamba publication

बी. ए. संस्कृतम् चतुर्थसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

शिवराजविजयम् (निःश्वासः 1-2) नैषधीयचरितम् (सर्गः -1)

Code- BSSAMJ-401 Credit-4

उद्देश्यानि

- अम्बिकादत्तव्यासप्रणीतशिवराजविजयम् इति ऐतिहासिक-उपन्यासमाध्यमेन आधुनिकसंस्कृतगद्यशैल्याः तथा च छत्रपतिशिवाजीमहाराजस्य रणनीतिककौशलस्य बोधनम्।
- श्रीहर्षस्य नैषधीयचरितस्य आधारेण अलङ्कृतकाव्यपद्धतेः, दार्शनिकतत्त्वानां तथा च शृङ्गाररसस्य शास्त्रीयपराकाष्ठायाः सूक्ष्मविवेचनम्।
- ऐतिहासिक-उपन्यासस्य पौराणिकमहाकाव्यस्य च भिन्नभिन्नप्रस्तुतिशैलीनां तुलनात्मकं विश्लेषणम्।

परिणामाः

- छात्राः शिवाजीमहाराजस्य उदात्तचरित्रेण नेतृत्वसाहसराष्ट्ररक्षादीन् गुणान् स्वजीवने अङ्गीकर्तुं प्रेरिताः भविष्यन्ति।
- **नैषधं विद्वदौषधम्** इति सूक्तेः सार्थकतां ज्ञात्वा छात्राः क्लिष्टकाव्यप्रयोगाणां शब्दशक्तीनां च अर्थग्रहणे निपुणाः भविष्यन्ति।
- ऐतिहासिकयथार्थतायाः तथा च महाकाव्यीयकल्पनायाः मध्ये विद्यमानं शास्त्रीयान्तरं विविचितुं छात्राः समर्थाः भविष्यन्ति।

इकाई-1 शिवराजविजयम् (प्रथमो निःच्छ्वासः) **क्रेडिट-1**

मङ्गलाचरणं, सूर्योदयवर्णनं, ब्रह्मचारिगुरोः आश्रमस्य वातावरणं योगीराजस्य आगमनं च।
गौरसिंहेन यवनयुवकस्य वधः, शिवराजस्य (शिवाजी महाराजस्य) गुप्तचरप्रणाली गद्ये प्रकृतिचित्रणस्य नवीनता च।
(क) उपन्यासस्य शास्त्रीयवैशिष्ट्यानि (ख) प्रथमनिःश्वासस्य कथासारः।

इकाई-2 शिवराजविजयम् (द्वितीयो निःच्छ्वासः)) **क्रेडिट-1**

योगीराजब्रह्मचारिसंवादः, विक्रमादित्यात् आरभ्य शिवराजं यावत् कालस्य वर्णनम् अफजलखानँयस्य कूटनीतिश्च।
गौरसिंहस्य वृत्तान्तः, शिवराजस्य शौर्यं तत्कालीनभारतस्य राजनैतिकसामाजिकपरिस्थितीनां चित्रणं च।
(क) पात्राणां चरित्रचित्रणम् (ख) ऐतिहासिकप्रामाणिकता कल्पना च।

इकाई-3 नैषधीयचरितम् (प्रथमसर्गः १-७५) **क्रेडिट-1**

महाकाव्यस्य परिचयः, राज्ञः नलस्य गुणानाम् अतिशयोक्तिपूर्णं वर्णनं तस्य दिग्विजयश्च।
नलस्य सौन्दर्यं, विद्वत्ता, तस्य शासनकाले धर्मस्य स्थितेः शास्त्रीयं विवेचनं च।
(क) श्रीहर्षस्य अर्थगौरवशैली (ख) नायकस्य शास्त्रीयस्वरूपम्।

इकाई-4 नैषधीयचरितम् (प्रथमसर्गः ७६- १४५) **क्रेडिट-1**

नलस्य उद्यानविहारः, स्वर्णहंसस्य ग्रहणं, हंसस्य करुणविलापः नलेन च तस्य मोचनम्।
हंसेन दमयन्त्याः रूपवर्णनं, नलस्य हृदये अनुरागस्य (प्रेम्णः) उदयः महाकाव्यस्य शृङ्गारिकपीठिका च।
(क) पदलालित्यम् अलङ्कारयोजना च (ख) सर्गस्य दार्शनिकं साहित्यिकं च महत्त्वम्।

पाठ्यपुस्तकम् -

१. शिवराजविजयम् - डॉ. रमाशङ्कर मिश्र - चौखम्बा सुरभारती वाराणसी
२. नैषधीयचरितम् - आ. शेषराजशर्मा- चौखम्बा सुरभारती वाराणसी

चतुर्थसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

मुद्राराक्षसम् (अङ्कः 1-3), शुकनासोपदेशः

Code- BSSAMJ-402 Credit-4

उद्देश्यानि

- विशाखदत्तप्रणीतमुद्राराक्षसम् इति नाटकस्य माध्यमेन आचार्यचाणक्यस्य कूटनीतेः, अर्थशास्त्रसिद्धान्तानां तथा च शत्रुविजयतन्त्राणां गम्भीरं बोधनम्।
- शुकनासोपदेशस्य आधारेण यौवनप्रभृतिमदस्य, लक्ष्म्याः चञ्चलतायाः तथा च आदर्शप्रशासकस्य उत्तरदायित्वाणां शास्त्रीयज्ञानम्।
- बाणभट्टस्य अलङ्कृतगद्यशैल्याः विश्लेषणं तथा च विशाखदत्तस्य श्रृङ्गारविदूषकरहितस्य अनन्यस्य वीरप्रधाननाटकस्य संरचनात्मकं विवेचनम्।

परिणामाः

- छात्राः चाणक्यराक्षसयोः कूटनीतिकसङ्घर्षान् ज्ञात्वा जटिलपरिस्थितिषु धैर्येण नीत्या च निर्णयग्रहणे सक्षमाः भविष्यन्ति।
- लक्ष्मीयौवनयोः दोषान् प्रति सचेतनाः सन्तः छात्राः अहङ्कारमुक्तं विवेकपूर्णं च आचरणं स्वचरित्रे विकसितां करिष्यन्ति।
- छात्राः संस्कृतगद्यकाव्यस्य तथा च राजनीति-आधारितरूपकाणां संरचनात्मकं भेदं शास्त्रीयदृष्ट्या विविच्य स्पष्टीकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

इकाई-1 मुद्राराक्षसम् (अङ्काः-१) **क्रेडिट-1**

चाणक्यस्य प्रतिज्ञा, नन्दवंशस्य विनाशः अमात्यराक्षसं स्वपक्षे आनेतुं योजना च।
मुद्रायाः (अङ्गुलीयकस्य) प्राप्तिः, चन्दनदासस्य त्यागः चाणक्येन रचितं कूटनीतिक-जालं च।
(क) राजनीतिप्रधाननाटकस्य वैशिष्ट्यानि (ख) प्रथमाङ्कस्य कथासारः।

इकाई-2 मुद्राराक्षसम् (अङ्काः २-३) **क्रेडिट-1**

अमात्यराक्षसस्य गुप्तचरव्यवस्था, मलयकेतौ सन्देहः, चाणक्यचन्द्रगुप्तयोः कृत्रिमकलहः (कौमुदीमहोत्सवप्रसङ्गः) च।
राक्षसस्य बुद्धिकौशलं चाणक्यस्य कूटनीतिः, पात्राणां मनोवैज्ञानिकं चित्रणं च।
(क) पात्राणां चरित्रचित्रणम् (ख) नाटकीयपरिवर्तनानि कूटनीतिकसफलता च।

इकाई-3 : शुकनासोपदेशः **क्रेडिट-1**

राज्याभिषेकात् पूर्वं राजकुमारचन्द्रापीडाय मन्त्रिणः शुकनासस्य उपदेशः (परामर्शः)।
लक्ष्म्याः चञ्चलतायाः क्रूरतायाः च वर्णनं, युवावस्थायाः अन्धकारः अहङ्कारस्य कारणानि च।
(क) लक्ष्म्याः विविधानां रूपाणां विवेचनम् (ख) बाणभट्टस्य शब्द-चित्रणम्।

इकाई-4 शुकनासोपदेशः **क्रेडिट-1**

गुरोः उपदेशस्य महत्त्वम् (अजलस्नानम्), राज्ञां मानसिविकाराः, चाटुकारेभ्यः रक्षणं च।
एकस्य सफलस्य राज्ञः गुणाः, सत्ताप्राप्त्यनन्तरं जायमानाः विकृतयः तासां समाधानं च।
(क) उपदेशात्मकशैल्याः विश्लेषणं (ख) प्रासङ्गिकता नैतिकशिक्षा च।

पाठ्यपुस्तकम्

1. **मुद्राराक्षसम्** - विशाखदत्तप्रणीतम् प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी ।
2. **शुकनासोपदेशः** - आ. मोहन देवपन्तः मोतीलाल बनारसीदास दिल्ली।

सहायकग्रन्थः- मुद्राराक्षस - विशाखदत्तप्रणीतम्। व्याख्याकार- आचार्य जगदीशचन्द्र मिश्र,
प्रकाशकः- चौखम्भा, विद्या भवन ।

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

चतुर्थसत्रम्

शिशुपालवधम् (सर्गः -1), महावीरचरितम् (अङ्कः -1), अभिज्ञानशाकुन्तलम् (अङ्कः -4)

Code- BSSAMJ-403 Credit-6

उद्देश्यानि

- महाकविमाघविरचितशिशुपालवधम् इति महाकाव्यस्य साहाय्येन भगवतः श्रीकृष्णस्य दिव्यस्वरूपस्य, देवर्षिनारदस्य अवतरणस्य तथा च देवराज-इन्द्रस्य सन्देशस्य गम्भीरं बोधनम्।
- महाकविभवभूतिकृतमहावीरचरितम् इति नाटकस्य माध्यमेन श्रीरामस्य शौर्यपूर्णबाल्यकालस्य, विश्वामित्रेण सह सिद्धाश्रमगमनस्य तथा च ताडकावधादिवीरकृत्यानां छात्रेभ्यः परिचयप्रदानम्।
- महाकविकालिदासप्रणीतम् अभिज्ञानशाकुन्तलम् इति विश्वप्रसिद्धरूपकस्य आधारेण प्रकृतेः मानवीकरणस्य, शकुन्तलापतिगृहगमनवेलायाः मानवीयसंवेदनानां तथा च महर्षिकण्वेन प्रदत्तानां गृहस्थधर्मविषयकाणां शाश्वत-उपदेशानां ज्ञानप्रदानम्।

परिणामाः

- शिशुपालवधस्य अनुशीलनेन छात्राः माघस्य अलङ्कृतकाव्यशैल्याः तथा च राजनीतेः गूढकूटनीतिकरहस्यानां विवचने सक्षमाः भविष्यन्ति।
- महावीरचरितस्य अध्ययनेन छात्राः श्रीरामस्य धीरोदात्तनायकत्वेन प्रेरणां प्राप्य धर्मरक्षणस्य, धैर्यस्य, साहसस्य च गुणान् स्वचरित्रे आत्मसात् करिष्यन्ति।
- अभिज्ञानशाकुन्तलस्य चतुर्थाङ्कस्य पारायणेन छात्रेषु पारिवारिकमूल्यानां, शिष्टाचारस्य तथा च पर्यावरणं (प्रकृतिं) प्रति संवेदनशीलतायाः सम्यग्विकासः भविष्यति।

इकाई-1 शिशुपालवधम्, प्रथमसर्गः (श्लोक 1- 35) क्रेडिट-1

मङ्गलाचरणम्, आकाशात् नारदस्यावतरणम्, श्रीकृष्णेन नारदस्य भव्यं स्वागतं सत्कारश्च।
नारदेन श्रीकृष्णस्य स्तुतिः तस्य पूर्वावताराणां स्मरणञ्च।
(क) श्लोकव्याख्या (ख) व्याकरणिकी टिप्पणी (ग) माघस्य अलङ्कृता शैली (चित्रकाव्यम्)।

इकाई-2 शिशुपालवधम्, प्रथमसर्गः (श्लोक 36-75) क्रेडिट-1

देवराजस्य इन्द्रस्य सन्देशः, रावणस्य (शिशुपालस्य पूर्वजन्मनः) अत्याचाराणां वर्णनं वर्तमानस्थितिश्च।
शिशुपालवधाय श्रीकृष्णस्य प्रेरणं महाकाव्यस्य युद्धपीठिका च।
(क) सूक्तिविवेचनम् (ख) माघे सन्ति त्रयो गुणाः इत्यस्य विश्लेषणम् (ग) वीररसवैशिष्ट्यम्।

इकाई-3 महावीरचरितम् (प्रथमाङ्कः) क्रेडिट-1

विश्वामित्रस्यागमनम्, रामलक्ष्मणयोः याचना, सिद्धाश्रमे यज्ञरक्षा, ताडकासुबाहुवधश्च।
मिथिलागमनम्, रामसीतयोः प्रथमदर्शनम्, विश्वामित्रजनकयोः संवादश्च।
(क) धीरोदात्तनायकस्य लक्षणानि (ख) भवभूतेः गौडी रीतिः ओजोगुणश्च (ग) नाटकीयसन्धयः।

इकाई-4 अभिज्ञानशाकुन्तलम् (चतुर्थाङ्कः) क्रेडिट-1

दुर्वाससः शापः (नेपथ्ये), शकुन्तलायाः प्रस्थानसज्जा, तपोवनस्य वृक्षाणां पशूनां च व्याकुलता।
महर्षेः कण्वस्य सन्देशः (श्लोक-चतुष्टयम्), सखीनां विलापः, शकुन्तलायाः पतिगृहगमनं च।
(क) श्लोकचतुष्टयस्य व्याख्या (ख) कालिदासस्य उपमाकौशलम् (ग) पतिगृहगमनप्रसङ्गस्य मनोवैज्ञानिकं महत्त्वम्।

पाठ्यपुस्तकम्

1. **शिशुपालवधम्** - प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
2. **महावीरचरितम्** - प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
3. **अभिज्ञानशाकुन्तलम्** - सुबोधचन्द्र पन्त - मोतीलाल बनारसीदास दिल्ली।

चतुर्थसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उपनिषत्स्मरणम् (प्रश्नैतरेयतैत्तिरीयाः)

Code- BSSAMJ-404 Credit-6

उद्देश्यानि

- ऐतरेयतैत्तिरीय-उपनिषदोः माध्यमेन सृष्टेः उत्पत्तेः, ब्रह्मणः स्वरूपस्य तथा च आत्मनः दार्शनिकरहस्यस्य तात्त्विकं बोधनम्।
- प्रश्नोपनिषदः प्राणरयि सिद्धान्तस्य षड्ऋषीणां जिज्ञासायाश्च साहाय्येन जीवनशक्तेः प्राणस्य भौतिकजगतश्च पारस्परिकसम्बन्धस्य वैज्ञानिकदृष्ट्या विवेचनम्।
- उपनिषदां क्लिष्टमन्त्राणां शुद्धस्वरेण, वर्णेन, लयेन च कण्ठस्थीकरणस्य प्राचीनभारतीयश्रुतिपरम्परायाः पुनरुज्जीवनम्, येन छात्राः मन्त्राणां यथावत् स्मरणं कर्तुं समर्थाः भवेयुः।

परिणामाः

- छात्राः तिसृणाम् उपनिषदां प्रमुखमन्त्रान् शुद्धस्वरेण लयेन च कण्ठस्थीकर्तुं सक्षमाः भविष्यन्ति, येन तेषाम् उच्चारणकौशले स्मरणशक्तौ च अभिवृद्धिः भविष्यति।
- छात्राः महावाक्यानां पञ्चकोशानां च (अन्नमयप्राणमयादीनां) पारस्परिकसम्बन्धस्य व्याख्याने तथा च तान् आधुनिकमनोविज्ञानेन सह संयोजयितुं निपुणाः भविष्यन्ति।
- उपनिषदाम् अध्ययनेन छात्रेषु तपसः, सत्यस्य, अन्नस्य महत्त्वं प्रति च दृढा निष्ठा जागृता भविष्यति, येन तेषां चरित्रे आत्मानुशासनस्य सात्त्विकजीवनपद्धतेश्च विकासः भविष्यति।

इकाई-1 प्रश्नैतरेयोपनिषद्बोधः

सृष्टिप्रक्रिया, प्राणस्य श्रेष्ठता, आत्मतत्त्वस्य विश्लेषणं च।
षड्ऋषीणां जिज्ञासा, पिप्पलादस्य उत्तरं च (सृष्टिप्राणयोः सम्बन्धः)।
(क) प्राणरयिसिद्धान्तः (ख) आत्मनः त्रयः जन्मनः (ग) प्रज्ञानस्य स्वरूपम्।

इकाई-2 तैत्तिरीयोपनिषद्बोधः

पञ्चकोशविवेकः ब्रह्मलक्षणं च।
ब्रह्मणः स्वरूपम् (सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म), आनन्दस्य मीमांसा च।
अन्नमयात् आरभ्य आनन्दमयकोशं यावत् यात्रायाः वैज्ञानिकं आध्यात्मिकं च बोधनम्।

इकाई-3 प्रश्नैतरेयोपनिषद्

एतयोः उपनिषदोः (प्रश्न-ऐतरेय) मन्त्राणां शुद्धस्वरेण कण्ठस्थीकरणम्।

इकाई-4 प्रश्नैतरेयोपनिषद्

तैत्तिरीयोपनिषदः मन्त्राणां शुद्धस्वरेण कण्ठस्थीकरणम्।

पाठ्यपुस्तकम्

1. ईशादि नौ उपनिषदः हरिकृष्णदास गोयन्दका, गीताप्रेस गौरखपुर वाराणसी।

चतुर्थसत्रम्

स्त्रीप्रत्ययतद्धितप्रत्ययप्रकरणप्रौढरचनानुवादकौमुद्यः

Code- BSSAMN-405 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- श्रीमद्वरदराजाचार्यप्रणीतलघुसिद्धान्तकौमुद्याः साहाय्येन सन्धिप्रकरणानां सम्यगवबोधनं तथा च कारकप्रकरणस्य सूक्ष्मावलोकनेन सह विस्तृतं शास्त्रीयज्ञानप्रदानम्।
- व्याकरणचन्द्रोदय इति ग्रन्थस्य आधारेण स्त्रीप्रत्ययानां तथा च तद्धितप्रत्ययानां प्रयोगात्मकं प्रक्रियागतं च बोधनम्।
- पाणिनीय-अष्टाध्याय्यां प्रोक्तानां विविधानां पारिभाषिकसंज्ञानां (यथा- टि, घु, भ, पद-आदीनाम्) तात्त्विकं स्वरूपनिरूपणम्।

परिणामाः

- व्याकरणशास्त्रे प्रयुक्तानां विविधानां शास्त्रीयसंज्ञानां सम्यग्ज्ञानेन छात्राः अन्यासां विद्यानां (यथा- न्यायमीमांसासाहित्यादीनाम्) गम्भीर-अध्ययने समुन्नतगतिं प्राप्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
- तद्धितप्रत्ययानां व्युत्पत्तिपूर्वकज्ञानेन छात्राः संस्कृतवाङ्मयस्य विशालेषु शास्त्रेषु पदपदार्थानां शीघ्रम् अवबोधे दक्षाः भविष्यन्ति।
- सन्धिकारकादिनियमैः संस्कृतलेखने शुद्धता, सम्भाषणे च धाराप्रवाहः स्वतः उत्पत्स्यते।

इकाई-1 स्त्रीप्रत्ययप्रकरणम्- **क्रेडिट-1**

प्रत्ययः-टाप्, डाप्, चाप्, ङीप्, ङीष्, ङीन्, ऊङ्।

इकाई-2 तद्धितप्रत्ययप्रकरणम् (अपत्यार्थाः, मत्वर्थीयाः, भावप्रत्ययाः) **क्रेडिट-1**

अण्, इञ, यञ् इत्यादयः। मतुप्, इनि, ठन् इत्यादयः । त्व, तल्, ष्यञ् इत्यादयः।

इकाई-3 कर्त्तरि प्रयोगः, कर्मणि प्रयोगः, भावे प्रयोगः **क्रेडिट-1**

अव्ययार्थः- श्रीमत्महर्षिदयानन्दसरस्वतिकृत्।

इकाई-4 प्रौढरचनानुवादकौमुदी अभ्यास 1-30 **क्रेडिट-1**

पाठ्यपुस्तकम्

1. **लघुसिद्धान्तकौमुदी - वरदराजाचार्य प्रणीत**
1. **अव्ययार्थः**- श्रीमत्महर्षिदयानन्दसरस्वतिकृत्।
4. **प्रौढरचनानुवादकौमुदी** - डॉ. कपिलदेव द्विवेदी
   प्रकाशक:-विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी ।

चतुर्थसत्रम्

पूर्णाङ्काः-50
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-37
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-13
समयः-होरात्रयम्

षष्ठपत्रम्- Spanish

Code-BSSAAE-406 (2) Credit-2

<table>
<tr><td colspan="2">Spanish Language</td></tr>
<tr><td colspan="2">Course Objectives:
Develop proficiency in speaking, listening, reading, and writing in Spanish for effectivecommunication.
Build confidence in students to use Spanish in various social and professional contexts.
Help students speak fluently and coherently in both formal and informal settings.
Strengthen vocabulary, grammar, and pronunciation to enable students to express themselves accurately and appropriately.
Develop active listening skills for better comprehension in conversations, lectures, andpresentations.
Improve students’ ability to understand, analyze, and interpret written texts, enhancing criticalthinking.</td></tr>
<tr><td>Unit-1</td><td>Introduction to the language, its scope, alphabets & pronunciation
Days of the Week, Months of the Year,
Date & numbers (01-100)
Colours
Saludos
Greetings; Pronoun (I, you, he, she, they etc.)
Classification of Verbs (-ar/ -er/ -ir) ; concept of Conjugation & conjugation of –er,ir and ar ending verb.</td></tr>
<tr><td>Unit-2</td><td>Article&Gender ;
Stationary stuffs;
Number & Adjectives (personal)
Ser&Estar
Tener Expressions
Possessive adjective;</td></tr>
<tr><td>Unit-3</td><td>Verbos : Irregular (o-ue,i-e,i-ie)
Seasons;
Time Directions;
Negative Sentence Structure;
Interrogative sentence structure
La Hora (the time)</td></tr>
<tr><td>Unit-4</td><td>Verbs Irregular
Uses of Hay; Parts of body; audio
Demonstrative adjectives (este/esta etc.)
La Casa
Los Animales</td></tr>
</table>

Unit-5	Verbs future and sentences Tense preterite (past tense) La comida – the meals Subjentivo and Imperitivo
	Suggested books: Vivoslibro de alumno- 1-2 , Aula 1 **Website** – www.espanol.lingolia.com www.deleahora.com **App-** Lingoliaspanish Spanish dictionary

Method of Teaching & Assessment- Videos, Audio clippings, discussion, written and oral exercises

Course Specific outcomes

By the end of the course, students should be able to:

- Confidently engage in various conversations in Spanish, demonstrating clarity and fluency.
- Effectively listen to and understand spoken Spanish in different accents and contexts.
- Write clearly and correctly in Spanish for various purposes such as emails, letters and essays.
- Understand and critically analyze different types of written texts (articles, essays, literature, etc.).
- Contribute thoughtfully in group discussions, presentations, and debates.
- Deliver effective oral presentations with confidence, clarity, and the appropriate use of language.

चतुर्थसत्रम्

प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम् -IV

Code-BSSAVA-407

Objectives: Following the completion of the course, students shall be able to:

- Understand the benefits, contraindications and procedure of all practices.
- Demonstrate each practice with confidence and skill.
- Explain the procedure and subtle points involved.
- Teach the yoga practices to any given group.

Basic Preparatory Asanas as per previous semester
(Sukshma Yogic vyayam, Yogic jogging, Dand Baithak, Surya Namaskar)

Unit-1: Asanas (19)
Kati Vakrasan, Pad Dandasan, Dhanushtankarasan**,** Lasyasan, Konasan, Trikonasan, Parshvottanasan, Padma garbhasan, kukkutasan, Supta Padmasan, Supta Vajrasan, Gorakshasan, Merudandasan, Chaturangasan, purvottanasan, Supta Paschimottanasan, Kati Uttanasan, Kandharasan, Setubandhasan **& Previous semester asanas.**

Unit-2: Advance Yogasanas (10)
Supta trivikramasan, Supta Tittibhasan, Padangushtha Nasasparshasan, Omkar Asan, Padma Bakasan, Pad Skandhasan, Dwipad Skandhasan, kailashasan, Vishwamitrasan, kaundinyasan & Previous semester advance asanas

Unit-3: Shatkarma (Shuddhi Kriya)
Sutra Neti, Vaman Dhauti (Kunjal Kriya), Dand Dhauti & previous semester practices

Unit-4: Pranayam, Mudra & Bandh
Bahyavritti- Pranayam, Abhyantarvritti Pranayam, Stambhavritti Pranayam, Bahyabhyantarvishayakshepi Pranayam & previous semester practices

Hasta Mudra- Jnana Mudra, Vayu Mudra, Shoonya Mudra, Prithvi Mudra, Prana Mudra & previous semester practices

Text Book: -

- Ramdev, S., (2022), Yoga Sadhna Evam Yoga Chikitsa Rahasya. Divya Prakashan.
- Balkrishna A., (Under Publication), Yoga Vishwakosh. Divya Prakashan
- Ramdev S., (2009), Pranayam Rahasya. Divya Prakashan.

Reference Book: -

5) Balkrishna A., (2017), Yoga Vijnanam: Yoga ke goorh rahasyo ka darshanik v vaijnanik vivechan (first edition). Divya Prakashan.
6) Balkrishna A., (2007), Vijnan ki Kasauti Par Yoga (first edition). Divya Prakashan.
7) Research Publication by Patanjali Research Foundation, Divya Prakashan.
8) Arya S., (2016), Patanjal Yoga Darshan: Vyasbhashya evam Bhojvritti Sahit. Ved Yoga Charitable Trust

बी. ए. संस्कृतम् पञ्चमसत्रम्

छन्दः, कविपरिचयः, औचित्याविचारचर्चा

Code- BSSAMJ-501 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- संस्कृतसाहित्यस्यमूर्धन्यकवीनांवाल्मीकिभास-अश्वघोष-कालिदास-शूद्रक-विशाखदत्त-भारवि-माघ-बाणभट्ट-दण्डि-भवभूति-श्रीहर्षाणाम् जीवनवृत्तस्य, तेषां कालजयी-कृतीनां तथा च विशिष्टकाव्यशैलीनां तुलनात्मकं शास्त्रीयबोधनम्।
- प्रमुखसंस्कृतछन्दसाम् अनुष्टुप्-आर्या-उपजाति-वसन्ततिलका-मालिनी-शिखरिणी-मन्दाक्रान्ता-द्रुतविलम्बित-तोटक-शार्दूलविक्रीडितादीनाम् लक्षणानां सोदाहरणं च परिज्ञानम्।
- आचार्य-क्षेमेन्द्र-विरचित-औचित्यविचारचर्चा इत्यस्य ग्रन्थस्य आधारेण 10 प्रमुख-औचित्यानां तुलनात्मकमवबोधनम्।

परिणामाः

- छात्राः महाकवीनां ऐतिहासिकं साहित्यिकं च योगदानं विविच्य तेषां कृतीनां समीक्षात्मकमूल्याङ्कने निपुणाः भविष्यन्ति।
- छन्दसां लक्षणानां कण्ठस्थीकरणेन छात्राः कस्यापि श्लोकस्य सस्वरपाठं कर्तुं तथा च तत्र प्रयुक्तानां गणानां (यति-गति-मात्राणां च) परिचये सक्षमाः भविष्यन्ति।
- छात्राः औचित्यस्य षड्विंशतिभेदान् स्मृत्वा काव्यस्य उत्कृष्टतायाः रसदोषस्य च शास्त्रीयविश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

इकाई-1 औचित्यविचारचर्चा **क्रेडिट-1**

पदौचित्यम्, वाक्यौचित्यम्, प्रबन्धार्थौचित्यम्, गुणौचित्यम्, अलंकारौचित्यम्,
रसौचित्यम्, क्रियौचित्यम्, कारकौचित्यम्, लिंगौचित्यम्, वचनौचित्यम्,

इकाई-2 छन्दः **क्रेडिट-1**

अनुष्टुप्, आर्या, उपजाति, वसन्ततिलका, मालिनी, शिखरिणी, मन्दाक्रान्ता, द्रुतविलम्बित, तोटक, शार्दूलविक्रीडितम् ।

इकाई-3 कविपरिचयः- (व्यक्तित्वं कृतित्वं च) **क्रेडिट-1**

वाल्मीकिः, भासः, अश्वघोषः, कालिदासः
शूद्रकः, विशाखदत्तः

इकाई-4 कविपरिचयः- (व्यक्तित्वं कृतित्वं च) **क्रेडिट-1**

भारवी, माघः, बाणभट्टः, दण्डी, भवभूतिः, श्रीहर्षः

पाठ्यपुस्तकम्

1. **काव्यदीपिका**- विद्यारत्नकान्तिचन्द्रभट्टाचार्येण संगृहीता ।
   प्रकाशकः- चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन वाराणसी ।
2. **छन्दः**- वृत्तरत्नाकर (केदार भट्ट)
   प्रकाशकः- चौखम्भा कृष्णदास अकादमी, वाराणसी ।

सहायकग्रन्थः-

छन्दः- वृत्तरत्नाकर (केदार भट्ट), व्याख्याकार- श्री धरानन्द शास्त्री
प्रकाशकः- मोतीलाल बनारसीदास ।

पञ्चमसत्रम्

योगर्षिगौरवम्, नाट्यशास्त्रम् (2 , 6)

Code- BSSAMJ-502 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- योगर्षिणां जीवनवृत्तान्तेन छात्रेषु जीवनकौशलस्य बोधप्रदानम्।
- नाट्यशास्त्रस्य आधारेण रङ्गमञ्चनृत्यसङ्गीतादीनां कलापक्षणां तथा च प्रेक्षागृहनिर्माणस्य (नाट्यशालायाः) वास्तुशास्त्रीय-विवेचनम्।
- रससिद्धान्तस्य दार्शनिकव्याख्यानं तथा च **विभाव-अनुभाव-व्यभिचारि-संयोगात् रसनिष्पत्तिः** इति सूत्रस्य गम्भीरं तात्त्विकं च बोधनम्।
- छात्रेषु अभिनयस्य शास्त्रीयपक्षणां विकासः तथा च योगमाध्यमेन आत्मनुशासनस्य, चित्तैकाग्रतायाः च क्षमतायाः संवर्धनम्।

परिणामाः

- योगर्षिणाम् जीवनबोधेन छात्रेषु अपरिमितायाः शक्तेजागृतिः करणम्।
- छात्राः नाट्यशास्त्रस्य परिप्रेक्ष्ये इतिवृत्तं (कथानकम्) नाटकस्य प्राणभूतं तत्त्वं मत्वा तस्य शास्त्रीयसंरचनाम् अवगन्तुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
- रस-अनुकूलकथावस्तुयोजनस्य ज्ञानेन छात्राः साहित्यस्य रसात्मकस्वरूपं तस्य प्रभावं च विविचितुं निपुणाः भविष्यन्ति।
- अभिनयकलायाः सूक्ष्मबोधेन छात्रेषु मञ्चप्रस्तुतेः आत्मविश्वासः तथा च साहित्यिक-आलोचनदृष्टिः परिपुष्टा भविष्यति।

इकाई-1 योगर्षिगौरवम् **क्रेडिट-1**

जन्मवृत्तान्तम् २६ तः, गुरुकुलवासः,, गंङ्गोत्रीगमनं।

(1) श्लोकव्याख्या (2) काव्यकौशलम्

इकाई-2 योगर्षिगौरवम् **क्रेडिट-1**

लोकसंग्रहार्य प्रवृत्ति, सन्न्यासधर्मारोहणम्, योगयात्रा।

(क) छन्दसांम् गायनविधिः (ख) शब्दार्थ वैशिष्टयम्

इकाई-3 नाट्यशास्त्रम् अध्याय-2 (श्लोक 1-50) **क्रेडिट-1**

नाट्यमण्डपलक्षणम्, मानवगृहलक्षणम्, प्रेक्षागृहस्य प्रकारत्रयम् ।

रङ्गपीठस्य एवं रङ्गशीर्षस्य च वर्णनम्, चित्रकर्मविधानम्, चतुरस्रगृहलक्षणम्

क) कविपरिचयः (ख) काव्यगतविशेषताः।

इकाई-4 नाट्यशास्त्रम् अध्याय-6 **क्रेडिट-1**

रसलक्षणम्, रसभेदः - श्रृङ्गाररसः, हास्यरसः, करूणरसः, रौद्ररसः, वीररसः, भयानकरसः, बीभत्सरसः, अद्भुतरसः, शान्तरसविचारः।

क) कविपरिचयः (ख) काव्यगतविशेषताः।

पाठ्यपुस्तकम्

1. **योगर्षिगौरवम्** - डॉ. मनोहरलाल आर्य, प्रणव प्रकाशनम्, काँगडा, हिमाचलप्रदेशः
2. **नाट्यशास्त्रम्** - सम्पादक डॉ. परसनाथद्विवेदी
   प्रकाशकः- सम्पूर्णनन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः वाराणसी

पञ्चमसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

दूतवाक्यम्, उरुभङ्गम्, सौन्दरानन्दम् (सर्गः -13 ,14)

Code- BSSAMJ-503 Credit-4

उद्देश्यानि

- भासविरचितदूतवाक्यम् इति रूपकस्य आधारेण नान्दीविधानस्य, पात्रपरिचयस्य, श्रीकृष्णस्य दौत्यकर्मणः प्रवेशस्य तथा च युद्धादिप्रसङ्गानां शास्त्रीयं बोधनम्।
- भासप्रणीतऊरुभङ्गम् इति एकाङ्कनाटकस्य माध्यमेन पात्राणां परिचयस्य, दुर्योधनस्य भीमसेनस्य च गदायुद्धस्य तथा च तदनन्तरं कृष्णपाण्डवानां गुप्तमन्त्रणायाः सूक्ष्मविवेचनम्।
- एतयोः रूपकयोः माध्यमेन भासस्य नाट्यविशिष्टतायाः तथा च महाभारतकथायाः नाटकीयरूपान्तरणस्य ज्ञानप्रदानम्।

परिणामाः

- दूतवाक्यम् तथा च ऊरुभङ्गम् इत्यनयोः अध्ययनेन छात्राः महाभारतकालीनस्थितिभिः कूटनीतिभिः च परिचिताः भूत्वा, ततः जीवनशिक्षां प्राप्य आत्मानं समाजं च उन्नतपथे नेतुं समर्थाः भविष्यन्ति।
- सौन्दरानन्दम् इति महाकाव्यस्य अनुशीलनेन छात्रेषु आत्मानुशासनस्य, मानसिकशुद्धेः तथा च सदाचरणं प्रति दृढा निष्ठा जागृता भविष्यति।
- छात्राः भासस्य नाटकीयकौशलं तथा च अश्वघोषस्य दार्शनिककाव्यपद्धतिं विविच्य साहित्यस्य गम्भीरं रसास्वादनं कर्तुं निपुणाः भविष्यन्ति।

इकाई-1 दूतवाक्यम् **क्रेडिट-1**

नान्दीपाठः, पात्राणां प्रवेशः, शान्तिदूतस्य प्रवेशः,
(क) कविपरिचयः (ख) गद्यव्याख्या (ग) कथासारः / काव्यगतविशेषताः

इकाई-2 दूतवाक्यम् **क्रेडिट-1**

श्रीकृष्णस्य प्रवेशः, शान्तिवार्ता, युद्धम् ।
(क) कविपरिचयः (ख) गद्यव्याख्या (ग) कथासारः / काव्यगतविशेषताः

इकाई-3 उरुभङ्गम् **क्रेडिट-1**

नान्दीपाठः, पात्राणां प्रवेशः, दुर्योधनयुद्धम्, महाभारतयुद्धानन्तरं श्रीकृष्णेन सह पाण्डवानामं मन्त्रणा ।
(क) कविपरिचयः (ख) गद्यव्याख्या (ग) कथासारः / काव्यगतविशेषताः

इकाई-4 सौन्दरानन्दम् - सर्गः 13 14 **क्रेडिट-1**

शीलम् इन्द्रियसंयमश्च, भोजनमात्रा, जागरणम् आत्मनियन्त्रणं च,
निद्रात्यागः, सतर्कतासम्बद्धं व्यवहारपरिवर्तनं च।
(क) व्याकरणिकी टिप्पणी (ख) शीलरक्षायाः सूत्राणां स्मरणम्।

पाठ्यपुस्तकम्

1. **दूतवाक्यम्** (भासविरचितम्) प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी ।
2. **उरुभङ्गम्** (भासविरचितम्) प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी ।
3. **सौन्दरानन्दम्** - डॉ. करुण शंकर दुबे - चौखम्भा संस्कृत संस्थान वाराणसी ।

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

पञ्चमसत्रम्

वेदवेदाङ्गनीतिग्रन्थपरिचयः

(ऋग्वेदभाष्यभूमिका अध्याय १-४) वेदाङ्गपरिचयः , विदुरनीतिः १-३)

Code- BSSAMJ-504 Credit-4

उद्देश्यानि

- महर्षि-दयानन्दसरस्वतीविरचित-ऋग्वेदभाष्यभूमिकायाः साहाय्येन वेदानां नित्यत्वं, वेदोत्पत्ति-प्रक्रिया तथा च ईश्वरप्रार्थनाविषयकं शास्त्रीयं ज्ञानसंप्रदानम्।
- वेदाङ्गपरिचयस्य अनुशीलनेन छात्रेषु वैदिकमन्त्राणां शुद्ध-उच्चारणस्य, अर्थबोधस्य तथा च विनियोग-प्रक्रियायाः वैज्ञानिकदृष्टेः समुन्मेषः।
- विदुरनीतेः (अध्याय 1-3) माध्यमेन आदर्शमानवमूल्यानां, राजधर्मस्य, पण्डितलक्षणानां च बोधं प्रदाय छात्रेषु नैतिक-चारित्रिक-गुणानं विकासः।

परिणामाः

- ऋग्वेदभाष्यभूमिकायाः परिशीलनेन छात्राः वेदानां प्रामाणिकतां तथा च प्राचीन-वेदार्थ-व्याख्यान-रीतिं सम्यग् बोधुं समर्थाः भविष्यन्ति।
- वेदाङ्गानां (शिक्षा-कल्प-व्याकरण-निरुक्त-छन्द-ज्योतिषाणाम्) ज्ञानेन छात्रेषु वैदिक-साहित्यस्य गम्भीर-अध्ययनस्य परिचयन-सामर्थ्यं विकसितं भविष्यति।
- विदुरनीतेः उपदेशानां पालनेन छात्राः जीवने सत्य-असत्ययोः, कर्तव्य-अकर्तव्ययोः च निर्णयं कर्तुं नैपुण्यं प्राप्स्यन्ति।

इकाई-1: ऋग्वेदभाष्यभूमिका (अध्याय 1-2) **क्रेडिट-1**

ईश्वरप्रार्थनाविषयः, वेदोत्पत्तिविषयः च। मङ्गलाचरणम्, वेदानां प्रादुर्भावप्रक्रिया, ईश्वरीयज्ञानत्वेन वेदानां महत्त्वम्।
(क) मन्त्रव्याख्या, (ख) सन्दर्भसहितविचारः, (ग) वेदप्रामाण्यम्।

इकाई-2: ऋग्वेदभाष्यभूमिका (अध्याय 3-4) **क्रेडिट-1**

वेदानां नित्यत्वविचारः, वेदार्थव्याख्यानरीतिः च। शब्दाअर्थसम्बन्धस्य नित्यता, प्राचीनार्वाचीनभाष्यकाराणां मतविमर्शः, वेदानां व्याख्याननियमः।
(क) सूक्तिविवेचनम्, (ख) तार्किकविमर्शः, (ग) ऋषिलक्षणम्।

इकाई-3: वेदाङ्ग-परिचयः (षडङ्गानि) **क्रेडिट-1**

शिक्षा, कल्पः, व्याकरणं, निरुक्तं, छन्दः, ज्योतिषं च।
मुखं व्याकरणं स्मृतम् इत्यादिना अङ्गानां स्वरूपम्, प्रमुखाचार्याणां कृतयः च।
(क) अङ्गानां परिभाषा, (ख) वेदरक्षार्थं वेदाङ्गानां उपयोगिता।

इकाई-4: विदुरनीतिः (अध्यायाः 1-3) **क्रेडिट-1**

पण्डितमूर्खलक्षणानि, षड्दोषाः, नीतितत्त्वानि च।
धृतराष्ट्रविदुरसंवादः, व्यावहारिकनीतिः, आत्मज्ञानस्य महत्त्वम्।
(क) श्लोकव्याख्या, (ख) चरित्रचित्रणम् (विदुरस्य), (ग) वर्तमानयुगे नीतिप्रासंगिकता।

पाठ्यपुस्तकम्

1. **ऋग्वेदादिभाष्यभूमिका**- श्रीमत्स्वामिदयानन्दसरस्वती
   प्रकाशकः- (क) आर्ष साहित्य प्रचार ट्रस्ट (ख) रामलाल कपूर ट्रस्ट
2. **वेदाङ्गपरिचय**-आचार्य आनन्दप्रकाश
   प्रकाशकः-आर्ष शोध-संस्थान अलियाबाद, आन्ध्रप्रदेश ।
3. **विदुरनीतिः** हनुमानप्रसाद पोद्दार, गीताप्रेस गोरखपुर।

पञ्चमसत्रम्

सन्नन्तयङन्तयङ्लुगन्तणिजन्तधातुरूपप्रयोगः

Code- BSSAMN-505 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- णिजन्तसनन्तयङन्तयङ्लुगन्तप्रक्रियाणां साहाय्येन धातुसाधितक्रियापदानां सूक्ष्मार्थावबोधनम्।
- पाणिनीयधातुपाठस्य अनुबन्धानां मूलार्थानां च गहनं विश्लेषणम्, येन छात्राः शब्दसिद्धिप्रक्रियायां मूलप्रकृतिं (धातुं) प्रत्यभिज्ञातुं समर्थाः भवेयुः।
- संस्कृतसाहित्ये (विशेषतः महाकाव्येषु) प्रयुक्तानां क्लिष्टक्रियापदानां व्याकरणिकविश्लेषणसामर्थ्यस्य संवर्धनम्।

परिणामाः

- अस्य अध्ययनस्य फलस्वरूपं छात्राः वाक्येषु हेतुमण्णिच् (प्रेरणा), सन् (इच्छा), यङ् (पुनरावृत्ति/अतिशयता) इत्यादीन् व्याकरणिकभावान् स्पष्टतया विवेचितुं शक्ष्यन्ति।
- छात्राः धातुपाठस्य उपयोजनं कृत्वा काव्यग्रन्थानां कृते वैय्याकरणिकव्याख्यां लेखितुं निष्णाताः भविष्यन्ति।
- भाषायाः व्युत्पत्तिपरकदृष्टेः विकासेन छात्रेषु अनुवादकौशलस्य मौलिकलेखनस्य च प्रौढता संलक्ष्यते।

इकाई-1: सनन्तप्रक्रिया (इच्छार्थक) **क्रेडिट-1**

पा पाने, भुजँ पालनाभ्यवहारयोः, ज्ञा अवबोधने, मुच्लृ मोक्षणे, श्रु श्रवणे, जि जये, डुलभँष् प्राप्तौ, धृञ् धारणे, हनँ हिंसागत्योः, आप्लृ व्याप्तौ।

इकाई-2: यङन्तप्रक्रिया (पौनःपुन्य) **क्रेडिट-1**

नृतीँ गात्रविक्षेपे, भ्रमुँ चलने, हसेँ हसने, चरँ गतिक्षणयोः, णमुँ प्रह्वत्वे, लिखँ अक्षरविन्यासे, डुपचँष् पाके, यजँ देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु, गुपँ गोपने, कथँ वाक्यप्रबन्धे।

इकाई-3: यङ्लुगन्तप्रक्रिया **क्रेडिट-1**

भू सत्तायाम्, गम्लृ गतौ, रुदिर् अश्रुविमोचने, भिदिर् विदारणे, डुकृञ् करणे, डुदाञ् दाने ,दृशिर् प्रेक्षणे, छिदिर् द्वैधीकरणे, बुधँ अवगमने, ञिष्वप् शये।

इकाई-4: णिजन्तप्रक्रिया (प्रेरणार्थक) **क्रेडिट-1**

पठँ व्यक्तायां वाचि, ष्ठा गतिनिवृत्तौ, खादँ भक्षणे, त्यजँ हानौ, णीञ् प्रापणे, वृधुँ वृद्धौ, पत्लृ गतौ, असुँ क्षेपणे, वदँ व्यक्तायां वाचि, शिक्षँ विद्योपादाने।

पाठ्यपुस्तकम्

1. माधवीय धातुवृत्तिः - आचार्य सायण कृत, राम लाल कपूर ट्रस्ट रेवली।

पञ्चमसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

षष्ठपत्रम्- समन्वितचिकित्सापद्धतिः

Code-BSSASE-506 Credit-4

उद्देश्य :

- भारतीय पुरातन चिकित्सा पद्धति के समन्वित् स्वरूप का बोध कराना ।
- समन्वित चिकित्सा पद्धति के व्यावहारिक एवं प्रयोगात्मक अभ्यास द्वारा साध्य एवं असाध्य रोगो का निदान।
- योग, आयुर्वेद, पञ्चकर्म, षट्कर्म, नेचुरोपैथी, आहार चिकित्सा, यज्ञचिकित्सा, एक्यूपंचर, एक्यूप्रेशर एवं फिजियो थैरेपी जैसे समन्वित् भारतीय पुरातन चिकित्सा पद्धतियों के सैद्धान्तिक एवं प्रयोगात्मक बोध द्वारा योग्य एवं प्रशिक्षित व्यक्तित्व का निर्माण करना।

प्रथम इकाई- पञ्चकर्म- परिचय, प्रकार एवं विभिन्न रोगों में उपचार (15 घण्टें)

1) वमन
2) विरेचन
3) नस्य
4) बस्ति
5) रक्तमोक्षण

अभ्यंग, शिरोधारा, आंतरिक बस्ति, बाह्य बस्ति, अक्षितर्पण, नस्य, रक्तमोक्षण श्रृंगी, वातमोक्षण, स्नेहन, स्वेदन।

द्वितीय इकाई- षट्कर्म-परिचय, प्रकार एवं विभिन्न रोगों में उपचार (15 घण्टें)

1) जलनेति 2) रबड़नेति
3) कुंजल क्रिया 4) त्राटक
5) शंखप्रक्षालन

तृतीय इकाई- एक्यूप्रेशर (15 घण्टें)

1) परिचय, रोगानुसार, चिकित्सीय लाभ
2) हस्त एवं पैर के विभिन्न मर्म स्थानों के द्वारा चिकित्सा

चतुर्थ इकाई- प्राकृतिक चिकित्सा-सामान्य परिचय एवं रोगानुसार चिकित्सीय लाभ (15 घण्टें)

1) मिट्टी चिकित्सा 2)जल चिकित्सा
3) सूर्य चिकित्सा 3) आहार चिकित्सा
4) आकाश चिकित्सा (उपवास) 4) प्राण चिकित्सा (वायु)

परिणाम :

- समन्वित चिकित्सा पद्धति में प्रशिक्षित विद्यार्थी समाज में साध्य-असाध्य रोगों से पीडित रोगियों को उपचार देकर उन्हें सम्पूर्ण आरोग्य का लाभ प्रदान करता है एवं भारतीय पुरातन चिकित्सा व्यवस्था के प्रचार प्रसार में अपना महत्वपूर्ण योगदान देता है ।
- सेवा निष्ठ आजीविका का आलम्बन लेकर स्वयं आत्मनिर्भर होता हुआ अन्यों को भी रोजगार परक सेवा क्षेत्र में नियोजित करता है, उपकार परख उपचार की एक स्वस्थ परम्परा का संवाहक बनकर समाज को शारीरिक, मानसिक एवं आध्यात्मिक स्वास्थ्य के मार्ग पर अग्रसर करता है ।

पाठ्यपुस्तकम्- उपचार पद्धति, प्रकाशन- द्विव्य प्रकाशन, द्विव्य योग मन्दिर ट्रस्ट, हरिद्वार।

पञ्चमसत्रम्

प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम् -V

Code-BSSAMN-507

Objectives: Following the completion of the course, students shall be able to:

- Understand the benefits, contraindications and procedure of all practices.
- Demonstrate each practice with confidence and skill.
- Explain the procedure and subtle points involved.
- Teach the yoga practices to any given group.

Basic Preparatory Asanas as per previous semester
(Sukshma asana, Yogic jogging, Dand Baithak, Surya Namaskar)

Unit-1: Asanas (14)
Garudasan, Hasta Padangushthasan, Trikonasan, Utthita Trikonasan, Parivritta Parshva Konasan, Ardha Chandrasan, Yoga Mudrasan 1, 2, Vakrasan, Ardha Matsyendrasan, Brahmacharyasan, Tolangulasan, Utkatasan, Marjarasan, & Previous semester asanas.

Unit-2: Advance Yogasanas (10)
Baddha Padmasan, Ardha Baddha Paschimottanasan, Saraghasan, Utthita Tittibhasan, Rajkapotasan, Trivikramasan, Malayasan, Sarasasan, Pakshi Asan, Ashta Vakrasan & Previous semester asanas

Unit-3: Shatkarma (Shuddhi Kriya)
Sutra Neti, Dand Dhauti, Vastra Dhauti, Nauli, Sheetkram Kapalbhati & previous semester practices

Unit-4: Pranayam, Mudra & Bandha
8 Pranayam as per the protocol of PYP & previous semester practices
Hasta Mudra: Apan Mudra, Apan Vayu Mudra, Surya Mudra, Varun Mudra, Linga Mudra, Dharana Shakti Mudra

Text Book: -

- Ramdev, S., (2022), Yoga Sadhna Evam Yoga Chikitsa Rahasya. Divya Prakashan.
- Balkrishna A., (Under Publication), Yoga Vishwakosh. Divya Prakashan
- Ramdev S., (2009), Pranayam Rahasya. Divya Prakashan.
-

Reference Book: -

9) Balkrishna A., (2017), Yoga Vijnanam: Yoga ke goorh rahasyo ka darshanik v vaijnanik vivechan (first edition). Divya Prakashan.
10) Balkrishna A., (2007), Vijnan ki Kasauti Par Yoga (first edition). Divya Prakashan.
11) Research Publication by Patanjali Research Foundation, Divya Prakashan.

बी. ए. संस्कृतम् षष्ठसत्रम्

उत्तररामचरितम् (अङ्कः 1), बुद्धचरितम् (सर्गः 1-2)

Code- BSSAMJ-601 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- महाकविभवभूतिप्रणीत-उत्तररामचरितस्य प्रथमाङ्कस्य (चित्रदर्शनस्य) माध्यमेन रामस्य दाम्पत्यप्रेम, प्रजारञ्जनकर्तव्यं तथा च करुणरसस्य गम्भीरं बोधनम्।
- बुद्धचरितस्य प्रथमद्वितीयसर्गयोः आधारेण राजकुमारस्य सिद्धार्थस्य जन्मनः, तस्य बाल्यकालस्य राजसीवैभवस्य तथा च मुनेः असितस्य भविष्यवाण्याः ऐतिहासिकं दार्शनिकं च परिज्ञानम्।
- रामस्य आदर्शनरत्वं तथा च बुद्धस्य महाभिनिष्क्रमणस्य पृष्ठभूम्याः तुलनां कृत्वा छात्रेषु कर्तव्यवैराग्ययोः द्वन्द्वस्य अवबोधनम्।

परिणामाः

- उत्तररामचरितस्य अध्ययनेन छात्राः **एको रसः करुण एव** इति सिद्धान्तं ज्ञात्वा मानवीयसंवेदनानां गाम्भीर्येण सह परिचिताः भविष्यन्ति।
- बुद्धचरितस्य माध्यमने छात्राः संसारस्य अनित्यतां, सात्त्विकजीवनस्य महत्त्वं तथा च बुद्धस्य शान्तचरित्रेण अभिप्रेरिताः भविष्यन्ति।
- छात्राः भवभूतेः शिखरणीछन्दसि निपुणतां तथा च अश्वघोषस्य सरलां किन्तु दार्शनिकमण्डितां वैदर्भीरीतिं विविचितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
- पारिवारिकमूल्यानां रामसीतासम्बन्धः तथा च आध्यात्मिकजिज्ञासायाः सिद्धार्थस्य वैराग्यम् समन्वयेन छात्रेषु उच्चनैतिकचरित्रस्य विकासः भविष्यति।

इकाई-1 उत्तररामचरितम् - प्रथमोऽङ्कः **क्रेडिट-1**

राज्याभिषेक-विषयक-कथा, रामसीतयोः कथानकम्, रामस्य कर्तव्यपारायणता

(क) कविपरिचयः (ख) पद्यव्याख्या (ग) कथासारः / काव्यगतविशेषताः।

इकाई-2 उत्तररामचरितम् द्वितीयोऽङ्कः **क्रेडिट-1**

दुर्मुखद्वारा लोकापवादस्य (जननिन्दायाः) सूचना, रामस्य वज्रकठोरनिर्णयश्च।

एकतः स्नेहः करुणा च, अन्यतः प्रजारञ्जनम्। रामस्य सीतापरित्यागस्य कारुणिकप्रसङ्गः।

(क) रामस्य धीरोदात्तचरित्रस्य सङ्कटम् (ख) करुणरसस्य शास्त्रीया व्याख्या (ग) सीतात्यागस्य सामाजिकनैतिकपक्षाः।

इकाई-3 बुद्धचरितम् प्रथमसर्गः **क्रेडिट-1**

कपिलवस्तुनः वैभवम्, सिद्धार्थस्य अलौकिकजन्म, प्रकृतौ दिव्यपरिवर्तनानि च।

महर्षेः असितस्यागमनम्, तेन सिद्धार्थस्य (ज्ञानप्राप्ति) भविष्यवाण्याः दार्शनिकं महत्त्वम्।

(क) अश्वघोषस्य महाकाव्यकौशलम् (ख) सिद्धार्थजन्मनः प्रतीकात्मकार्थः (ग) राजधर्मसंन्यासयोः प्रारम्भिकसङ्घर्षः।

इकाई-4 बुद्धचरितम् - द्वितीयसर्गः **क्रेडिट-1**

कुमारसिद्धार्थस्य अन्तःपुरे विलासितापूर्णजीवनम्, महाराजशुद्धोदनस्य सुरक्षात्मकाः प्रयासाश्च।

यशोधरया सह विवाहः, सुखसुविधानां पराकाष्ठा, एतेषां मध्ये सिद्धार्थस्य अनासक्तमनसः सूक्ष्मा प्रयासाश्च। ।

(क) भोगत्यागयोः तुलनात्मकाध्ययनम् (ख) अश्वघोषस्य वैदर्भी रीतिः (ग) संसारस्य नश्वरतायाः प्रारम्भिकं बोधनम्।

पाठ्यपुस्तकम् -

1. **उत्तररामचरितम्** - प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी।
2. **बुद्धचरितम्** - महन्त श्रीरामचन्द्रादासशास्त्री- चौखम्भा विद्याभवन, वाराणसी।

षष्ठसत्रम्

कौटिल्यार्थशास्त्रम् , रामचरितामृतम् (पृष्ट 1-82)

Code- BSSAMJ-602 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- कौटिलीय-अर्थशास्त्रस्य (विनयाधिकारिकस्य) आधारेण वेदत्रय्याः, वृद्धव्यवहारस्य (वृद्धोपसेवा) तथा च इन्द्रियजयस्य सिद्धान्तानां सूक्ष्मबोधनम्।
- रामचरितामृतम् इति काव्यस्य अनुशीलनेन भगवतः श्रीरामस्य लोकोत्तर गुणानां तस्य मर्यादापुरुषोत्तमस्वरूपस्य च विश्लेषणम्।

परिणामाः

- छात्राः वृद्धव्यवहारं तथा च इन्द्रियजयं स्वाचरित्रे अङ्गीकृत्य व्यक्तिगतजीवने सामाजिकजीवने च अनुशासितं तथा च उत्तमं व्यवहारं कर्तुं निपुणाः भविष्यन्ति।
- राज्ञः (शासकस्य) उत्तमान् गुणान् ज्ञात्वा छात्राः भविष्यार्थं समाजस्य कृते उत्कृष्टनेतृत्वं प्रदातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
- रामचरितामृतस्य अध्ययनेन छात्राः श्रीरामस्य आदर्शगुणानां विकासेन समाजाय सम्यक् दिशानिर्देशं प्रदातुं सक्षमाः भविष्यन्ति।

इकाई-1 कौटिल्यर्थशास्त्रविनयाधिकरणम् (अध्याय 2-4) **क्रेडिट-1**

विद्यासमुद्देशः, त्रयीस्थापना, वार्तादण्डनीत्योः स्थापना,
(क) कविपरिचयः (ख) गद्यव्याख्या (ग) कथासारः / काव्यगतविशेषताः।

इकाई-2 कौटिल्यर्थशास्त्रवनयाधिकरणम् (अध्याय 5-6) **क्रेडिट-1**

वृद्धसंयोगः, इन्द्रियजयः (कामादिषडरीणां परित्यागः।)
(क) कविपरिचयः (ख) गद्यव्याख्या (ग) कथासारः / काव्यगतविशेषताः।

इकाई-3 नैषधीयचरितम् **क्रेडिट-1**

महाराज्ञः नलस्य गुणवर्णनम्, नलस्य अश्ववर्णनम्
(क) कविपरिचयः (ख) गद्यव्याख्या (ग) कथासारः / काव्यगतविशेषताः।

इकाई-4 रामचरितामृतम् (पेज 60 तक) **क्रेडिट-1**

रामायणपाठस्य फलम्, रामस्य सन्ध्योपासनम्, रामस्य धैर्यम् इत्यादयः

पाठ्यपुस्तकम् -

1. **कौटिल्य अर्थशास्त्र** - प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
2. **नैषधीयचरितम्** - प्रकाशकः-चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
3. **रामचरितामृतम्** - राष्ट्रिय संस्कृत संस्थानम्, नई दिल्ली।

षष्ठसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

वैद्यर्षिगौरवम्, चरकसंहिता (सूत्रस्थानम्-अध्यायः -11)

Code- BSSAMJ-603 Credit-4

उद्देश्यानि

- ज्ञानरुचिपूर्णमाध्यमेन साहित्यस्य बोधनम्।
- संस्कृतसाहित्यमाध्यमेन महापुरुषाणां राष्ट्रोत्थानकार्याणां परिचयकरणम्।
- मानवे तिस्रैषणानां (प्राण-धन-परलोकैषणानां) महत्त्वस्य तथा च तेषां सन्तुलनस्य सूक्ष्मबोधनम्।
- आहार-निद्रा-ब्रह्मचर्याणां (त्रयः उपस्तम्भाः) आधारेण शारीरिकमानसिकस्वास्थ्यस्य रक्षणस्य सिद्धान्तानां विश्लेषणम्।

परिणामाः

- वैद्यर्षीणां जीवनवृत्तान्तेन भिषजः नैपुण्यं प्राप्नुवन्ति।
- छात्राः आयुर्वेदस्य मूलभूतसिद्धान्तान् (त्रयः उपस्तम्भाः) स्वजीवने अनुपालयितुं समर्थाः भविष्यन्ति, येन तेषाम् आरोग्यं वर्धिष्यते।
- भविष्यति, येन ते कुमार्गात् निवृत्ताः भूत्वा अनुशासितं जीवनं यापयिष्यन्ति।

इकाई-1 वैद्यर्षिगौरवम् (प्रथम सर्गतः - द्वितीय सर्गपर्यन्तम्) **क्रेडिट-1**

आयुर्वेदशिरोमणि आचार्यमहाभागस्य जन्मतः यज्ञोपवीत-संस्कारपर्यन्तम्

(तृतीय सर्गतः - पञ्चमसर्गपर्यन्तम्)

गुरुकुलान्वेषणम्, विद्याप्राप्त्यर्थ तपः, गुरुकुलप्रवेशः।

इकाई-2 वैद्यर्षिगौरवम् (षष्ठसर्गतः- अष्टमसर्गपर्यन्तम् **क्रेडिट-1**

प.पू योगर्षिस्वामीवर्येण सह मैत्री, शिक्षाटनम्, विद्याध्ययनम् वाराणास्यां गुरुकुलप्रवेशः, कालवा गुरुकुलप्रवेश, आयुर्वेदज्ञानम् , गंगोत्रीप्रवासः।

(नवमसर्गतः - दशमसर्गपर्यन्तम्)

योगर्षिस्वामिवर्येण सह आयुर्वेद प्रसारः, विश्वज्ञानमन्दिरे प्रवेशः, शोधपत्रलेखनम्, पतंजलियोगपीठस्य संचालकः।

इकाई-3 चरकसंहिता (श्लोकाः १-३३) **क्रेडिट-1**

तिस्रः एषणाः (प्राणैषणा, धनैषणा, परलोकैषणा), पुनर्जन्मविमर्शः, नास्तिकास्तिकमतानां खण्डनमण्डनम्। चतुर्विधप्रमाणानि आप्तोपदेशः, प्रत्यक्षम्, अनुमानम्, युक्तिः च।

(क) कवि/ग्रन्थपरिचयः (ख) गद्यपद्यव्याख्या (ग) सैद्धान्तिकविशेषताः।

इकाई-४: चरकसंहिता उत्तरभागः (श्लोक ३४ तः समाप्तिपर्यन्तम्) **क्रेडिट-1**

त्रिविधरोगकारणानि असात्म्येन्द्रियार्थसंयोगः, प्रज्ञापराधः, परिणामः, त्रिविधरोगायतनानि।

चकित्साचतुष्पाद भिषक्द्रव्य-उपस्थातारोगी इति चतुर्णा लक्षणानि गुणाः च।

(क) विषयविश्लेषणम् (ख) सूक्तिव्याख्या (ग) चिकित्सानैतिकता ।

पाठ्यपुस्तकम् -

1. **वैद्यर्षिगौरवम्** - डॉ. मनोहरलाल आर्य, प्रणव प्रकाशन कॉंगडा (हिमाचल प्रदेश)
   - डॉ. शुभम दीक्षीत
2. **चरकसंहिता** -चक्रपाणि दत्त, राष्ट्रीय आयुर्वेद विद्यापीठ नई दिल्ली।

षष्ठसत्रम्

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

ऋक्सूक्तसंग्रहः (अग्नि, इन्द्र, पुरुष, सूर्य, वाक्, नासदीय)
निरुक्तञ्च (अध्यायः १,२,७)

Code- BSSAMJ-604 Credit-4

उद्देश्यानि

- ऋक्सूक्तसंग्रहस्य माध्यमेन वैदिकदेवतानां (अग्नि-इन्द्र-सूर्यादीनां) स्वरूपस्य, दार्शनिकसूक्तानां (पुरुषनासदीय) च गम्भीरबोधनम्।
- यास्काचार्यविरचितनिरुक्तस्य आधारेण वेदानां निर्वचनप्रक्रियायाः, शब्दव्युत्पत्तेः, मन्त्राणाम् अर्थावबोधस्य च परिचयप्रदानम्।
- वैदिकसाहित्यस्य दार्शनिकपक्षं (सृष्टिप्रक्रिया, वाक्तत्त्वम्) च अवगन्तुं छात्राणां समर्थीकरणम्।

परिणामाः

- छात्राः विभिन्नवैदिकसूक्तानां मन्त्राणां सस्वरपाठं व्याख्यां च कर्तुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
- निरुक्तस्य अध्ययनेन छात्राणां भाषावैज्ञानिकदृष्टिः विकसिता भविष्यति, येन ते वैदिकशब्दानां गूढार्थं स्पष्टं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
- वैदिकदेवतानां मन्त्राणां च वैज्ञानिकं सामाजिकं च महत्त्वं ज्ञात्वा छात्राः प्राचीनभारतीयज्ञानपरम्परायाः संरक्षणे समर्थाः भविष्यन्ति।

इकाई-१ः ऋक्सूक्तसंग्रहः (अग्निः इन्द्रः सूर्यः सूक्तम्) **क्रेडिट-१**

देवानां स्वरूपवर्णनम्, विशेषणानि, तेषां मानवीकरणं च।

(क) सूक्तपरिचयः (ख) मन्त्रव्याख्या (सस्वरम्) (ग) सूक्तगताः विशेषगुणाः।

इकाई-२ः ऋक्सूक्तसंग्रहः (पुरुषसूक्तम् वाक्सूक्तम् नासदीयसूक्तम्) **क्रेडिट-१**

सृष्टिप्रक्रियायाः वर्णनम्, विराट्पुरुषस्य स्वरूपम्, वाक्तत्त्वस्य व्यापकता, सृष्टेः पूर्वं शून्यस्य अवस्था च।

(क) दार्शनिकपृष्ठभूमिः (ख) मन्त्रव्याख्या (ग) सृष्टिविज्ञानस्य विश्लेषणम्।

इकाई-३ः निरुक्तम् (अध्यायः १ तथा २) **क्रेडिट-१**

नाम-आख्यात-उपसर्ग-निपाताः, निर्वचनसिद्धान्ताः

चत्वारि पदजातानि, निर्वचनस्य प्रयोजनं नियमं च, सर्वाणि नामानि आख्यातजानि इति सिद्धान्तः।

(क) यास्कपरिचयः (ख) सूत्रव्याख्या (ग) शब्दनिर्वचनम्।

इकाई-४ः निरुक्तम् (दैवतकाण्डः - अध्यायः ७) **क्रेडिट-१**

देवतानां त्रैविध्यम् (पृथ्वी-अन्तरिक्ष-द्युस्थान), मन्त्राणां प्रकाराः (परोक्षकृत, प्रत्यक्षकृत, आध्यात्मिक), देवताकारादिविचारः।

(क) देवताविमर्शः (ख) गद्यव्याख्या (ग) वैदिकदेवशास्त्रस्य परिचयः।

पाठ्यपुस्तकम्

1. **ऋक्सूक्तसंग्रहः** -डॉ. कृष्णकुमार साहित्याचार्य, साहित्य भण्डार मेरठ।
2. **निरुक्तम्** - श्री चन्द्रमणि विद्यालङ्कार पालीरत्न, हरयाणा साहित्य संस्थान गुरुकुल झज्जर।

षष्ठसत्रम्

ज्योतिषशास्त्रम्, पारिभाषिकश्च

Code- BSSAMN-605 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्यानि

- ज्योतिषशास्त्रस्य आधारभूतसिद्धान्तानां पञ्चाङ्गराशिनक्षत्रादीनां च पारिभाषिकं ज्ञानं प्रदाय छात्रेषु कालनिर्णयक्षमतायाः विकासः।
- होराशास्त्रस्य माध्यमेन द्वादशभावानां दशाप्रणालीनां च शास्त्रीयविश्लेषणस्य सामर्थ्यवर्धनम्।
- व्याकरणशास्त्रस्य यथोद्देशं संज्ञापरिभाषम् इत्यादीनां गूढपरिभाषाणां सोदाहरणं बोधनम्, येन छात्रेषु सूत्रसञ्चालनस्य तार्किककौशलं विकसेत्।

परिणामाः

- अस्य अध्ययनस्य पश्चात् विद्यार्थिनः पञ्चाङ्गस्य कालमानस्य च सूक्ष्मगणनायां निपुणाः भविष्यन्ति।
- छात्राः जातककुण्डल्याः द्वादशभावानां दशानां च आधारेण ज्योतिषशास्त्रीयविवेचनं कर्तुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
- भाषायाः शब्दसिद्धिप्रक्रियायां व्याकरणपरिभाषाणां साहाय्येन सूत्राणाम् अपवादविषयाणां च विवेचने छात्राणां प्रौढता आगमिष्यति।

इकाई-1 पंचांग परिचय - (1. तिथि, 2. वार, 3. नक्षत्र, 4. योग, 5. करण) **क्रेडिट-1**

अयन, गोल, पक्ष, ऋतु, मासादि परिचय ।

राशि परिचय - राशि स्वरूप, राशि स्वामि, राशि वर्ण, राशि स्थान।

काल विचार - काल पुरुष के अङ्गों में मेषादि राशियों का न्यास।

नक्षत्र परिचय - नक्षत्र अन्धादि संज्ञा, नक्षत्र देवता, मूलसंज्ञक नक्षत्र, पंचक नक्षत्र, आदि।

सिदधान्त, संहिता. होरा परिचय

इकाई-2 ज्योतिष शास्त्र का परिचय ..... **क्रेडिट-1**

ज्योतिष शास्त्र का स्वरुप - ज्योतिष शास्त्र का उद्भव, ज्योतिष शास्त्र का स्वरुप, ज्योतिष शास्त्र की उपयोगिता, ज्योतिष शास्त्र के प्रवर्तक ।

द्वादश भाव विचार तनु, धन, सहज, बन्धु, पुत्र, रिपु, पत्नी, मृत्यु, धर्म, कर्म, आय, व्यय भाव।

दशा परिचय - विंशोत्तरी दशा, अष्टोत्तरी दशा, योगिनी दशा।

नवविध काल मानम् - (स्थूलकाल) 1. ब्रम्हमान, 2. दिव्यमान, 3. पित्र्यमान, 4. प्राजापत्यमान, 5. गौरवमान, 6. सौरमान, 7. सावनमान, 8. चान्द्रमान 9. नाक्षत्रमान।

इकाई- 3 पारिभाषिकः **क्रेडिट-1**

व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिर्नहि सन्देहादलक्षणम्॥ यथोद्देशं संज्ञापरिभाषम्॥ कार्यकाल संज्ञापरिभाषम्॥ अनेकान्ता अनुबन्धाः।। एकान्ता अनुबन्धाः॥ नानुबन्धकृतमनेकाल्त्वम्॥ नानुबन्धकृतमनेजन्तत्वम्॥ नानुबन्धकृतमसारूप्यम् ॥ उभयगतिरिह भवति॥ कार्यमनुभवन् हि कार्यो निमित्ततया नाश्रीयते॥ यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यन्ते॥ निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति॥ अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य॥ गौणमुख्ययोर्मुख्ये कार्यसम्प्रत्ययः॥ भाव्यमानेन सवर्णानां ग्रहणं न॥ भाव्यमानोऽप्युकारः सवर्णान् गृहणाति॥ प्रत्ययग्रहणे यस्मात्स विहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम्॥ प्रत्ययग्रहणे चापञ्चम्याः॥ संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणं नास्ति॥ कृद्ग्रहणे गतिकारकपूर्वस्यापि ग्रहणम्॥ व्यपदेशिवदेकस्मिन्॥ ग्रहणवता प्रातिपदिकेन तदन्तविधिर्नास्ति॥ व्यपदेशिवद्भावोऽप्रातिपदिकेन॥ यस्मिन्विधिस्तदादावल्ग्रहणे ॥ परनित्यान्तरङ्गापवादानामुत्तरोत्तरं बलीयः॥

इकाई-4 पारिभाषिकः **क्रेडिट-1**

सकृद्गतौ विप्रतिषेधे यद्बाधितं तद्बाधितमेव ॥ शब्दान्तरस्य प्राप्नुवन्विधिरनित्यो भवति ॥असिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे ॥ अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो लुग् बाधते ॥ येन नाप्राप्ते यो विधिरारभ्यते स तस्य बाधको भवति ॥ क्वचिदपवादविषयेऽप्युत्सर्गोऽभिनिविशते ॥ अनन्तरस्य विधिर्वा भवति प्रतिषेधो वेति ॥ उभयनिर्देशे पञ्चमीनिर्देशो बलीयान् ॥ प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम् ॥विभक्तौलिङ्गविशिष्टस्याग्रहणम् ॥शास्त्रे लिङ्गवचनमतन्त्रम् ॥गतिकारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेः ॥निरनुबन्धकग्रहणे न सानुबन्धकस्य ॥तदनुबन्धकग्रहणे नातदनुबन्धकस्य ॥ सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्य ॥सन्नियोगशिष्टानामन्तरापाये उभयोरप्यपायः ॥

पाठ्यपुस्तकम्

१. **मुहर्तचिंतामणि** - चौखम्बा कृष्णदास अकादमी, वाराणसी
२. **पारिभाषिकः** - आचार्यप्रद्युम्नः दिव्य प्रकाशन हरिद्वार।

षष्ठसत्रम्

लघुशोधप्रबन्धः

Code-BSSARE-606 Credit-4

पूर्णाङ्काः-100
बाह्यमूल्याङ्कनाङ्काः-75
आन्तरिकमूल्याङ्कनाङ्काः-25
समयः-होरात्रयम्

उद्देश्य-

1. लघु शोध प्रबन्ध द्वारा लेखन एवं चिन्तन प्रक्रिया का विकास कराना।
2. विद्यार्थी को विश्लेषणात्मक कौशल की अभिवृद्धि कराना।
3. शोध प्रक्रिया एवं लेखन में अभिवृद्धि कराना।

परिणाम-

1. लघु शोध प्रबन्ध द्वारा विद्यार्थियों में संदर्भ ग्रन्थों की जानकारी होगी।
2. शोध प्रक्रिया को समझने में सहायता मिलेगी।
3. विभिन्न मतों एवं सिद्धान्तों का तुलनात्मक अध्ययन में अभिवृद्धि होगी।

Unit 1

Introduction and definition to the Research Methodology.

Unit 2

Research Problem, purpose and process/steps.

2. Title
3. Abstract
4. Introduction
5. Literature Review
6. Objectives
7. Hypothesis
8. Methodology
9. Outcomes/Result
10. References

Unit 3

Dissertation Writing. (100 page minimum)

निर्धारित पाठ्य पुस्तक-

Research Methodology: Ranjeet Kumar Publisher Pearson Education India 2005.

षष्ठसत्रम्

प्रयोगात्मकं योगविज्ञानम् -VI

Code-BSSAVA-607

Objectives: Following the completion of the course, students shall be able to:

- Understand the benefits, contraindications and procedure of all practices.
- Demonstrate each practice with confidence and skill.
- Explain the procedure and subtle points involved.
- Teach the yoga practices to any given group.

Basic Preparatory Asanas as per previous semester

(Sukshma yogic vyayam, Yogic jogging, Dand Baithak, Surya Namaskar)

Unit-1: Asanas (18)

Yogamudrasan, Supta Padmasan, Mandukasan, Shashakasan, Janushirasan, Marichayasan, kurmasan, Merudandasan, Vrishabhasan, Konasan, Trikonasan, Ardha Parshvottanasan, Parshvottanasan, Uttan Padasan, Naukasan, Jatharasan, Viparit Naukasan, Shalabhasan & Previous semester asanas.

Unit-2: Advance Yogasanas (10)

Purna Shalabhasan, Gand Bherundasan, Supta Dimbasan, Supta Trivikramasan, Kokilasan, Bakasan, pratyanchasan, Tandavasan, Pashasan, Vishwamitrasan, & Previous semester asanas

Unit-3: Shatkarma (Shuddhi Kriya)

Sutra Neti, Dand Dhauti, Vastra Dhauti, Nauli, Sheetkram Kapalbhati & previous semester practices

Unit-4: Pranayam & Mediatation

8 Pranayam as per the protocol of PYP & previous semester practices

Nabhi-Chakra Dhyan, Kanthakoop Dhyan, Hriday Dhyan, Ajna Chakra Dhyan, Gayatri Dhyan

Text Book: -

- Ramdev, S., (2022), Yoga Sadhna Evam Yoga Chikitsa Rahasya. Divya Prakashan.
- Balkrishna A., (Under Publication), Yoga Vishwakosh. Divya Prakashan
- Ramdev S., (2009), Pranayam Rahasya. Divya Prakashan.

Reference Book: -

- Balkrishna A., (2017), Yoga Vijnanam: Yoga ke goorh rahasyo ka darshanik v vaijnanik vivechan (first edition). Divya Prakashan.
- Balkrishna A., (2007), Vijnan ki Kasauti Par Yoga (first edition). Divya Prakashan.
- Research Publication by Patanjali Research Foundation, Divya Prakashan.